

Бр

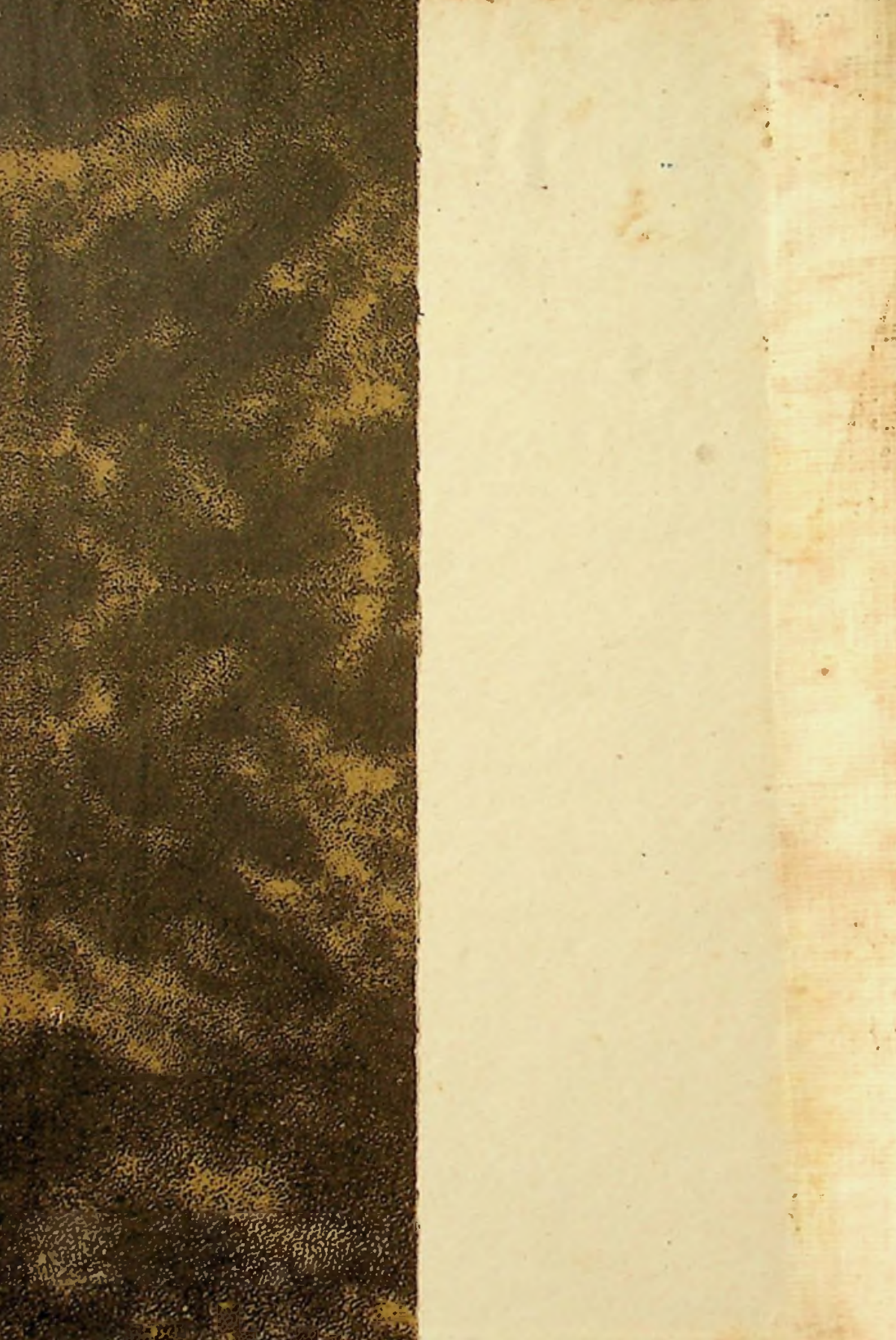
20.458

840-31

Алсррег 2е Вишн

Родоваље и вришна
војничког позова

СКЗ - 146

Презиме и име писца,

Види

Subreg

НАСЛОВ ДЕЛА

Робинзон и велики
вртништво
Београд 1912

Место и год. издања

[illegible]

Библиотека
БРАТИСЛАВА БЕЛОШЕВСКА

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДСКО ПОВИЉЕ"
РЕСКО

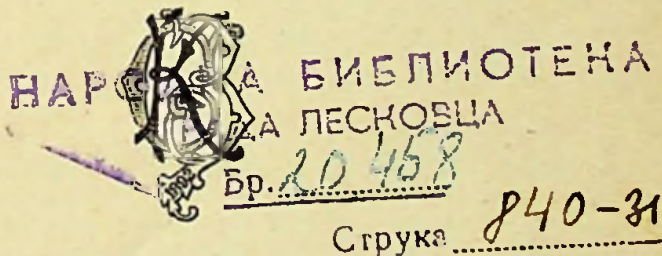
АЛФРЕД ДЕ ВИҢИ.

АЛФРЕД ДЕ ВИЊИ.

РОБОВАЊЕ И ВЕЛИЧИНА ВОЈНИЧКОГ ПОЗИВА.

ПРЕВЕО С ФРАНЦУСКОГ
ДУШАН Л ЂОКИЋ.

С ПРЕДГОВОРОМ МИОДРАГА ИБРОВЦА.

БЕОГРАД, 1912.

НОВА ШТАМПАРИЈА — ДАВЛДОВИЋ, ДЕЧАНСКА УЛИЦА БР. 14.

100

100

Библиотека БРАТИСЛАВА БЕЛОШЕВИЋА

АЛФРЕД ДЕ ВИЊИ.

„Шта је велики живот? каже Вињи на једном месту. То је сан младости остварен у зрело доба.“ Сан Вињиеве младости, племенит и горд, објашњава цело његово дело. Зато се овде најпре мало опширније приказује његов живот и карактер, и средина у којој је одрастао; затим, његово прозно и песничко дело, и његов поглед на свет; најзад, његов значај и утицај у француској књижевности.

I.

Алфред-Виктор, граф де Вињи, родио се у Лошу, у Турени, 27 марта 1797, пет година пре Виктора Ига, осам после Ламартина. Његов отац из једне старе племићске породице,¹ духовит двојанин и негдашњи официр под Лујем XV, одликовао се у Седмогодишњем Рату. Његова мати, кћи адмирала де Бародена и унука песника Рењара, двадесет година млађа од свога мужа, поред отмености и лепоте, имала је дара за музику и сликарство, и писала је писма пуна духа и укуса, која

¹ Породица Алфреда де Вињна, чији је он последњи потомак, добила је племство у XVI веку, и то не титулу графа (comte) него витеза (chevalier). Позната је манија следбеника романтизма да се ките великим титулама и да проналазе своје порекло у Средњем Веку: Виктор Иго, унук једнога дрводеље из Нансиа, тврдио је озбиљно да „води порекло у правој линији од Жоржа Иго, капетана у гарди војводе Лотрингијског, који је добио племство 1531“. Треба ли онда замерити младалачкој таштини Вињневој што је само попепа на један виши ступањ његову аутентичну генеалогiju?

је њен син доцније стављао напоредо са писмима Г-ђе де Севинје. Наш песник је четврто и последње дете из тога брака: његова три старија брата умрли су у колевци, неколико месеци по рођењу. Он је од оца наследио прерану љубав ка војничком позиву, а од матере њену пространу интелигенцију, ретку чврстину карактера, и уметничке склоности.

Убрзо по његову рођењу, Г. и Г-ђа де Вињи напуштају Лош, где су били гоњени и затварани од револуционарног Терора, и селе се у Париз. Тамо Вињи проводи своје прво детињство, слушајући старовремске приче из рата и лова, које му је причао отац, пред зажареним камином, у дуге зимске вечери. Васпитавао од матере до свога поласка у школу, у духу Русовљевог *Емила*, он је према њој гајио неограничену љубав и дивљење, којима је доцније дао нежног израза. Рано уписан у један завод у предграђу Сент-Оноре, Алфред, од природе слабуњав и осетљив, одрастао у самоћи, и са урођеном склоношћу ка размишљању и сањарији, тешко се навикавао на заједнички живот са непознатом децом. Саможивост и злурадост његових другова, равнодушност професора, и крута дисциплина, урезали су му у душу болне успомене, којих ће се доцније сетити у својим *Мем-арима*. Он је међутим учио грозничаво, и читао књиге из очеве књижнице: Библију, филозофе XVIII века, грчке класике, нарочито Омира, кога је преводио с грчког на енглески, поредећи свој превод с Поповим.

Али ускоро, вихор војничке славе завитлава све младе духове. То је било доба Наполеонове епопеје. Добом је заглашавао глас наставника. У разредима су се читали извештаји о победама Велике Армије: „Наши узвици: Живео Цар! прекидали су Тацита и Платона“. После пада Царства, тек што је навршио шеснаесту годину, Вињи ступа као потпоручник у краљеву гарду, у племићски ескадрон Црвених Мускетара, у исто време кад и Ламартин у телесну гарду. При поласку у Версаљ, млади официр, скоро још дете, с плавим витицама и

женским лицем, добија од матере један мемоар о држању у животу, и једну *Имитацију Исуса Христџа*, са простом посветом: „Алфреду, његова једина пријатељица“.

После повратка Царевог са Елбе, Бурбони се понова крећу у изгнанство, и Алфред де Вињи, мада још болестан од ноге коју је недавно био сломио при паду с коња, јаше на челу своје чете иза каруца Луја XVIII, по недогледном фландријском друму, певајући из гласа *Ђоконду*, у пркос кише и овога тужног похода, који је описао на првим странама *Лоретје*.¹ Веран краљу, он остаде интeрпиран у Амиену за време Сто Дана. По повратку у Париз, чекало га је ново разочарење. Сувише аристократске црвене чете биле су изазвале незадовољство у војсци, и Друга Рестаурација би принуђена да их распусти, и да распореди офицере у друге пукове. Неочекивано, млади гардист мораде напустити своју лепу скерлетну униформу и свога коња, и прећи у пешачку гарду. Тако је он губио једну по једну самообману о војничкој слави: „На сваком кораку по фландријском путу, понека је остајала за њим. Он је сневао победоносне походе у непријатељску земљу: а наредили су му да спроводи кола и пртљаге једнога двора у бегству; он је замишљао како, с музиком на челу, улази победнички у Беч, у Берлин: а вратио се жалосно у Париз, пратећи једнога краља који чак није ни јахао, и то под заштитом туђинске војске.“²

За дуги низ година, Вињиев гарнизон остаде пред вратима Париза, у Венсену и у Курбевоа. Касарнски живот био му је сувише суморан и једнолик, и он у својим слободним часовима проучава Цезарове *Коментаре*, чита животе младих и славних генерала прве Републике, Марсоа, Клебера, и са тугом пореди судбину своју и својих другова са судбином ових „младића античке врлине“, који су

¹ В. странау 19 превода: „Био сам сâм...“

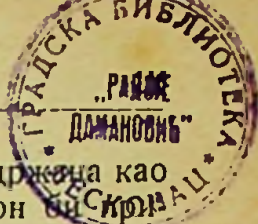
² Maurice Paléologue: *A de Vigny*, p. 15.

у двадесетој години стојали на врху лествица чији сваки ступањ изискује од њих осам година службе. Разочаран у своме војничком идеалу, млади потпоручник, који се још у школи био огледао у писању стихова, окреће се све више Музи, пише своје прве поеме, и саставља две трагедије, које ће доцније сам спалити, „из бојазни од посмртних издавача“. 1816 губи оца, а 1819 и сам се озбиљно разболи, али ипак остаје на ногама и врши службу, решен, ако буде требало, да је не напушта до смрти.

1820, код свога школског друга Емила Дешана. Вињи се упознаје са целом плејадом младих писаца који убрзо основаше романтички часопис *Француску Музу*, а нарочито са Виктором Игом, с којим везује присно пријатељство. Он ревностно долази на њихове састанке из свога гарнизона у Венсену, чита своје стихове по књижевним салонима, и штампа своје прве поеме. У салону Г-ђе Ансело, Вињи наилази на романтичарску Музу, лепу Делфину Геј, доцније Г-ђу де Жирарден, која је ту такође читала своје стихове. „Плави херувим“ очара „плаву Музу“, и међу њима би било дошло до брака да се томе није успротивила Вињиева мати, која је за свога сина желела жену племићског рода, или бар врло богату.

1822 излази прва Вињиева збирка стихова, под простим насловом *Поеме*, без имена пишчевог. Ти први стихови, нарочито *Дриада*, *Симеја* и *Кубање*, подсећају на поезију Андреа Шениеа, а можда су и написани под његовим утицајем, мада их Вињи датира пре 1819, када је Делатуш издао Шениеова дела. Међутим, још у овој првој збирци наговештава се будући песник дубоких моралних проблема (*Јеффајева кћи*, *Прелубница*). Али та склоност Вињиевог духа добија сјајног израза тек у *Мојсију*, који је писан 1822, и *Елои*, писаној 1823.

Произведен 1822 за поручника, Вињи прелази идуће године у пешадију, са капетанским чином, и креће се са својим пуком на границу Шпаније, срећан што ће најзад извући мач из корица, и изићи на

ратно поприште. Али његова чета би задржана као предстража на граници, у Олорону, и он пуђен да у тој варошици проведе дуже времена у размишљању и писању. Путујући често кроз пире-нејске кланце и кршеве, на домаку легендарног Ронсевоа, он је, као доцније Хајне у *Аџа Трол*, имао визију Роландове епопеје, и опевао је у своме *Рогу (le Cor)*:

J'aime le son du cor, le soir, au fond des bois...
Que de fois, seul, dans l'ombre à minuit demeuré.
J'ai souri de l'entendre, et plus souvent pleuré!...

Ames des chevaliers, revenez-vous encor?
Est-ce vous qui parlez avec la voix du cor?
Roncevaux! Roncevaux! dans la sombre vallée
L'ombre du grand Roland n'est donc pas consolée!

Ја волим звук рога, у вече, у дну шуме...
Колико сам пута, сам у мраку, будан у поноћ,
Осмехнуо се чувши га, и још чешће заплакао!...

Душе витезова, да ли опет оживљујете?
Да ли то ви говорите кроз звук рога?
Ронсево! Ронсево! зар се у мрачној долини
Сен великог Роланда још није утешила!

Ту је, за једну ноћ, саставио план и за свој историјски роман *Сен-Мар*.

Губећи последњу наду за борбу, осуђен на паланачку доколицу, Вињи је овде имао прилике да посматра празан живот младих официра, елегантних беспосличара, вечитих пушача и биљарских беседника, и он се учио разумевати озбиљан осмех старих ратника, чија погрбљена леђа причају анонимну историју њихових напора и пожртвовања. Ту је Вињи о војничком позиву стекао сетне мисли, којима ће доцније дати израза у својој узбудљивој књизи *Робовање и величина војничког позива*.

Сит тога беспосличког живота, он 1824 тражи одсуство, и проводи четири месеца у Паризу, где налази старе пријатеље, посећује чувене романтичарске вечери код Шарла Нодиеа, у Арсеналу, издаје

Елоу, и сарађује на *Француској Музи* објављујући приказе нових књига, одломке својих поема, неколико стихова *На смрти Бајронову*. Вративши се у Олорон, он ускоро одлази са својим пуком у По, и ту упознаје две младе Енглескиње, Лидију и Алису Бенбери (Winbury), кћери једнога особењака који се обогатио у колонијама. Између Вињиа, који је онда читао Шекспира и Бајрона, и старије сестре, којој је ласкала графова титула, разви се љубав, и Вињи запроси њену руку. Али њен отац, трговац и Енглеz, дуго се устезао да дâ своју кћер једном литератору и француском официру. Најзад, он мораде попустити наваљивању мис Лидије; а Вињиева мати такође даде свој пристанак, у нади да ће богатство позлатити њихов доста излизан породични грб.¹

По венчању, Вињи се више није враћао увојску. Он продужује одсуство до 1 априла 1827, а тада даје оставку на службу. После тринаест година службе, Вињи се повлачи из војске, са скромним чином капетана, пошто је дуго сањао о величини, а познао само беду војничког позива. Он се сада сав посвећује књижевности: завршује и штампа свој историјски роман *Сен-Мар*, и објављује другу збирку својих стихова: *Поеме античке и модерне*, (*Poèmes antiques et modernes*, 1827).

Са тим романом и другом збирком својих поема, у коју је, поред избора из прве, унео *Мојсија*. *Елоу*, *Пошом*, *Долориду*, *Рог*, Вињи стаје у први ред песника романтичке школе, упоредо са Виктором Игом, који је био издао трећу књигу својих *Ода и балада*.

Настајали су велики дани романтизма. Имајући да кажу публици „нешто хитно“, млади песници

¹ У ствари, мраз није био онолики колико се очекивало. Нагледа да је вереница, из љубави, сакрила право стање свога имања. У својим *Књижевним успоменама*, Едуард Грение саопштава ово признање које је Г-ђа де Вињи једног дана учинила своме мужу, објаснивши му се о врат:

— Oh! je avé trompé vò, parce que je aimé vò. (Ја сам вас преварила, јер сам вас волела.)

обраћају се позоришту, као најбољој Вињи најпре преводи Шекспира: „Пре но што би, како сâм каже, засвирао своју арију, требало је до-терати инструмент (стил), и огледати га пред пу-бликом.“ Његов превод *Оћела*, прва романтична драма у стиху, излази на позорницу Француске Ко-медије 24 октобра 1829, пре Иговог *Ернаниа*. Фа-милијаран Шекспиров језик и његов реализам иза-зваше буру у публици, мада су романтичарски „за-вереници“ били посели салу; али победа ипак остаде њихова, и застава романтизма би пободена на Мо-лиеровом Дому.

Ако оставимо на страну прву оригиналну драму Вињиеву, *Маршаловицу од Анкра* (*la Maréchale d'Ancre*), невешту и хладну мелодраму са замрше-ним заплетом, играну без много успеха 1831 у Одео-ну, и „пословицу“ *Прошло на сћраку* (*Quitte pour la peur*, 1833), — његов прави, и једини, позоришни успех, то је чувена представа *Чаџертона*, 12 фе-бруара 1835, у Француској Комедији, представа која, после *Сида*, остаје пример највећег успеха који је запамћен на француској позорници. Тај шуман триумф разнесе преконоћ славу Алфреда де Вињиа.

Предмет *Чаџертона* (*Chatterton*), то је вечито мучеништво и жртвовање Песника, омиљена идеја романтичарска, коју је Вињи већ био развио у своме роману *Сћело* (1832). Јунак драме јесте познати пе-сник енглески, даровити мистификатор средњеве-ковне поезије, писац *Боја на Хасџинксн*, који је завршио самоубиством (1770), у својој осамнаестој години. Вињи је идеализовао свога јунака, и од Ча-тертона начинио великог непризнатог песника, који у себи носи читав свет, и коме оскудица и друш-твене предрасуде не даду да се развије. — Он се настанује у кућу једнога богатог трговца, грубог материалисте, који има љупку и сетну жену Кети Бел, матер два златна детета. Њено саучешће према несрећном песнику претвара се у љубав, и кад се Чатертон отрује из очајања, и Кети Бел умире, по-ражена том смрћу. — *Чаџертон* је био символ свих

интелектуалних пролетера из грађанске монархије од 1830, и они га поздравиле, по речи Вињневог биографа, као *Објаву права Песникових*, једну врсту *Објаве права Човекових*. Са свих страна, несрећни Чатертони обасуше писмима Тиера, који је онда био министар унутрашњих послова, тражећи какву помоћ, какво место, претећи држави да ће се убити ако им не помогне. Показујући на гомилу молби, Тиер је говорио: „Све ово треба послати Г. де Вињну.“ И донста, те претиње нису биле празне речи: заразна криза чатертонизма стала је живота неколицину младих елегичара онога времена, и донела је Вињну неправедну оптужбу у Скупштини да проповеда самоубиство.

Вињнева драма, пуна живота и поетских призора, у којој осећање и идеја замењују заплетену радњу, била је потребна реакција против разбарушене драме Александра Дима и Виктора Ига. Њеном успеху је много допринела игра глумаца, нарочито игра чувене глумице Марије Дорвал у улози етеричне Кети Бел, улози која је за њу и писана.

Овде треба додирнути једно болно место у историји Вињневог живота: његову љубав према Марији Дорвал, која се, као све велике љубави, завршила несрећно. Ова даровита и узрујана жена улази у његов живот још 1829, кад јој је Вињи био поверио главну улогу у својој првој драми. Он је у њој гледао оличење Глумице, Богом обдареног бића које тумачи песника публици; а она је била обична жена, глумачког порекла, одрасла иза кулиса, лутајући из вароши у варош. Његова љубав према њој, у исти мах страсна и чедна, имала је у себи нечега мистичног. Али он се узалуд трудио да пречисти и уздигне њену душу. Ко хоће да види како љубавно усхићење, бол и сумња растржу једну високу и осетљиву душу, и колико је песник *Мојсија* под својом хладном спољашношћу скривао нежност и страсти, нека чита Вињневу *Преписку* и *Мс-*

моаре његовог пријатеља Александра Дима. У Неком време, та је љубав била преобразила Марију Дорвал, и она је могла рећи са Иговом Марионом де Лорм, чију је улогу играла:

Ton amour m'a refait une virginité.

Твоја љубав ми је повратила девичанство.

Али једнога дана (1835), њена нестална природа побеђује, и њена верност посрће. Морална криза коју је тада претрпео загорчава за навек Вињиеву душу. Тај бол ће се доцније уздићи до општег схватања жене и љубави, до трагедије која се од памтивека одиграва између човека и жене, и из његовог раненог срца потећи ће жучни стихови које Самсон упућује неверној Далили (*Самсонов гнев*), најлепши које је надахнула разочарана љубав, и који подсећају на познату реч *Проповедникову*: „Жена је горча од смрти, и руке су јој као ланци.“

Toujours ce compagnon dont le coeur n'est pas sûr,
La Femme, enfant malade et deuze fois impur!

Увек овај друг чије је срце непоуздано,
Жена, дете болесно и дванаест пута нечисто!

У часу кад је био на врхунцу своје књижевне славе, после сјајног успеха *Чајтертона*, Алфред де Вињи напушта књижевну арену, и повлачи се, по чувеној речи Сент-Бева, у своју усамљену „кулу од слонове кости“, окружену непробојном атмосфером ћутања. Да ли је то била последица његовог љубавног разочарења? Или је Вињи сматрао да је извршио своју мисију указавши на две жртве модерног друштва: Песника и Војника? Или је, засићен дневним успесима и сплеткама, увидео сву таштину тих борбених дела, можда и сву таштину књижевног позива? У сваком случају, сем неколико поема које су се у дугим размацима појављивале у *Revue des Deux Mondes*, за двадесет и осам година свога живота, он више не објављује ништа, као да је из-

¹ *Correspondance*, publié par Mme E. Sakellariès. — A. Dumas. *Mémoires*, t. XVIII, p 157.

вор његове поезије одједном био усахнуо. Његова мисао, међутим, никад није била буднија, и као што племенита свилена буба испреда своју чауру која је затвара од осталог света, тако је Вињи за све то време, у тишини дугих година, испрео своје најбоље дело *Cyhaie (les Destinies)*, низ дубоких филозофских поема, које поетски изражавају његов поглед на свет: стојички и горд песимизам, један од најузвишенијих у целој светској књижевности.

Ту тишину нарушио је Вињи само један пут: поводом свога избора за члана Академије. Тај избор има читаву малу историју. Вињи је био шест пута кандидат за Академију, и био је изабран тек 1845, после Ига, Сент-Бева и Меримеа: велика бронзана врата Мазаренове Палате с муком су се отварала романтичким песницима. У своме *Дневнику*, он је забележно занимљиве успомене са својих обавезних академских посета. Чувен је његов опис посете Роаје-Колару, који је права сцена из комедије. Његов пријем у Академију био је, међутим, много драматичнији. Ондашњи директор Академије, Моле, обасуо је Вињиа прекорима, у своме заједљивом одговору, који је јединствен у аналима Француске Академије. Потомак великог Молеа и обожавацац Ришелјеа и Наполеона, он је био увређен начином на који је Вињи у својим романима говорио о Кардиналу и Цару; политичар, он није могао да опрости Вињину његове идеје о инфериорности политичара, „импровизатора“, према песнику; и он је заједљиво одговорио на Вињиеву апологију романтичких доктрина.¹

Ова последња отровна стрела зарила се дубоко у песниково срце, и он се отада још више повлачи у своју самоћу. Његов живот тече без спољних догађаја. Поред неколико путовања у Енглеску, он из Париза одлази чешће на своје пољско добро Мен-Жиро, у Шаранти, где се бави управом свога имања,

¹ В. више о томе пријему: Sainte-Beuve, *Nouveaux lundis*, VI, и Maurice Allem, *A. de Vigny*.

оснива једну читаоницу у оближњој вароши Бланзаку, и, на наваљивање пријатеља, кандидује се без успеха на посланичким изборима 1848 и 1849. За све то време, он води доста обилну преписку, и пише свој *Дневник*, у коме се огледа цео човек и писац, и који је кључ његове мисли.¹

Његов домаћи живот био је монотон и тужан. Тридесет година он је предано неговао најпре своју паралитичну мајку, чији се ум поступно гасио четири године (1832—1836), затим своју увек болесну жену, индолентну духом и телом, дајући лично најбољи пример оног осећања дужности и самопожртвовања које веје кроз сва његова дела. Најзад, пред крај живота, он и сâм пада у канџе једне свирепе болести, рака у стомаку, који му је, као Прометејев орао, две године чупао утробу. Тако, пошто је искусио све патње мисли и срца, Вињи познаје и суров телесни бол. 1863 умире му жена, а после неколико месеци, 17 септембра исте године, окружен само својом послугом, подлеже и он. Погреб му је, по његовој жељи, био прост, без говора. Онај који је писао: „Само је ћутање велико“, и умро ћутке, није могао желети ташту хвалу људских речи на прагу вечитог мира. Песник Вињи почива на гробљу Монмартру, које са свих страна заглушује варошки шум.

II.

Драмско дело Вињиево, као што смо већели своди се на *Чајтертона*. Он није био драмски писац, и његове драме најмање доприносе његовој слави. Много је значајнија Вињиева проза, коју у главном сачињавају четири романа: *Сен-Мар или једна завера под Лујем XIII* (*Cinq-Mars ou une conjuration sous*

¹ Издао под насловом *Journal d'un poète*, после смрти Вињиеве, од песника Луја Ратизбона, наследника његових књижевних дела. — Осим више недовршених поема, Вињи је оставио један наставак *Стејла*, и почетак великог романа *Французи у Египћу*, чији је јунак Бонапарта.

Louis XIII, 1826), *Сћело* (*Stello*, 1832), *Робовање и величина војничког позива* (*Servitude et Grandeur militaires*, 1835), и посмртни роман *Дафне* (*Daphné*, 1912).

Као у Иговој драми *Марион де Лорм*, у историјском роману *Сен-Мар* описује се једна завера под Лујем XIII, и црта сав онај узрујани и витешки свет из средине XVII века који је онако живо насликао кардинал де Рец у својим *Мемоарима*. — У дослуку с краљем и помоћу Шпаније, краљев љубимац Сен-Мар, млад племић од двадесет и две године, покушава да свргне кардинала Ришељеа, и да га замени на управи. Али Ришеље је на време извештен о завери, краљ напушта свога љубимца, и Сен-Мар бива ухваћен и погубљен са својим верним другом де Ту. — Подлога романа је историјска: и завера, и љубав Сен-Мара према Марији Гонзаг, и суђење свештенику Урбану Граниеу, који је неправедно окривљен и осуђен на смрт што је бацао чини на калуђерице у Лудену; али личности нису верне: Сен-Мар је у роману сувише племенит, а Ришеље сувише гнусан. То је последица Вињиеве доктрине, изнете у предговору романа, да песник треба више да води рачуна о легенди него о историји, да он сме да жртвује чињеницу главној идеји, и да „усавршава“ догађаје и лица, да би им дао типску вредност. Он је веровао, као Хегел и Карлајл, да „живот свакога славног човека има један једини и тачан смисао“, и да је „сваки од њих у своје време био представник једнога од великих облика поетских, религиозних или моралних за које човечанство живи и умире“.

Роман је био одушевљено примљен, и у једном мах проглашен за најбољи историјски роман француске књижевности.¹ Данас се у њему цене сјајни описи Турене и Пиренеја, портрети личности, неки призори (као суђење Урбану Граниеу), и поетска

¹ Он је послужио Гуноу за предмет једне опере, по либрету П. Поасона и Л. Галеа.

поређења, као што је овај елегични почетак XXIII књиге, који наводи Сент-Бев :

Ко од вас није бивао очаран пратећим погледом облако небеске? Ко им није завидео на слободи њиховог путовања кроз ваздух, било кад, склупчани ветровима у гомилу и обојени сунцем, наступају спокојно као каква флота мрачних лађа са позлаћеним кљуном, или кад, размакнути у мале гомилице, језде журно, витки и дугуљастии, као птице селице?... Човек је спор путник који завиди овим брзим пролазницима: мање брзи од његове маште, они су ипак видели, за један једини дан, сва места која он воли у својој успомени или нади ..

Стело је филозофски роман, дело оригинално и чудно, које својом особењачком формом подсећа на Дидероа и Стерна. То је психолошка анализа пишчевог темперамента. — *Стело* болује од наступа туге, и дозива једнога душевног лекара, Црног Доктора, који налази да он болује од „плавих ђавола“, и прича му три лепе приче: историју песника Жилбера, који је,

Au banquet de la vie infortuné convive,
Несрећна званница на животној гозби,

умро у болници, за владе Луја XV, под апсолутном монархијом; историју енглеског песника Чатертона, који се отровао из очајања, под уставном монархијом; и најзад, историју песника Андреа Шениеа, који је погубљен за време Терора, под републиком. Дакле, — и то је теза романа, — под сваком владом, Песник је осуђен да пропадне. *Стело* оличава *осећање*. Црни Доктор говори у име писца, и оличава *разум*. Он најзад приписује *Стелу* овај рецепт: уздржавати се, ћутати, помирити се са судбином, избегавати политику и власт (политичар, човек од акције, стоји испод песника, човека од мисли), и сâм, слободан, извршити своју мисију. Самоћа је света; она је извор надахнућа. Не надати се ничему: „Нада је наша највећа лудост“.

Што у *Стелу* вреди више од његове усиљене тезе, која је само „великодушни парадокс“, то су

оне три приче, нарочито трећа: описи призора за време Терора, и смрти Андреа Шениеа.

Пошто је узео у заштиту Песника, Вињи диже свој глас у корист Војника, те друге жртве данашњег друштва, војника који пролива безимену крв у рату, а у миру служи као укротилачко оруђе против Народа. У своме јаловом војничком животу, по Вогезима и Пиренејима, Вињи је дуго посматрао грубе војничке душе, чија се неустрашивост за време рата претвара у безазлену питомост у мирно доба, и у њему се рано пробудило саучешће према тим безименим херојима.

Познавши сву беду и величину војничког позива, он их је приказао у својој последњој књизи *Робовање и величина*, једној од најдубљих које су написане о војсци и њеној судбини. Он ту поставља проблем пожртвовања за отаџбину, и обележава границе које Дужности намеће Савест. Са дубоким узбуђењем поздравља он у војничком позиву велико начело које му изгледа достојно поштовања, једини гробен у мору нашег скептицизма: начело *части*, урођено осећање „које бди у нама као последња светиљка у опустошеном храму“, врлина људска, не божанска, горда унутрашња религија којом је задахнуто цело његово песничко дело. „Част је поезија дужности.“

Три дирљиве новеле које сачињавају ту књигу, достојне његових поема, приказују лице и наличје, сву величину и сву беду војничког живота. Вињиеви портрети ратника из доба Царства, суморни и узвишени, промичу пред нашим очима као симболи части: безимени стари мајор, гацајући по блатавом друму, поред мазге која вуче колица с Лоретом; стари наредник, певајући последњи пут шкотску баладу са својом кћери и зетом, пре него што ће га експлозија барута разнети у комаде; неустрашиви капетан Рено, ослоњен на своју трсковачу; адмирал Колингвуд, пишући с ратне лађе

својим кћерима које га никад нису виделе... Узбудљива галерија, оживели Сан Едуарда Детаја!

Робовање и величина најбоље је прозно дело Вињиево, и ове три приповетке, са Меримеовим новелама, иду у најлепше стране француске приповедне прозе. Има ли што дирљивије од историје Лоретине? Кад се први пут појавила у *Revue des Deux Mondes*, *Лоретина* је расплакала све читаоце. Њена судбина и данас изазива сузе. Класични дијалог у Фонтенеблу између Наполеона и папе Пија VII (*commediante, tragediante*), то је цела Наполеонова трагедија на неколико страница.

Вињиев посмртни роман *Дафне (Daphné)*, објављен пре месец дана у *Париском Прегледу*¹, право је откривење, јер о њему има помена само у неколико редова у *Дневнику*.

Дафне је наставак *Сћела*, „друга консултација Црног Доктора“², и има исте личности. Предмет *Сћела*, видели смо, то је судбина песникова у друштву; предмет романа *Дафне* своди се у главном на питање: „Чему треба учити људе да постану срећни?“ Као у *Сћелу*, и овде је, у току разговора између Стела и Црног Доктора, уметнута једна прича, једна једина, која се односи на предмет дијалога; само, овде њу не прича Црни Доктор, него је оба сабеседника читају из једног старог рукописа. Тај стари рукопис сачињава главни, дужи део романа, и, по речима његовог издавача, чувеног песника Фернана Грега, то је, ширином мисли, најважније дело великог песника-филозофа.

То је историја римског цара Јулиана Отпадника, она иста коју је обрадио Ибзен у своме *Цару и Галилејцу*. Вињиа је привлачила бунтовна фигура овога цара-филозофа, синовца Константина Великог, који се, одгајен у Христовој вери, одриче ње

¹ *Revue de Paris*, 15 juin, 1 et 15 juillet 1912.

² У *Дневнику* се помиње скица и за „трећу консултацију“, посвећену политици и политичарима, и четврту, посвећену љубави.

при ступању на престо, предузима да васпостави паганизам у земљи коју је већ било обујмило хришћанство, и гине млад у рату против Персијанаца, хватајући у шаку крв која му је шибала из ране, и бацајући је у небо са узвиком: „Победио си, Галилејче!“ Још у својој двадесетој години, Вињи је о овом трагичном хероју био написао једну трагедију (*Julien l'Apostat*), коју је доцније спалио. Он је писао поводом Јулиана: „То је био човек чија би улога, живот и карактер мени најбоље одговарали у историји.“

Ова морална биографија Јулиана Отпадника има, поред историјског, и свој велики филозофски значај. Причајући симболичне доживљаје овога младог императора, Вињи расправља један проблем који, са гледишта корисности, заузима прво место у филозофији: проблем морала. Основна мисао Вињиева, изражена у Либанијевој беседи, своди се на ово: „Постоји једна снага, млађа и већа, која се састоји у разумевању божанства, бесмртности душе, врлине и лепоте без грубе помоћи симбола“, то јест религиозних догми као симбола ових општих идеја. То би била влада стојичког морала, и Вињиева се жеља своди на ову лаконску примедбу у *Дневнику*: *Diviniser la conscience* (Ставити у ред богова савест), узвисити захтеве срца, заменити унутрашњим гласом божанску заповест.

Тај проблем независног, световног морала, то је данас, после поделе Цркве од Државе, животно питање у Француској, и Вињиев роман у том погледу долази као најактуелнија књига. Свима који искрено и слободно траже истину, *Дафне* неочекивано доноси мисао једнога великог претка, чији глас у толико више узбуђује што долази с оне стране гроба.

III.

Али дело које је Вињу допело славу, то су његове филозофске поеме. Једна једина књига обу-

хвата сву његову поезију.¹ Као Жозе-Мариа де Хередна, и Алфред де Вињи је од оних ретких песника који потомству завештавају само једну књигу: цвет својих осећања и мисли.

Рођен у једно прелазно доба, када су сва освештана начела била уздрмана; одрастао у необузданим тежњама и надама, он се после слома од 1815 није задовољио обичним разочарењем и плитком лекцијом ствари, као његови савременици. У његову се душу рано увукла филозофска сумња, која се доцније, нешто под утицајем његове личне кризе, поступно проширила, обухватила цело морално биће човечанства, и кристализовала се у једну велику филозофску доктрину. Његов песимизам носи извештај општи карактер; то није чисто субјективни песимизам Шатобриановог Ренеа и Бајроновог Чајлд-Херолда; није само последица размишљања о личној судбини, него последица призора свеопште беде. Отуда би било погрешно тумачити његов песимизам чиницама његовог суморног живота.

Католик и племић, он рано губи веру у религију и аристократију; ројалист, он се разочарава у краљевство, и устаје против Наполеона, извршиоца Десетог Бримера, тога скоројевићског *commediantе* и *tragediantе*; примивши Револуцију као фаталност расе, он зазира од таласа демократије; разочаран у војничком позиву и политици, он се повлачи из стварности у поезију. Ми ћемо се најбоље упознати с његовом поезијом аналишући његов песимизам.

Једна од главних идеја Вињиевих то је идеја о фаталности генија. Геније је кобан дар за човека, и он га окружује самоћом и тугом. Изнад гомиле обичног човечанства, чију бедну срећу сачињава

¹ *Песме (Poésies)*, које је сâм песник одабрао, подељено у три књиге: *Књига мистична*, *Књига античка* и *Књига модерна*; и посмртно дело *Суђаје (les Destinées)*. — Целокупна дела Вињиева: Calmann-Lévy, A. Lemerre и Ch. Delagrave. За препоруку су *Morceaux choisis. Poésie et prose*. Ch. Delagrave (3,50).

глупост и незнање, стоје избраници Генија и Дужности, вође народа, песници, мислиоци, војници, велики али несрећни.

То је основна идеја *Мојсија*. Дошавши пред обетовану земљу, законодавац Израњлев пење се, једне вечери, на гору Навав, одазивајући се позиву Божјем. Бацивши поглед око себе, он види цео Ханан, и обетовану земљу, у којој му није суђено да почива. Дошавши на врх светог брега, сâм, у тамном облаку, очи у очи с Богом, Мојсије му отвара своје срце, и моли га да му удели смрт. Откако га је задахнуо божји дах, он живи „моћан и усамљен“, лишен људских нежности. Сви му се издалека склањају с пута:

Et les yeux se baissaient devant mes yeux de flamme,
Car ils venaient, hélas! d'y voir plus que mon âme.
J'ai vu l'amour s'éteindre et l'amitié tarir;
Les vierges se voilaient et craignaient de mourir.
M' enveloppant alors de la colonne noire,
J'ai marché devant tous, triste et seul dans ma gloire,
Et j'ai dit dans mon coeur: „Qua vouloir à présent?“
Pour dormir sur un sein mon front est trop pesant.
Ma main laisse l'effroi sur la main qu'elle touche,
L' orage est dans ma voix, l'éclair est sur ma bouche;
Aussi, loin de m'aimer, voilà qu'ils tremblent tous,
Et, quand j'œuvre les bras, on tombe à mes genoux.
O Seigneur! j'ai vécu puissant et solitaire,
Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre!“

И очи су се обарале пред мојим пламеним очима,
Јер су у њима угледале, вај! нешто више но моју душу
Видео сам како се љубав гаси и пријатељство пресушује
Девојке су скривале лице и бојале су се да не умру
Окружујући се тада црним стубом,
Ја сам ишао пред свима, тужан и сâм у својој слави,
И говорио сам у своме срцу: „Шта да желим сада?“
Моје је чело одвећ тешко да почива на чијим грудима,
Моја рука ужасава руку коју дирне,
Бура је у моје гласу, муња на мојим устима;
Зато, далеко од тога да ме воле, ево где сви стрене,
И кад ја раширим руке, они падају пред моје поге
О Господе! ја сам провео век моћан и усамљен,
Дај ми да заспим земаљским сном!“

Ови чувени стихови изазивају пред очи циновски приказ Микел-Анђеловог *Мојсија*.

Чему да прибегне човек, осуђен да проживи на земљи? Где да тражи утехе? Да ли код ближњих? — Људи су равнодушни, ако нису непријатељи. Да ли у љубави? — Љубав је варљив мамац, замка коју нека свирепа и иронична сила пружа најбољима од нас, користећи се нашом урођеном потребом да будемо вољени; једна прилика више за патњу (*Самсонов гнев*). Обратимо се онда природи, „мајци“ и „хранитељи“! — Зар да нас утеше ови студени висови што стреме небу, тамне шуме што тајанствено хује над нашим главама, или дубока мора на чијем дну леже наше потонуле лађе? Нико није боље осетио неумољиву и презриву равнодушност вечне природе према пролазним људима. Песник се овако обраћа замишљеној Еви у *Пасијевој кући*:

No me laisse jamais seul avec la Nature...
Elle me dit: „Je suis l'impassible théâtre
„Que ne peut remuer le pied de ses acteurs...
„Je n'entends ni vos cris ni vos soupirs; à peine
„Je sens passer sur moi la comédie humaine
„Qui cherche en vain au ciel ses muets spectateurs.

„Je roule avec dédain, sans voir et sans entendre,
„A côté des fourmis les populations;
„Je ne distingue pas leur terrier de leur cendre.
„J'ignore en les portant les noms des nations.
„On me dit une mère, et je suis une tombe.
„Mon hiver prend vos morts comme son hécatombe,
„Mon printemps ne sent pas vos adorations...”

C'est là ce que me dit sa voix triste et superbe,
Et dans mon cœur alors je la hais, et je vois
Notre sang dans son onde et nos morts sous son herbe
Nourrissant de leurs sucs la racine des bois.
Et je dis à mes yeux qui lui trouvaient des charmes:
„Ailleurs tous vos regards, ailleurs toutes vos larmes,
„Aimez ce que jamais on ne verra deux fois.”

Не остављај ме никад на само са Природом...
Она ми каже: „Ја сам неузбудљиво позориште
„Које не потреса нора његових глумаца..
„Ја не чујем ни ваше јауке ни ваше узлахе; једва ако
„Осећам како преко мене прелази људска комедија,
Која узалуд тражи на небу своје немо гледаоце.

„Ја с презрењем ваљам, не видећи и не чујући,
 „Заједно са мравима, разне народе;
 „Ја не разликујем њихову јазбину од њиховог праха,
 „Ја не знам имена народа које носим.
 „*Кажу да сам мајин, а ја сам гроб.*
 „Моја зима отрже ваше мртве као своје жртве,
 „Моје пролеће не осећа ваша обожавања...”

Ето шта ми каже њен тужни и горди глас.
 И у мом срцу онда ја је мрзим, и ја видим
 Нашу крв у њеним таласима и наше мртве под њеном травом
 Како својим соковима хране шумско корење.
 И кажем својим очима које у њој налазе чари:
 „На другу страну све ваше погледе, и све ваше сузе,
 Волите оно што се никад неће видети два пута.”

Кад је љубав обмана, а природа непријатељ,
 обратимо се Небу. — Вај! Небеса су затворена,
 gluva и нема за људске патње. Неправда од искони
 влада светом: она се свети очевима на невиној деци
 (*Јефѿајева кћи*); она кажњава невиног заједно са
 кривцем (*Пољој*); она нас прати увек као сенка
 (*Несрећа*). — Има читава једна теодицеја у Ви-
 њиевој поезији. — Божанство је равнодушно према
 људима: Бог није одговорио ни своме Сину на Ма-
 слиновој Гори. *Le Mont des Oliviers* парафразира
 бунтовну реч Св. Аугустина: *Deus proprio Filio non*
respondit (Бог није поштедео ни свога Сина). Исус
 му је постављао вечна питања о добру и злу, о
 животу и смрти, о Провиђењу и Случају, и очајно
 га преклињао да једном својом речи одгонетне за-
 гонетку света, и ослободи човека вечне сумње. Али
 Бог није одговорио, и човечанство је остало у тами.
 На ту свирепу неправду божанства има само један
 одговор: ћутање.

S'il est vrai qu'au Jardin sacré des Ecritures,
 Le Fils de l'homme ait dit ce qu'on voit rapporté;
 Muet, aveugle et sourd au cri des créatures,
 Si le Ciel nous laissa comme un monde averté,
 Le juste opposera le dédain à l'absence,
 Et ne répondra plus que par un froid silence
 Au silence éternel de la Divinité.

Ако је истина да је у освештаном Врту из Светог Псема
 Син човечји рекао оно што је записано;
 Немо, слепо и глуво на јавк људских бића,
 Ако нас је Небо оставило као побачени свет,
 Праведник ће ту одсутност дочекати с презрењем,
 И одговориће само хладним ћутањем
 На вечно ћутање Божанства.

Ова узвишена оптужба претвориће се у уздржану срцбу против божанства: „Сви који су се борили против неправичног неба побуђивали су дивљење и потајну љубав људи.“¹

Ако нас природа тлачи, ми смо већи од ње, говорио је Паскал, јер осећамо и знамо да нас тлачи, а она нема свести. Ако нас је Бог напустио, проповеда Вињи, ми ћемо умети живети без њега. Та свесност зла инспирисала је Вињиу његов горди стојицизам. Хуљење је такође слабост и таштина; самоодрицање је врлина мудраца. Најбољи пример за то дају нам животиње (*Вукова смрт*):

A voir ce que l'on fut sur terre et ce qu'on laisse,
Seul le silence est grand; tout le reste est faiblesse.
 — Ah! je t'ai bien compris, sauvage voyageur,
 Et ton dernier regard m'est allé jusqu'au coeur!
 Il disait: ...
Gémir, pleurer, prier, est également lâche.
Fais énergiquement ta longue et lourde tâche
 Dans la voie où le sort a voulu t'appeler,
 Puis, après, comme moi, *souffre et meurs sans parler.*“

Кад се види шта је човек био на земљи и шта оставља.
Само је ћутање велико; све остало је слабост.
 — О, ја сам те добро разумео, дивљи путник,
 И твој последњи поглед продро ми је до срца!
 Он је говорио: ...
Јецати, плакати, молити се, подједнако је стидно.
Изврши одлучно своју дугу и тешку дужност
 На путу где је судбина решила да те позове,
 На онда, као ја, *шрћи и умри без речи.*

Последња реч Вињиева то је *ћутање*: „Само је ћутање велико; све остало је слабост.“ Али то ипак није језовити нихилизам Леконта де Лила, који

¹ *Journal d'un poète*, 1834.

одузима вољу за животом. Остављен сâм себи, човек ће створити једну унутрашњу религију дужности и части: „Изврши одлучно своју дугу и тешку дужност...“ То је Вињиев *категорички империјализам*. Такво схватање, достојно његове аристократске природе, у ствари је постулат хероизма: „Човек је већи од Бога, јер човек бар може да се жртвује и умре за оно што воли.“

Попевши се на ову висину стојичког схватања, Вињиев песимизам, као што је често случај, прелази у *саучешће* према људима, који су несрећна играчка судбине: „Нико нема права да презире човека.“ Вињи има читаву религију људских патњи; њему је људски бол узвишен:

J'aime la majesté des souffrances humaines.

Ја волим величанство људског бола.

Овај велики стих из *Пастиреве куће* резимује цело Вињиево дело. То саучешће он проповеда у свима својим књигама.¹ Оно иде дотле да обухвата и порок; и он долази из слабости, и заслужује само саучешће. Оно се уздиже до узвишеног осећања саучешћа према греху и злу: грешник је такође несрећан. Оличење невиности, сестра анђелска, Елоа осећа саучешће и љубав баш према отпаднику, проклетом Луциферу.

Елоа, најдужа Вињиева поема, и једна од најлепших, дешава се у небеским сферама, међу звездама. Елоа је анђеоло-девојка, постала мистичном метаморфозом од свете сузе пријатељства коју је Исус пролио на гробу Лазаревом. Чувши од својих сестара о вољи проклетих анђела, о Сатани који лута по мраку, она осети саучешће и љубав према њему, и зажели да га види, уверена — као све жене кад

¹ Вињи пише у свом *Дневнику* (1833): „*Сен-Мар, Стелло, Робовање и величина војничка* јесу песме једне врсте епске поеме о разочарењу... Ја ћу подићи на тим рушевинама, на тој прашини, свету лепоту одушевљења, љубави, части, доброте, самилосног и свеопштег праштања... које је у толико шире у колико је разум већи.“

воле — да би га она могла утешити и спасти. Мучена том чежњом, она сањалачки лута кроз небеске просторе, док једног дана не наиђе на једног сетног анђела чаробне лепоте. Она се упусти у разговор с њим, и он је очара својим заводљивим речима. Увидев да га не може спасти, она му се предаје и пропада с њим. — Ова љубавна поема саучешћа, коју је Теофил Готие био прогласио за најсавршенију у француској књижевности, и која је један од најуспелијих примера мистичне поезије, писана је етеричним стилем који одговара предмету, и пуна је сјајних поетских поређења. Такво је, у другој песми, поређење Елое са младом сељанком која у извору где се огледа небо сагледа своје чело окружено звездама; или, у трећој, широки опис рањеног орла који, упркос бола,

Monte aussi vite au ciel que l'éclair en descend.

Узлеће небу тако брзо као што муња с њега слази.

Тако дубоко схваћен, песимизам постаје клица моћног осећања људске солидарности, која у наше доба клија у свима великим срцима. Уверени да је живот рђав, људи се, као стадо пред буру, приблијају један уз другога, трудећи се да ублаже своју судбину. На тај начин, песимизам постаје моћна полуга напретка, јер нас нагони да, незадовољни садашњим стањем ствари, желимо боље. Из тога плодног расположења духа никли су уметност, наука, религија и филозофија: највећа чар живота.¹

У томе је велика морална заслуга Алфреда де Вињиа; тиме је он претеча нашега неспокојног времена, које испуњава тежиња ка једном још далеком идеалу друштвене и моралне правде.

Поред култа части и саучешћа, Вињи има и култ *чисте идеје*, мисли (*l'Esprit pur*):

Ton règne est arrivé, pur Esprit, roi du monde!

Твоја је влада настала, чисти Душе, краљу света!

¹ В. о благотворној улози песимизма: F. Brunetière, *L'Evolution de la poésie lyrique au XIXe s.*, tome II, p. 21.

Једина, и ако ташта, утеха, то је мислити, „плести сламу“ у тамници живота, ради заборава. Својим култом мисли, Вињи подсећа на Паскала и његово чувено: „Човек је трска, али трска која мисли (roseau pensant)“. У *Дневнику* из 1834, он пише: „Утешимо се од свега мишљу да ми уживамо у самој нашој мисли, и да нам то уживање нико не може одузети.“

Вињиево се дело завршава једним далеким зраком наде у победу духа, лепим симболом *Боце у мору*. У бродолому живота, боримо се, испунимо дужност; можда ће наши напори донети користи човечанству. Ако је у симболичној *Боци* било Вињиево дело, он се није преварио: она је одолела таласима, потомство ју је отворило, и данашње поколење разумело га је боље него његови расејани савременици.

IV.

Вињиева је поезија врло лична, мада он своје *ја* не уноси непосредно у своје дело. Овај лиричар, један од највећих у француској књижевности, скоро никад није говорио о себи. Ослободивши своју емоцију свега личног и стварног, он је претвара у идеју, коју заогрће симболом и изражава сликом. Ипак, иза библијске маске Мојсија, Самсона, Христа, стоји сâм Вињи. Отуда његове личности одговарају његовом темпераменту: његов је Мојсије доста романтичан, његов Христос бунтован, његов Самсон као да проклиње Марију Дорвал. То је било неизбежно. Али заслуга је овог песника што је први устао против злоупотребе сувише личне поезије. Он је уздигао и облагородио поетску инспирацију.

Оно у чему је Вињи ненадмашан то је његова увек оригинална и високо поетска *замисао*. Око свих његових личности лебди извесна надземаљска ореола. Сетите се *Пастиреве куће*. Песник зове замишљену жену да с њим напусти свет и градску врву. Настанимо се у покретној кући пастиревој,

која се преноси по ђуди снова и жеља; лутајмо
кроз променљиве призоре равнодушне природе:

Viens du paisible seuil de la maison roulante
Voir ceux qui sont passés et ceux qui passeront...
...quand devant notre porte
Les grands pays muets longuement s'étendront.

Nous marcherons ainsi, ne laissant que notre ombre
Sur cette terre ingrate où les morts ont passé;
Nous nous parlerons d'eux à l'heure où tout est sombre,
Où tu te plais à suivre un chemin effacé,
À rêver, appuyés aux branches incertaines,
Pleurant, comme Diane au bord de ses fontaines,
Ton amour taciturne et toujours menacé.

Ходи с мирног прага покретне куће
Да видиш оне који су прошли и оне који ће проћи...
...кад се пред нашим вратима
Велики неми предели проћегну недогледно.

Ми ћемо корачати тако, остављајући само своју сенку
На овој ружној земљи преко које су прешли мртви;
Говорићемо о њима у часу кад је све мрачно,
Кад ти голиш да идеш каквом забаченом етажом,
Да сањаш, ослоњена о варљиве гране,
Оплакујући, као Диана крај својих извора,
Своју ћутљиву и увек угрожену љубав.

Замисао узвишена, и преливена најчистијом
поезијом, тако да се за ову поему с правом могло
рећи да је једна од најлепших љубавних песама у
светској књижевности.

Рекло се да артист код Вињиа није на висини
мислиоца (Феге), да је код њега „мислилац стварао
писца“ (Лансон), као што код Виктора Ига, на про-
тив, обрада несравњиво надмаша замисао, и често
сјајно прикрива сиромаштво основне идеје. Преба-
цило му се да му машта није обилата, да му инвен-
ција нема довољно даха, и да он своју поезију
ствара као шкољка зрно бисера. Не треба међутим
сметати с ума саму природу Вињиеве инспирације
и његову урођену тежњу ка савршенству, који су
морали ограничити његову плодност.

Истина је да се у Вињиевом делу осећа извесно колебање у изразу. Он није реторски геније као Виктор Иго, и нема његову вербалну оргију. Стил му је местимиче неједнак и непоуздан. Избегавајући увек баналност, он је понекад упадао у нејасност и извештаченост.¹ Али, тако исто, има код Вињиа страна која иду у најчистије и најлепше у целој француској поезији.

Има ли ништа дирљивије од ових елегичних стихова из *Пастиреве куће* :

Aimez ce que jamais on ne verra deux fois.

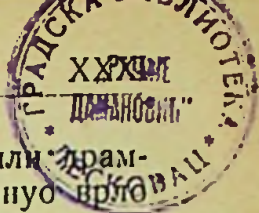
Oh! qui verra deux fois ta grâce et ta tendresse,
 Ange doux et plaintif qui parle en soupirant?
 Qui naîtra comme toi portant une caresse
 Dans chaque éclair tombé de ton regard mourant,
 Dans les balancements de ta tête penchée,
 Dans ta taille dolente et mollement couchée.
 Et dans ton pur sourire amoureux et souffrant?

Вољте оно што се никад неће видети два пута.

О, ко ће видети два пута твоју љупкост и твоју нежност,
 Благ и растужени анђеле који говориш уздишући?
 Ко ће се родити као ти, носећи милошту
 У сваком блеску који сене у твоје чежњивом оку,
 У нијању твоје погнуте главе,
 У твоје тужном и немарно испруженом стасу,
 И у твоје чистом осмеху, заљубљеном и болном?

Нико није нашао снажнијег ни краћег израза за дубока осећања и велике мисли. Вињи је творац филозофског стиха у француској поезији, као што је творац и филозофске поезије. Та улога иницијатора и претече припада Вињину и иначе, и он је с правом писао у предговору својих *Песма* : „Једина заслуга која се никад није порицала овим саставима, то је да су претходили у Француској свима саставима ове врсте, у којима је каква фило-

¹ „Рекао би човек да су његова дела писала два брата. од којих је један био велики песник и снажан мислилац, али врло лењ; други, осредњи и застарели писац.“ Emile Faguet, *Le XIXe siècle*, p. 148.

зофска мисао обрађена у облику епском или драмском... Тим путем иновација, писац се кренуо млад, али први.“ И одиста, његови најславнији савременици ишли су често његовим трагом : све Мисеове Андалускиње, у *Причама из Шпаније и Италије*, кћери су *Долоридине*; *Поштом*, *Јефџајева кћи* и *Прелеубница*, *Снег* и *Рог* прве су *Легенде векова*, којима Виктор Иго вероватно дугује прву идеју за своје велико дело ; Ламартинов *Пад једног анђела*, то је развучена *Елол*. Цела модерна филозофска поезија, са Леконтом де Лилом, Сили Придомом, Жаном Лаором, води своје порекло од моћног писца *Мојсија* и *Маслинове Горе*.

Међутим, једини од великих романтичких песника, он није стекао популарност, и остао је дуго у сенци. Његов аристократски став, његова горда дискретност која се не отвара гомили,¹ „безличност“ његове поезије, давали су му изузетно место међу његовим савременицима. Али оно што је Вињиу сметало у очима разбарушеног романтичког поколења, то данас увећава његову славу, и док се постепено крњи глас Ламартина, Ига и Мисеа, Вињиева књижевна фигура сваким даном расте у очима нових поколења. Он је сада ушао у ред великих песника светске књижевности, оних који челом додирују звезде и из века у век предају један другом трепераву лучу људске мисли.

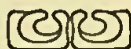
Као Проспер Мериме, и Вињи је до скоро био сасвим непознат српској књижевној публици. Тек 1901, *Српски Књижевни Гласник* доноси *Жи-*

¹ О Вињиевој повучености створена је читава легенда. Бујни писац *Три Мускетара*, један од најоданијих Вињиевих пријатеља, пише у својим *Мемоарима* : „Де Вињи је додиривао земљу само у нужди : кад је склањао крила и спуштао се, случајно, на врх какве планине, то је био уступак који чини човечанству. Нарочито нас је задивљавало, Ига и мене, што Вињи није изгледао ни најмање потчињен оним грубим потребама наше природе. Нико од нас није никад за текао Виња за столом“.

вои и смрти капетана Реноа, у преводу Г. Јована М. Јовановића, и, 1902, *Лорету*, у преводу Г. Тасе Милушића.¹ Његове поезије дотакао се једино Г. Богдан Поповић, у својој познатој студији о Змају.²

Овај писац међутим заслужује да буде више познат, и Српска Књижевна Задруга, која је прва позвана да у српску књижевност уводи велике стране писце, и која се до сада већ доста одужила томе позиву, била је врло срећна у своме овогодишњем избору. Она није могла достојније представити Вињиа него дајући ову дирљиву и хуману књигу, његово најбоље прозно дело, у преводу Г. Душана Ђокића, коме српска књижевност већ дугује леп низ превода најодабранијих француских дела.

Миодраг Ибровац.

¹ *Српски Књижевни Гласник*, књига IV и VI—VII.

² *Српски Књижевни Гласник*, књига XII. — Слушаоци књижевности на Универзитету имали су прилике да о Вињи чују више на предавањима Г. Богдана Поповића и Г. Др. Уроша Петровића.

КЊИГА ПРВА.

У С П О М Е Н Е

ИЗ

РОБОВАЊА ВОЈНИЧКОГ ПОЗИВА.

Ave, Caesar, morituri te salutant.

ГЛАВА ПРВА.

ЗАШТО САМ ПРИКУПИО ОВЕ УСПОМЕНЕ.

Ако је истина, по речима великог католичког песника талијанског, да нема већег бола но сећати се срећног времена, у несрећи, исто је тако истина да душа налази нешто среће сећајући се, у једном тренутку мира и слободe, времена бола или робовања. Ово меланхолично узбуђење навело ме је да бацим један тужан поглед на неколико година свога живота, ма да су те године сасвим блиске овој, и ма да тај живот није још тако дуг.

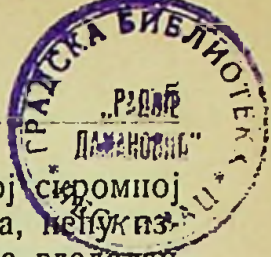
Не могу а да не кажем колико сам видео мука, које су мало познате и које је храбро подносио један сталеж људи вечито презиран или уважаван преко мере, према томе да ли га народи сматрају као користан или потребан.

Међутим не руководи ме једино овај осећај да ово пишем, и ја се надам да ће овај спис моћи послужити да покаже по који пут, појединостима из живота које сам својим очима посматрао, оно што нам је још назадног и варварског заостало у сасвим модерној организацији наше сталне војске, у којој је ратник потпуно одвојен од грађанина, у којој је он несрећан и свиреп, јер осећа да му је положај рђав и бесмислен. Жалосно је да се све мења међу нама, и да је судбина Војске једина непомицна. Хришћански закон изменио је је-

данпут дивље навике рата; али последице нових обичаја које је он завсо нису довољно изведене у овом погледу. Пре њега, побеђени је убијан или одвођен у ропство за навек, вароши су освајане, пљачкане, становници прогањани и растеривани; зато је свака заплашена држава била стално готова на очајне мере, и одбрана била исто тако свирепа као и напад. Сад, сад се освојене вароши немају ничега бојати до плаћања данка. На тај начин рат је постао цивилизованији, али не и војска; јер су наше укоренене навике не само очувале све оно што је у њој било рђаво, него су тежиња или страх влада појачали зло, одвајајући је свакога дана од земље, и припремајући јој робовање беспосленије и суровије по икад. Ја мало верујем у користи од наглих организација, али појмим користи од непрекидних поправака. Кад се сва пажња скрене на једну рану, оздрављење долази брзо. Ово је оздрављење нема сумње проблем који је законодавцу тешко решити, али је у толико потребније било поставити га. Ја то чиним овде; и, ако нашем времену није суђено да дочека његово решење, бар ће ова жеља добити од мене свој облик и тешкоће за решење биће можда нешто мање. Не може се довољно убрзати време кад ће војска бити идентификована с народом, ако оно треба да поведе времену када војске и рата неће више бити, и када ће земљина кугла посити само народ најзад једнодушан у питањима о социјалним облицима; догађај који би одавно требало да је свршен.

Мени није никако намера да привлачим пажњу на самога себе, и ове успомене биће пре мемоари туђи него моји; али мене су доста живо и доста дуго вређале чудноватости војничког живота да о њима могу говорити. И само да бих констатовао ово жалосно право, рећи ћу неколико речи о себи.

Ја припадам оном нараштају рођеном с веком, који је, нападам царевим ратним извештајима, престано имао пред очима го мач и прихватио га баш у оном тренутку кад га је Француска остав-

љала у корице Бурбона. Зато ја, у овој скромној слици једног мрачног дела свога живота, нећу изгледати друго по оно што сам био, више гледалац но учесник, па моју велику жалост. Догађаји које сам желео не дођоше тако велики, какви су ми требали Шта ћете? — Човек није увек у стању да игра улогу какву би волео, и униформа нам не долази увек у време у које бисмо је најбоље носили. У тренутку кад пишем,¹ човек који је двадесет година у служби није видео праву битку. Ја имам мало доживљаја да причам, али сам их много чуо. Зато ћу пустити да други говоре више но ја сам, сем кад будем приморан позивати се на себе као сведока. Ја сам према овоме увек осећао неку одвратност, јер ме је извесна срамежљивост заустављала у тренутку кад ми је ваљало истицати себе. Кад ми се то буде десило, бар могу тврдити да ћу на тим местима бити тачан. Кад човек говори о себи, најбоља је муза искреност. Ја се не бих умео без одвратности китити пауновим перјем; ма како оно било лепо, ја мислим да сваки треба више да воли своје. Ја не осећам у себи довољно скромности, признајем, да верујем да ћу много добити ако узмем шта од туђег држања, и ако се ставим у узвишен положај, уметнички изабран и с муком задржан на рачун добрих природних склоности и урођене наклоности коју сви осећамо према истини. Не знам да ли наших дана није било злоупотреба са овим књижевним мајмунисањем, и чини ми се да је гримаса Наполеонова и Бајронова навела на гримасе многа невина лица.

Живот је и сувише кратак да бисмо један његов драгоцен део могли изгубити у претварању. Па бар да имамо посла с народом који је прост и који је лако обманути! Али наш народ има поглед тако брз и тако оштар, да сместа позна од кога сте позајмили ову реч или овај покрет, ову изреку или овај омиљени став, или бар начин на који носите косу или крој

одела. Он ће одмах дунути у браду ваше образине и презрети ваше право лице, чије би природне црте иначе межда заволоо.

Ја ћу дакле мало причати као ратник, пошто сам рат мало видео; али имам права говорити о јуначким подвизима у војсци, у којој нисам био ни мало поштеђен од умора и непријатности које су прекалиле моју душу у непоколебљивом стрпљењу, упућујући њену снагу на усамљено размишљање и проучавање. Исто тако моћи ћу показати чега привлачног има у суровом животу војничком, ма колико мучан да је, пошто сам тако дуго провео између одјека и сањарија о биткама. Било би зацело четрнаест изгубљених година, да за то време нисам чинио пажљива и постојана посматрања која су се користила свиме за будућност. Шта више, животу у војсци имам да захвалим за извесне погледе на људску природу које никад не бих могао наћи друкчије до под војничком униформом. Има призора који се налазе само иза одвратности које би збиља биле несносне, кад част не би наморавала човека да их сноси.

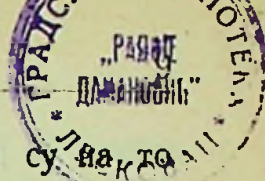
Ја сам увек волео да слушам и, док сам још био мало дете, добио сам за ово вољу на израњавањем коленима мог старог оца. Он ме је пре свега напајао причама о своме ратовању, и ја сам, на његовим коленима, налазио рат поред себе; он ми је показао рат на својим ранама, рат у племићским документима и на грбу својих предака, рат у њиховим великим портретима у оклопу, који су, у Боси, висили у једном старом замку. Ја сам видео у племству велику породицу наследних војника, и мислио сам само о томе да дорастем до војничког узраста.

Отац ми је причао своје дуге ратове с дубоким опажањима једног филозофа и с отменошћу једног дворанина. Захваљујући њему, ја познајем одлично Луја XV и великог Фридриха; готово не бих могао тврдити да нисам живео у њихово време, тако сам био упознат с њима толиким причама о седмогодишњем рату.

Мој је отац осећао према Фридриху II оно просвећено дивљење које види велике способности не чудећи им се преко мере. На мене је учинило јак утисак ово гледиште, као и то кад ми је рекао: да је претерано одушевљење према овом славном непријатељу било једна погрешка официра његова времена; да су они услед тога били у пола побеђени, кад је Фридрих наступао, начињен већи француским усхићењем; да су непрекидни међусобни раздори трију сила и француских генерала допринели сјајном успеху његова оружја, али да је његова величина била нарочито у томе што је познавао себе потпуно, што је умео да по њиховој правој вредности цени елементе своје величине и да се, са скромношћу једног мудраца, поноси својом победом. На њему се по каткад видело да мисли да га је Европа штедела. Мој отац беше видео из близа овог краља филозофа, на бојном пољу, на коме је његов брат, најстарији од мојих седам стричева, погинуо од једног топовског метка; краљ га је често примао у пруском шатору, с љубазношћу и учтивошћу сасвим француском, и он га је слушао кад је говорио о Волтеру и свирао у флауту после какве добијене битке. Ја сам се овде, готово и против своје воље, мало више задржао, зато што је ово био први велики човек чија ми је слика овако, у породичном кругу, оцртана по природи, а и зато што је моје дивљење према њему било први знак моје узалудне љубави према оружју, први узрок једног од најпотпунијих разочарања у моме животу. Ова слика још и данас блиста у мојој памети најживљим бојама, и физичка слика као и она друга. Његов шешир натучен на напудровано чело, његова повијена леђа на коњу, његове велике очи, његова подругљива и строга уста, његов инвалидски штап у облику штаке, ништа ми није било страно; и, после ових прича, ја сам љутито гледао Наполеона како узима шешир, бурмутицу, и сличне његове покрете; изгледао ми је у први мах плагијатор; и ко зна да, у овом погледу, овај велики човек није

по мало то и био ? Ко ће оцениги колико глумачког има у сваком јавном човеку који је непрестано на видики ? Није ли Фридрих II био први тип великог војсковође модерног тактичара, краља филозофа и организатора ? То су биле прве мисли које су се ројиле у мојој глави, и ја сам био присутан другим временима, о којима ми је причано са истинитошћу пуном здравих поука. Још и сад чујем свога оца врло љутиг због раздора између кнеза од Субиза и Г. од Клермона ; још и сад чујем његов гнев због интрига у Версаљском дворцу, због којих су француски генерали напуштали један другог на бојном пољу, претпостављајући пораз војске триумфу једног супарника ; још га и сад чујем узбуђеног његовим старим пријатељством са Г. од Шевера и Г. од Асаса, с којим је био у логору оне ноћи кад је погинуо. Очи које су их виделе усадиле су њихову слику у мојим, као и слику многих славних личности које су померле много пре но што сам се ја родио. Породична причања имају ту добру страну, што се јаче урезају у памети но причања писана ; она су жива као поштовани приповедач и продужују наш живот у назад, као што машта која погађа може да га продужи у напред у будућност.

Не знам да ли ћу једног дана написати за самога себе све интимне појединости свога живота ; али овде ћу говорити само о једној сталној бриси своје душе. Занет прошлости и очекујући мало од будућности, човек покардшто и сувише лако подлегне искушењу да забавља неколико беспосличара тајнама своје породице и свога срца. Ја разумем што је неколико писаца нашло задовољства у томе да све погледе пропусте у унутрашњост свога живота па чак и своје савести, отварајући је и излажући је изненадној светлости сву у нареду и као претрпану породичним успоменама и најдражим погрешкама. Има таквих дела међу најлепшим књигама нашег језика, дела која ће нам остати као они лепи портрети самога себе које Рафаило није престајао радити. Али они који су се тако представили, било

под велом било лица откривена, имали су ^{на то} права, и ја не мислим да се човек може гласно исповедати пре но што буде довољно стар, довољно славан или довољно покајник да читав један народ заинтересује за своје грехове. Дотле може тежити само за тим да му буде од користи својим мислима или својим делима.

При крају Царства, ја сам био растројен гимназист. Рат је царовао у гимназији, добош је заглушивао у мојим ушима глас наставника, а тајанствени глас књига говорио нам је језиком хладним и досадним. Логаритми и тропи били су у нашим очима само степени преко којих се пење до звезде Почасне Легије, најлепше звезде на небу за децу.

Никакво размишљање није могло дуго испуњавати главе које су без престанка заглушивали топови и *Тебе Бога хвалим!* Кад би се који од наших другова, који је пре неколико месеца изишао из гимназије, појавио у хусарској униформи и са завијеном руком, ми смо се стидели наших књига и бацали смо их на главу наставницима. И сами наставници нису престајали читати нам извештаје Велике Војске, и наши узвици *Живео Цар!* прекидали су Тацита и Платона. Наши наставници личили су на херолде, наше учионице на касарне, наши одмори на маневре, а наши испити на прегледе.

Тада ме је више но икад обузела доиста прекомерна љубав за славом оружја; страст у толико несрећнија што је баш тада настало било време у које је, као што сам рекао, Француска почела да се од ње лечи. Али бура је још грмела и ни моје учење, озбиљно, строго, усиљено и прерано, ни вртлог отменога друштва у које су ме још врло младог увели, да бих се ове наклоности ослободио, нису ми могли избити из главе ову мисао која ме није остављала.

Ја сам се доста често насмешио, сажаљевајући самога себе, кад сам видео с каквом силом нека идеја облада нама, како нас вара и колико времена треба да је се ослободимо. И сама засићеност

успела је једино да ову идеју не послушам, али не и да је уништи у мени; чак и ова књига доказује ми да је за мене још задовољство освртати се на њу с милоштом, и да бих јој се врло лако поново подао. Толико су утисци из детињства дубоки, и тако се јако урезао у нашим срцима усијани жиг Римскога Орла!

Тек врло касно увидео сам да је моја служба била само једна трајна заблуда, и да сам у један живот врло раден унео природу чисто посматрачку. Али ја сам подлегао склоности овог нараштаја Царства, који је рођен с веком и коме ја припадам.

Рат нам се чинио тако природно стање наше земље, да кад смо, изишавши из школе, полетели у војску, по уобичајеном току наше бујице, ми нисмо могли веровати у трајност мира. Изгледало нам је да се не излажемо ничему чинећи се да се одмарамо, и да непомичност није озбиљно зло у Француској. Овај утисак трајао је колико је трајала Рестаурација. Свака година доносила је наду на рат; и ми се нисмо усуђивали оставити мач, бојећи се да дан оставке не буде дан у очи једног рата. Тако смо чамели и изгубили драгоцене године, сневајући бојно поље на Марсовом пољу, и трошећи силну и некорисну енергију у парадним вежбањима и личним свађама.

Утучен досадом коју нисам очекивао у овом животу који сам тако ватрено желео, ја сам осетио потребу да ноћу избегнем заморну и ташту вреву војничких дана. Из тих ноћи, у којима сам у тишини увећао звање које сам добио био у нашим бурним и јавним учионицама, изишле су моје песме и моје књиге; из тих дана остале су ми ове успомене, чије сам главне црте, око једне идеје, овде прикупио. Јер, не рачунајући за славу оружја ни на садашњост ни на будућност, ја сам је потражио у успоменама мојих другова. Оно мало што сам доживео послужиће само као оквир овим сликама из војничког живота и обичаја наше војске, чије све црте нису познате.

ГЛАВА ДРУГА.

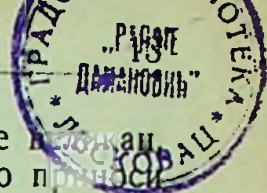
О ГЛАВНОМ КАРАКТЕРУ ВОЈСКЕ.

Војска је народ у народу; то је једна махна нашег доба. У старом веку било је друкчије: сваки је грађанин био ратник, и сваки је ратник био грађанин; војници се нису издвајали од варошана. Страх од Богова и закона, верност отаџбини, непорочан живот, и, ствар чудновата! љубав према миру и реду, све се то налазило у логорима више но у варошима, јер је у њима живео цвет грађана. Ове умне војске радиле су за време мира теже радове но што су радови за време рата. Оне су плавиле отаџбину споменицима или је браздале широким друмовима, а римски цемент на водоводима мешен је, као и сам Рим, рукама које су га браниле. Одмор војника био је плодан колико је одмор наших бесплодан и штетан. Грађани се нису ни дивили њиховој храбрости ни презирали њихово беспослицење, јер је иста крв без престанка текла из жила народа у жиле војске.

У средњем веку и даље, до краја владавине Луја XIV, војска је била спојена с народом, ако не свима својим војницима а оно бар свима њиховим старешинама, јер је војник припадао племићу, који га је узимао са своје земље, водио за собом у војску, од кога је једино зависио; а његов је господар био поседник и живео у самој утроби мајке отаџбине. Подложен сасвим популарном утицају свештениковом, он се, у средњем веку само посвећивао земљи, и телом и имањем, често борио против круне и без престанка бунио против хијерархије власти, која би унела сувише понизности у покорност, и, према томе, сувише понизила ратнички занат. Пук је припадао пуковнику, чета капетану, а и један и други знали су врло добро одвести своје људе, кад њихова савест као грађана није била у складу са заповестима које су добијали као рат-

ници. Ова независност војске трајала је у Француској до Г. од Лувоа, који је, први, потчинио војску падлештвима и предао је, везаних ногу и руку, сувереној власти. Ова није наишла на мали отпор, и последњи браноци племените слобде ратника били су ови сурови и слободни племићи, који нису хтели водити своју војничку породицу у војску сем кад је ваљало ратовати. И ако нису проводили годину поучавајући аутомате вечитом руковању с оружјем, они и њихови умели су се, видим, доста добро наћи на бојним пољима Тиреновим. Они су нарочито мрзели униформу, која даје свима исти изглед, и потчињава дух оделу а не човеку. Они су се на дан битке радо облачили у црвено, да их њихови боље виде и да их непријатељ боље узима на око; и ја, по Мирабоу, са задовољством наводим старог маркиза од Коекена, који је више волео да га краљ лиши чина пред његовим пуком, него да се на смотри појави у униформи: „Срећом, господару, остају ми комади,“ рекао је он после. Овако одговорити Лују XIV није била мала ствар. Мени нису непознати силни недостатци организације која је у то време била на издисају; али тврдим да је у њој било боље но у нашој то што је остављала да слободније светли и пламти народни и ратнички огањ француске. Та врста војске била је врло јак и врло савршен оклоп којим је отаџбина заклањала суверену власт, али чији су се поједини комади могли сами од себе раставити, један за другим, ако би се та власт њиме послужила против отаџбине.

Судбина једне модерне војске сасвим је другачија, и централизација власти начинила је њу оваквом каква је. То је тело одвојено од великог тела народа, и које изгледа као тело детета; толико је заостало у просвећености и тако му је забрањено да расте. Модерна војска, чим престане ратовати, постаје нека врста жандармерије. Она се стиди сама себе, и не зна ни шта ради ни шта је; она се без престанка пита да ли је роб или краљица државе: ово тело тражи свуда своју душу и не може да је нађе.

Човек под платом, војник, бедан је и жедан, жртва и целат, створ који се посведневно приноси на жртву народу и за народ који се с њим титра; то је мученик свиреп и понизан у исти мах, кога власт и народ, вечито у неслози, натурају једно другоме.

Колико сам пута, кад ми је ваљало узети неистакнутог али живог учешћа у нашим грађанским немирима, осетио како ми се савест буну због овог потчињеног и свирепог положаја! Колико сам пута упоредио овај живот са животом гладијатора! Народ је равнодушни Цезар, подругливи Клаудије коме војници без престанка говоре, пролазећи поред њега: *Они који ће умрејти поздрављају те.*

Нека се неколико радника, који постају све беднији у колико се повећава њихов рад и њихова индустрија, побуну против свог старешине у радионици; или нека се некоме фабричару прохте да ове године дода своме приходу још коју стотину хиљада динара; или нека само каква добра варош, завидећи Паризу, зажели да и она има своја три крвава дана, одмах обе стране зову у помоћ. Влада, ма која била, одговара доста наметно: *Закон ми не допушта да вам будем судија; сви сте у праву; моје је само да вам пошаљем моје гладијаторе који ће вас убијати и које ћете ви убијати.* И доиста, они долазе, убијају и гину. Мир се повраћа; настаја грљење, узајамна честитања, и ловци зечева хвале се својом вештином у пуцању на официра и војника. Кад се сав рачун сведе, остаје просто одузимање неколико мртвих; али се ту број војника не узима у обзир, они се не рачунају. О њима се слабо ко брине. Сматра се да они који умиру под униформом немају ни оца, ни мајке, ни жене, ни пријатељице који ће њихову смрт оплакати. То је крв анонимна.

Покадшто се (ствар данас честа) обе подељене стране здружују да мржњом и проклетством заспу несрећнике који су осуђени да их побеђују.

Зато ће у овој књизи и преовлађивати осећај

који ме је покренуо да је пишем, жеља да са главе војника отклоним проклињање на које је грађанин често склон, и да војсци прибавим опроштај народа. После надахнућа најлепше је пожртвовање; после песника војник; његова кривица није ако је осуђен да буде хелот.

Војска је слепа и нема. Она удара пред собом са места на које је постављена. Она неће ништа и дела као опруга. То вам је велика ствар коју покрећу и која убија; али и ствар која пати.

Зато сам увек и говорио о њој с нехотичном тронутошћу. Настало је сада оно озбиљно време у коме француске вароши постају једна за другом бојна поља, и, од скора, ми имамо много да праштамо људима који убијају.

Гледајући из близа живот ових оружаних трупа које ће, свакога дана, гурати на нас све власти које ће се ређати једна за другом, ми ћемо истина наћи да је живот војника, као што сам рекао, (после смртне казне) најжалоснији знак варварства који се одржао међу људима, али исто тако да ништа није достојније пажње и љубави народа по ова жртвована породица која му даје покадшто толико славе.

ГЛАВА ТРЕЋА.

О РОБОВАЊУ ВОЈНИКА И О ЊЕГОВУ ИНДИВИДУАЛНОМ
КАРАКТЕРУ.

Речи нашег обичног говора казују покадшто необично тачно смисао. Покоравати се и заповедати у једној војсци то је доиста *служити*. Треба сажалевати ово робовање, али је право дивити се овим робовима. Сви се мире са својом судбином и свима њеним последицама и, у Француској нарочито, с највећом брзином стичу својства која војнички позив изискује. Сва ова живост коју имамо ишчежава наједанпут, да начини места нечему суморном, нечему што ужасава.

Живот је тужан, једнолик, прописан. Часови које откуцава добош потмули су и натмурени као и он што је. Ход и изглед једнаки су као одело. Младићска живост и тромост зрелих година добијају на крају крајева исто држање, држање војничко. Војска у којој се служи то је калуп у који човек меће свој карактер, те се мења и преиначује док не добије један општи облик који остаје вечито. Човек ишчежава под војником.

Војничко је робовање тешко и круго као гвоздена образаина незнанога заробљеника, и свакоме ратнику даје лик једнолик и хладан.

Зато, чим погледате један одред војске, видите да су досада и незадовољство главне црте војничког лица. Умор му додаје своје боре, сунце своју жуту боју, а превремена старост бразда лице од тридесет година. Међутим једна идеја, заједничка свима, често је дала овом скупу озбиљних људи велики карактер узвишености, и та је идеја *Самоодрицање*. — Самоодрицање ратника крст је тежи од крста мученичког. Треба да га је човек дуго носио па да зна колико је велики и тежак.

Пожртвовање мора да је нешто најлепше на свету, кад има толико лепоте код људи простих

који, често, немају појма о својој вредности нити знају тајну свога живота. Оно чини те се из овог живота незгода и мука издваја, као неким чудом, карактер извештачен али племенит, чије су црте велике и добре као црте на античким медаљама.

Потпуно самоодрицање, које сам мало пре поменуо, непрестано и равнодушно очекивање смрти, потпуно напуштање права на слободу мишљења и рада, спорости које се намећу ограниченој амбицији, и немогућности нагомилавања блага стварају врлине које су ређе у класима слободним и активним.

У опште, војнички је карактер прост, добар, трпљив, и у њему се налази нечега детињастог, јер живот у пуковима личи у неколико на живот у гимназијама. Црте суровости и туге које га помрачују урезају му досада, али нарочито увек лажан положај према народу и потребна комедија ауторитета.

Неограничени ауторитет који човек упражњава приморава га на сталиу обазривост. Он не може да развуче боре са свога чела пред својим потчињенима, а да ови не ступе с њим у другарство које худи његовој власти. Он се лишава природности и пријатељског разговора, бојећи се да се не узме на знање против њега какво признање из живота или каква слабост која би давала рђав пример. Ја сам познавао официре који су осуђивали себе на калуђерску ћутљивост, и чија су озбиљна уста подизала бркове само кад је ваљало издати какву заповест. За време Царства, ова уздржљивост опажала се готово увек код виших официра и генерала. Пример је дао Господар, и обичај је очуван, и то у згодно време; јер уз потребан обзир да се отклони свако другарство, долазила је још и потреба коју је имало њихово старо искуство да очува своје достојанство, у очима младежи која је била образованија но оно, коју су без престанка слале војне школе и која је долазила натучена цифрама, с поузданошћу награђених ђака, коју је само ћутање могло зауздати.

Ја никад нисам волео младе официре, чак ни онда кад сам спадао у њихово коло. Неки потајни на-

гон истине опомињао ме је, да у свачему теоријски ништа према пракци, и озбиљан и нем оемех старих војсковођа уливао ми је извесно недовољно према оном бедном знању које се стиче за неколико дана читања. У пуковима у којима сам служио, ја сам волео слушати ове старе официре, чија су повијена леђа још имала држање леђа војничких, патоварених ранцем пуним одела и фишеклијом пуном метака. Они су ми причали старе догађаје из Египта, Италије и Русије, из којих сам научио о рату више но из уредбе од 1789, правила службе и бескрајних упутстава, почињући од упутства великог Фридриха његовим генералима. Ја сам, напротив, налазио нечега одвратног у смелој, доконој и незналачкој уображености младих официра овога времена, који су само пушили и коцкали се, који су пазили једино на своје држање, који су се разумевали само у кроју свога одела, и који су водили реч по каванама и биљарницама. Њихов разговор није се ни у колико разликовао од разговора осталих обичних младих људи из отменог друштва; само што је био мало више непристојан. Да бих се што користио оним што ме је окружавало, ја нисам пропуштао ни једну прилику да слушам; понајчешће сам чекао часове редовне шетње, за време које стари официри радо причају један другоме своје успомене. Њима опет није било непријатно да исписују у мојој памети поједине догађаје из свога живота, и налазећи у мени стрпљење равно њихову и ћутљивост исто тако озбиљну, били су увек готови да ми се исповедају. Ишли смо често у вече по пољу, кроз шуме које су окружавале гарнизоне, или морском обалом; и општи изглед природе, или ма и најмања неравност земљишта, изазиваху у њима неисцрпне успомене: на неку поморску битку, на неко чувено одступање, на неку кобну заседу, неку пешачку борбу, неку опсаду, и сваком приликом чуло се жаљење за временом опасности, поштовање успомене извесног великог генерала, простодушно признање извесном непознатом имену, за које су ми-

слили да је чувено; а посред свега тога опажала је се дирљива безазленост срца која је испуњавала моје неком врстом поштовања према овом мушком карактеру, прекаљеном у непрекидним невољама и у неизвесностима једног положаја лажног и рђавог.

Ја имам често горак дар памћења које време никад не нарушава; цео мој живот, са свима његовим данима, лебди ми пред очима као нека неизгладива слика. Црте се не мешају никад; боје не бледе никако. Неке су црне, и не губе ништа од своје јачине која ме жалости. Ту се налази и неколико цветова, чије су крунице онако исто свеже као онога дана кад су се развиле, нарочито кад која нехотична суза кане на њих из мојих очију и да им живљи сјај.

И најпразнији разговор у моме животу увек ми је у памети у тренутку кад га се сећам, и ја бих имао и сувише много да кажем, кад бих хтео причати и оно што нема друге вредности до те да је проста истина; али, пун пријатељског сажаљења према чемеру војске, ја ћу пробрати међу мојим успоменама оне које ми изиђу пред очи као рухо доста пристojно и достојно да омота какву изабрану мисао и да покаже колико ситуација, неповољних по развиће карактера и разума, произлази из суровог робовања и назадних обичаја сталне војске.

Њена је круна трнова круна, и међу њеним бодљама сумњам да има оштрије од бодље следе послушности. То ће бити и прва чији ће се угод овде осетити. О њој ћу говорити најпре, јер ми она даје први пример о свирепим неопходностима у војсци, држећи се реда мојих година. Кад претресам своје најдаље успомене, ја наилазим у своме војничком детињству на једну анегдоту која ми је и сад у памети, и ја ћу је онако како ми је испричана поновити, не тражећи, али и не избегавајући, ни у једној од својих прича, подробне црте живота или карактера војничког, који су, и опет понављам, јако заостали иза општега духа и напретка народа, те према томе увек имају у себи нечега детињастог.

ЛОРЕТА

или

ЦРВЕНИ ПЕЧАТ.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

О ПОЗНАНСТВУ КОЈЕ САМ НАЧИНИО ЈЕДНОГ ДАНА
НА ДРУМУ.

Главни друм артоаски и фландријски дугачак је и суморан. Он се протеже у правој линији, без дрвета, без јарака, кроз пределе једнолике и у свако доба пуне жутога блата. Месеца марта 1815, пролазио сам тим путем и начинио једно познанство које од тада нисам заборавио.

Био сам сам, био сам на коњу, имао сам добар бео шињел, црвену униформу, црн шлем, пиштоље и велику сабљу; киша је пљуштала четири дана и четири ноћи марша, и сећам се да сам певао *Жо-конду* пуним бласом. Био сам тако млад! — Краљева гарда, 1814. била је пуна деце и стараца; изгледало је да је цар купио и побио све људе.

Другови су ми били напред, на друму, у пратњи краља Луја XVIII; видео сам њихове беле шињеле и црвене униформе, далеко на северној страни хоризонта; Бонапартини копљаници, који су осматрали и пратили наше повлачење у стопу, показивали су

с времена на време тробојне барјачиће на својим копљима на другој страни хоризонта. Због једне потковице која му је спала, мој коњ беше заостао: био је млад и снажан, и ја сам га мамузао. да стигнем свој ескадри; он пође крупним касом. Ја се маших руком за појас: у њему је било доста злата; метална канија моје сабље звонила је о стремен, и ја сам се осећао врло поноситим и потпуно срећним.

Киша је падала непрестано, и ја сам певао непрестано. Међутим убрзо заћутах, јер ми досади слушати једино себе, и тако сам слушао само кишу и топот свога коња који је гацао по блату. Калдрме на путу нестаде; ја се заглибих и морадох прећи у ход. Моје високе чизме беху обложене споља дебелим кором блата које је било жуто као иловача; изнутра су се пуниле кишом. Ја сам погледао своје савсим нове златне еполете, своју срећу и своју утеху; оне беху набубреле од воде, и то ме сневесели.

Мој коњ обори главу; ја учиних то исто; стадох размишљати и запитах се, први пут, куда идем. О томе нисам ни појма имао; али ме то није дуго мучило; био сам начисто с тим да је, пошто је тамо мој ескадрон, тамо и моја дужност. Како сам у своме срцу осећао дубок и постојан мир, захвалио сам за њ том неисказаном осећању дужности и покушао сам да га себи објасним. Посматрајући изблиза како необичне уморе весело подносе главе тако плаве или тако седе, како осигурану будућност с толико поноса доводе у питање толики људи који живе животом срећним и отменим, и узимајући свој део од оног чудесног задовољства које свакоме човеку пружа убеђење да се не може ослободити ни једнога дуга части, ја разумедох да је *Самоодрицање* ствар лакша и обичнија но што се мисли.

Питао сам себе да самоодрицање није осећај који се с нама рађа; шта је управо потреба покоравати се и полагати своју вољу у друге руке, као ствар тешку и досадну; од куда долази тајанствена срећа што смо се ослободили овог терета, и како се људски понос никад против тога не буни.

Ја сам видео да овај тајанствени нагон на све стране везује народе у снажне групе, али нисам видео нигде да се човек, тако потпуно и тако страховито као у војсци, одриче свога делања, својих речи, својих жеља, па готово и својих мисли. Видео сам свуда да је отпор могућан и уобичајен, јер је послушност грађанинова свуда увиђавна и разумна, па испитује и може да се заустави. Видео сам шта више да нежна потчињеност жене престаје кад јој се почиње зло стављати у дужност, и да је закон узима у одбрану. Али војничка послушност, пасивна и активна у исти мах, која прима заповести и извршује их, косећи затворених очију, као античка Судбина! Ја сам пратио до његових крајњих последица ово самоодрицање војничко, неизлечиво, безусловно, које покадшто води језивим дужностима.

Тако сам размишљао, идући по вољи свога коња, погледајући на свој сахат, и посматрајући како се пут непрестано протеже у правој линији, без и једног дрвета, без и једне куће, и сече равницу до самог хоризонта, као велика жута пруга на суроме платну. Покадшто се ова течна пруга разливала у течној земљи која је окружаваше; и кад би се ова суморна просторија заблистала при светлости мало мање бледој, ја бих опазио да сам усред блатавог мора и да идем матицом брлога и кала.

Разгледајући пажљиво ову жуту пругу пута, приметих, од прилике на четврт миље далеко, једну малу црну тачку која се кретала. Ово ме обрадова; то је био неко. Више нисам одвајао очи од ње. Видео сам да та црна тачка иде као и ја у правцу Лила, и да кривуда, што је значило да иде с мукком. Пођох брже и приближих се томе предмету, који се издужи мало и порасте у мојим очима. Почех поново касати по путу који је сад био нешто тврђи, и учини ми се да сам распознао једна мала црна кола. Био сам гладан, надао сам се да су то кола какве војничке крчмарице, и сматрајући свога једног коња за чамац натерах га да завесла из све

снаге, по овом мору у коме је покадшто тонуо до трбуха, да стигнем на ово спасоносно острво.

На једно сто корака јасно сам распознао мале двоколице од белог дрвета, покривене трима обручима и црним воштаним платном. Личиле су на колевку намештену на два точка. Точкови су упадали у блато до осовине; малу мазгу која их је вукла с муком је водио један човек који је ишао пешке и држао вођице. Ја му се приближих и стадох га пажљиво загледати.

То је био човек око својих педесет година, седих бркова, снажан и висок, леђа повијених као у старих пешачких официра који су носили ранац. Имао је њихову униформу, и испод плавог кратког и похабаног шињела вирила му је мајорска еполета. Лице му је било оштро али доброћудно, каквих у војсци има толико и толико! Он ме погледа попреко испод својих пуних црних веђа, и брзо узе из кола пушку коју запе, прешавши с друге стране своје мазге коју употреби као заклон. Видећи на њему белу кокарду, ја му само показах рукав своје црвене униформе, и он остави пушку у кола, рекавши:

— Е! онда је друга ствар; ја сам мислио да сте један од оних лисаца што јуре за нама. Хоћете ли да мало оквасите грло?

— Драге воље, рекох прилазећи, има двадесет и четири часа како нисам ништа пио.

Он је имао о врату један кокосов орах, врло лепо извајан, у облику чутурице, са сребрним грлићем, којим се, изгледа, прилично поносио. Он ми га пружи, и ја с великим задовољством попих неколико гутљаја рђавог белог вина; затим му орах вратих.

— У здравље краљево! рече он пијући; одликовао ме је орденом Почасне Легије, па је право да га испратим до границе. И како живим једино од својих еполета, после ћу се вратити у свој батаљон, то ми је дужност.

Говорећи ово као самом себи, он поново крену

И брзо узе из кола пушку коју запсе... (Страна 22).

своју малу мазгу, рекавши да не смео губити времена; и како сам и сам био његова мишљења, ја наставих пут на два корака од њега. Гледао сам га непрестано, не питајући га ништа, јер никад нисам волео брбљиву радозналост која је доста честа међу нама.

Ишли смо од прилике четврт миље, не говорећи ништа. И како се он после тога заустави, да одмори своју јадну малу мазгу, коју је жалост било погледати, ја се зауставих такође и покушах да исцедим воду која ми је испуњавала високе чизме, као два резервоара у које бих замочио ноге.

— Почеле су чизме да вас стежу, рече он.

— Већ их четири ноћи нисам изуо, одговорих му.

— Није то ништа! кроз осам дана сасвим ћете се навићи, настави он својим промуклим гласом; није то мала ствар бити сам у времену као што је ово у коме живимо. Знате ли шта имам у колима?

— Не знам, рекох.

— Једну жену.

— Е! одговорих не чудећи се много, и мирно наставих пут ходом. Он пође за мном.

— Ове рђаве двоколице нису ме стале много, настави он, а ни мазга; али то је све што ми треба, ма да се овај пут прилично отегао.

Ја му понудих да појаше мога коња, кад се буде уморио; и како сам говорио озбиљно и мирно о његовим колима, за која се бојао да му се не смеју, он се наједанпут расположи, и пришавши ближе мојој узенгији удари ме руком по колену и рече ми:

— Е, види се да сте добар човек, и ако сте Црвењак.

Ја осетих у његову горком нагласку, с којим је овако означио четири Црвена Ескадрона, колико су пакосних предрасуда изазвали у војсци раскош и чиновни ових официрских одељења.

— Али ипак не могу примити вашу понуду, јер не уmem јахати, нити је то за мене.

— Али, мајоре, виши официри као што сам ја приморани су јахати.

— Ех! једанпут годишње, при прелазу, па и то на најмљеном коњу. Ја сам увек био морнар, а после тога пешак; ја не познајем вештину јахања.

Он пређе једно двадесет корака, погледајући ме с времена на време испод ока, као да очекује да га питам; и како се није чула ни једна реч, он настави:

— Ви баш нисте радознали; међутим ово што сам вам казао требало би да вас зачуди.

— Ја се слабо чудим, рекох му.

— Па ипак! кад бих вам испричао како сам оставио море, видели бисмо.

— Па лепо, наставих ја, што не покушате? то ће вас загрејати, а ја ћу бар заборавити да ми киша цури низ леђа и да ми се зауставља тек у петама.

Добри мајор спреми се свечано да говори, с детињским задовољством. Он намести свој чак о превучен воштаним платном и учини раменом један покрет који не може представити себи нико који није служио у пешадији, покрет којим пешак подиже свој ранац и за тренутак олакшава његову тежину; то је једна војничка навика која, кад војник постане официр, прелази у ману. После овог грчевитог покрета, он попи неколико гутљаја вина из свога кокоса, удари мазгу ногом у трбух да је обадри, и отпоче.

ГЛАВА ПЕТА.

ПРИЧА О ЦРВЕНОМ ПЕЧАТУ.

Пре свега да знате, моје дете, да сам се родио у Бресту; прво сам био дете четно, и још у својој деветој години добијао сам свој полу-оброк и своју полу-плату, јер ми је отац служио у гарди. Али како сам волео море, једне лепе ноћи, кад сам био на осутву у Бресту, сакријем се на дну једног трговачког брода који је полазио за Индију; спазили су ме тек на пучини, и капетан је више волео да ме прими за морнарског приправника но да ме баци у воду. Кад је букнула Револуција, ја сам већ био успео и постао и сам капетан једног лепог трговачког брода, пошто сам петнаест година гусарио. Како се бивша краљевска марина, наша стара добра марина, наједанпут нашла без официра, то узеше капетане из трговачке марине. Ја сам имао неколико гусарских подвига које вам могу причати доцније, те ми дадоше заповедништво над једним ратним бриком који се звао *Маратт*.

Двадесет осмог фруктидора¹ 1797, добијем заповест да отпловим за Кајену. Требало је да тамо одведем шездесет војника и једног *зайточеника*, који је остао од њих сто деведесет и три које фрегата *Декада* беше узела на свој кров на неколико дана пре тога. Имао сам наредбу да с том личношћу лепо поступама, и у првом писму Директоријума било је друго, запечаћено са три црвена печата, међу којима је био један необично велики. Било ми је забрањено да то писмо отворим пре но што стигнем на први степен северне ширине и 27—28 степен дужине, то јест пре но што будемо хтели прећи екватор.

Ово велико писмо имало је облик сасвим не-

¹ Дванаести месец републиканског календара, од 18 августа до 17 септембра.

обичан. Било је дугачко и тако затворено да нисам могао ништа прочитати између ивица нити кроз куверту. Ја нисам сујеверан, али ми је ово писмо уливало страх. Држао сам га у својој соби, под стаклом једног малог и рђавог енглеског сахата, који је висио изнад моје постеље. Ова постеља била је права морнарска постеља, а ви знате какве су оне. Али ја не знам шта говорим: ви највише да имате шеснаест година, ви то нисте могли видети.

Није да се хвалим, али соба једне краљице не може бити тако уредна као соба једног морнара. Ту свака ствар има своје место и свој мали јексер. У њој се ништа не миче. Може се брод љуљати колико хоће, ништа се неће пореметити. Намештај је направљен према лађи и собици коју човек има. Моја је постеља била као сандук. Кад се отвори, имао сам постељу; кад се затвори, имао сам софу на којој сам пушио своју лулу. Покадшто ми је то био и сто; тада се седало на два мала бурета која су се налазила у соби. Под ми је био намазан и углачан као да је од махагонија, и сијао се као адиђар: право огледало! Ах! то је заиста била лепа собица! А и брик ми је био леп. На њему се често и још како забављало, па и овом приликом пут је отпочео доста пријатно, сем што је... Али да идемо редом.

Имали смо повољан северо-северо-западни ветар, и ја сам баш остављао оно писмо под стакло од свога сахата, кад мој *зайчоченик* уђе у собу; за руку је водио лепу женицу којој је могло бити седамнаест година. Њему је било, како ми рече, деветнаест; био је леп младић, ма да мало блед и сувише бео као човек. Међутим био је човек, и то човек који се у прилици држао боље но што би се држали многи старији; видећете. Он је држао своју женицу под руку; она је била жива и весела као дете. Изгледали су као две грлице. Мени је било мило да их гледам. Ја им рекох:

— Дакле, децо, дошли сте да походите старог капетана; то је лепо од вас. Ја вас водим подалеко;

али тим боље, имаћемо времена да се познамо. Криво ми је што ме је госпођа затекла овако необученог; али то је зато што укуцавам горе ово проклето писмо. Кад бисте хтели да ми мало помогнете?

Била су то донста добра деца. Мужичић узео чекић а женица јексере, те су ми их додавали кад сам их затражио. Она ми је говорила: *Десно! лево! кайеџане!* смејући се, јер је љуљање лађе непрестано померало сахат. Још и сад чујем њен гласић: *Лево! десно! кайеџане!* Она ми се подсмеваше. — „Ах! мала неваљалице! рекох; чекајте, тужићу вас вашем мужу.“ Она му на то обисну о врат и пољуби га. Били су доиста љупки; и тако смо се упознали. Постали смо одмах добри пријатељи.

Путовање је било врло пријатно. Време сам имао стално као наручено. Како сам на својој лађи вечито имао само мрачна лица, позивао сам за својсто, сваки дан, моје двоје заљубљених. То ме је разгаљивало. Кад бисмо појели двопек и рибу, женица и њен муж стали би се гледати као да се нису никад видели. Ја бих се на то почео од срца смејати, и подсмевати им се. Они су се смејали са мном заједно. И ви бисте се смејали, да сте нас видели као три будале, не знајући шта нам је. Али је било заиста смешно видети их како се воле. Било им је добро свуда; допадало им се све што им се давало. Међутим имали су свој утврђени оброк, као сви ми; ја сам му само додавао по мало шведске ракије, кад ручају са мном; али само по једну чашу, да бих очувао своје достојанство. Спавали су у једној постељи од мреже, по којој их је лађа котрљала као ове две крушке које имам у овој мокрој марами. Били су весели и задовољни. Ја сам се понашао као ви, нисам их ништа питао. Шта ми је требало да знам њихова имена и њихове прилике, мени, превознику на океану! Ја сам их носио на другу страну мора, као што бих носио две рајске тигре.

После месец дана сматрао сам их као своју децу. Сваки дан, кад бих их позвао, дошли би и

Изгледали су као две грлице (Страна 27).

сели поред мене. Млади је човек писао на моме столу, то јест на мојој постељи, и, кад сам хтео, помагао ми је да утврдим тачку на којој се налазимо; убрзо је овај посао радио вешто као ја сам, тако да сам по који пут био сасвим изненађен. Млада би жена села на буренце и узела шити.

Једног дана, кад су тако седели, ја им рекох:

— Знате ли, драга децо, да изгледамо овако као једна породица? Нећу да вас испитујем, али ви по свој прилици немате новаца више но што вам треба, а обоје сте и сувише нежнога здравља да можете копати и обрађивати земљу као што чине заточеници у Кајени. То је рђава земља, искрено вам кажем; али ја, стари курјак који је очврснуо на сунцу, ја бих у њој живео као краљ. Ако бисте осећали, као што ми се чини (и не мислим да вас то питам), ма и најмање пријатељства према мени, ја бих врло радо напустио свој стари брик, који је сад само једна олупина, и настанио бих се тамо с вама, ако пристајете. Ја немам нигде никога свога, и то ми је непријатно; ви бисте ми правили друштво. Ја бих вам помагао у свему; стекао сам, и то на доста поштен начин, поприлично ствари од којих бисмо живели и које бих вам оставио кад заклопим очи, како се то пристојно каже.

Они се забезекнуше и стадоше се згледати, као да мисле да не говорим истину; мала, као што је увек чинила, обисну о врат мужу и седе му на колена, сва црвена и уплакана. Он је притисну у своја наручја, и ја спазих сузе и у његовим очима; он ми пружи руку и пребледе више но обично. Она му је тихо говорила, и њене дуге плаве косе падоше му на раме; плетенице јој се беху растуриле као паламар који би се наједанпут развио, јер је била живахна као риба; ах! те косе, да сте их видели! биле су као злато. Како су се и даље тихо разговарали, и како јој је млади човек с времена на време љубио чело а она плакала, ја изгубих стрпљење:

— Но, пристајете ли? рекох им напоследку.

— Али ... капетане, ви сте врло добри, рече муж; али ви не можете живети са *заточеницима* и ... Он обори очи.

— Ја не знам шта сте учинили да вас пошљу на заточење, рекох, али ви ћете ми то казати једнога дана, или не, како хоћете. Само, не бих рекао да имате неки тежак грех на савести, и уверен сам да сам ја у своме животу починио много више чуда но ви, јадна децо! Како било да било, тек, док сте под мојом влашћу, ја вас нећу пустити, томе се не надајте; пре бих вам откинуо врат као голубовима. Кад скинем једанпут еполете, онда не знам више ни за адмирала нити и за шта.

— Ја мислим, настави он тужно одмахујући својом главом, црном и ако је била мало напудрована, што је у оно време још био обичај, ја мислим да би за вас било опасно, капетане, ако бисте показали да нас познајете. Ми се смејемо, јер смо млади; изгледамо срећни, јер се волимо; али ја имам тешких тренутака кад помислим на будућност, и не знам шта ће бити са мојом јадном Лоретом.

Он поново притиште главу младе жене на своје груди.

— Је ли да је то требало да кажем капетану; је ли, моје дете, да би му и ти рекла то исто?

Ја узех лулу и устадох, јер осетих да ми се очи наводнише и да то мени не личи.

— Добро! добро! рекох, разјасниће се то доцније. Ако дуван шкоди госпођи, боље је да изиђе.

Она устаде сва црвена и са сузама у очима, као дете које су покарали.

— У осталом, рече ми она гледајући у сахат, ви сте сметнули с ума; а писмо!

Ја осетих да ме нешто текну; чисто ме коса заболе, кад ми то рече.

— Бога ми! ја на њ сасвим заборавио, рекох. Лепо би ми ишло! Да смо прешли први степен северне ширине, не би ми остало ништа друго до да скачем у воду. — Види се да имам среће, кад ме је ово дете подсетило на ово проклето писмо!

Ја брзо погледах на своју поморску карту, и кад видех да до одређеног места имамо да путујемо још најмање недељу дана, бола ми у глави нестаде, али, не знам зашто, не и у срцу.

— Јер Директоријум се не шали кад је реч о послушности! рекох ја. Али ни овом приликом нисам одоцнио. Време је тако брзо протекло, да сам на писмо сасвим заборавио.

И тако ти ми, господине, остадосмо сви троје подигнуте главе, гледајући у оно писмо као да ће нешто да нам каже. Што ми је много пало у очи то је сунце које је продирало кроз прозор, обасјавало стакло на сахату и падало на онај велики црвени печат и она друга два мала, тако да су изгледали као црте каквог лица усред пламена.

— Зар не би човек рекао да је исколачило очи? рекох им у шали.

— Ох! пријатељу, рече млада жена, оно ми личи на мрље крви.

— Ех! ех! рече јој муж и узео је под руку, варао се, Лорета; пре личи на свадбене позивнице. Ходи да се одмориш, ходи; што те то писмо толико занима.

Они побегоше као да их је каква авет гоњила, и попеше се на кров. Ја остадох сам с оним великим писмом, и сећам се да сам, пушећи своју лулу, непрестано у њега гледао, као да су његове црвене очи привукле моје, гутајући их као што чине очи змијске. Његово велико бледо лице, његов трећи печат, већи од очију, зјапио је као курјачка чељуст. Ово ме озловољи, и ја узех своју униформу и окачих је о сахат, да не видим више ни часове ни оно проклето писмо.

Своју лулу попушио сам на крову. Ту сам остао до самога мрака.

У то време били смо према острвима Зеленога Предгорја. *Марат* је, уз поспешан ветар, олако прелазео десет чворова на сахат. Била је најлепша ноћ коју сам икад у своме животу видео у тропским пределима. Месец се дизао на хоризонту, ве-

лики као сунце; море га је секло на двоје и постајало сасвим бело као снежни чаршав посут ситним дијамантима. Ја сам ово посматрао пушећи и седећи на својој клупи. Дежурни официр и морнари ћутали су и гледали као и ја брикову сенку на води. Био сам задовољан што ништа не чујем. Ја волим тишину и ред. Забранио сам био сваку ларму и сваку светлост. Међутим спазих једну малу црвену пругу готово под мојим ногама. Ја бих се одмах разгневио; али како је то било код мојих малих *заштотеника*, хтео сам да видим шта раде, пре но што се нађутим. Требало је само да се сагнем, па да, кроз велику рупу на крову, могу видети све у соби; и ја погледах.

Млада жена клечала је и молила се Богу. Једна мала лампа осветљаваше је. Била је у кошуљи; ја сам видео одозго њена гола рамена, њене босе ножице и њене дуге плаве косе, сасвим расплетене. У један мах хтедох да се уклоним, али рекох у себи: „Та ја сам стари војник, шта то чини?“ И остао сам да гледам.

Муж јој је седео на једном малом сандуку; главу беше наслонио на руке и посматраше је како се моли Богу. Она диже главу горе, као к небу, и ја спазих да су њене велике плаве очи пуне суза, као очи Магдаленине. Док се она молила, он је узимао за крај њене дуге косе и љубио их је нечујно. Кад је с молитвом била готова, она се прекрсти, смешећи се блажена као да иде у рај. Он се такође прекрсти, али чисто стидећи се. И заиста, то код човека изгледа необично.

Она устаде, пољуби га, и пружи се прва у постељу, у коју је он положи не говорећи ништа, као што се дете спушта у љуљашку. Врућина је била несносна: она је са задовољством осећала како је њихање лађе уљуљкује и већ као да поче да се успављује. Њене беле ножице бежу прекрштене и мало уздигнуте, а цело њено тело увијено дугачком белом кошуљом. Баш је била лепа.

— Драги мој, рече она упола заспала, зар се теби не спава? Знаш ли да је врло касно?

Он је и даље седео, с челом на рукама, и не одговори јој ништа. Ово мало узнемири добру малу, и она промоли своју лепу главу из постеле, као тиче из гнезда, и погледа га отворених уста, не усуђујући се да још шта каже.

Он јој најзад рече :

— Ах ! драга Лорета, што смо ближе Америци, ја сам и против своје воље све тужнији. Не знам зашто, али све ми се чини да ће време путовања бити најсрећније време у нашем животу.

— И мени се тако чини, рече она ; да ми је да никад не стигнемо.

Он је погледа, склопивши руке са заносом који ни замислити не можете.

— Међутим, анђеле мој, ти увек плачеш кад се молиш Богу, рече он ; то ме много жалости, јер знам оне на које мислиш и држим да се кајеш за оно што си учинила.

— Ја, да се кајем ! рече она тужно ; да се кајем што сам пошла с тобом ! Зар ти мислиш, што сам тако мало била твоја, да те зато мање волим ? Зар ја нисам жена, и зар жена у својој седамнаестој години не познаје своје дужности ? Зар ми мајка и сестре нису казале да је моја дужност да идем с тобом у Гујану ? Зар нису рекле да тиме не чиним ништа особито ? Чудим се само што те је то дирнуло ; све је то сасвим природно. И сад не знам, како можеш мислити да се за нешто кајем, кад сам с тобом зато да ти помогнем у животу, или да умрем с тобом, ако ти умреш.

Све је ово говорила гласом тако умиљатим, да би човек помислио да слуша музику. Ја сам био сав узбуђен и рекох :

— Добра, добра женице !

Млади човек стаде уздисати, ударајући ногом о под и љубећи белу руку и голу мишицу које му је она пружала.

— Ох ! Лорета, драга Лорета ! говорио је, кад помислим да би мене самог затворили и да бих пошао сам, да смо за четири дана одложили наше венчање, не могу себи да опростим.

На то лепа женица пружи своје две лепе беле руке, голе до рамена, и стаде га миловати по челу, по коси и по очима, обухвативши му главу као да је хтела да је понесе и сакрије у својим недрима. Она се осмејкиваше као дете, и рече му пуно нежних ствари које само жене умеју да кажу и какве ја никад нисам чуо. Затварала му је уста прстима, да би могла само она говорити. Играјући се и служећи се својом дугом косом као марамом, да му обрише очи, говорила је :

— Зар није много боље да имаш поред себе жену која те воли, кажи ? Баш сам задовољна што идемо у Кајену ; видећу дивљаке, кокосове палме као оне у *Павлу и Виргинији*. Посадићемо свако по једну. Видећемо ко ће бити бољи вртар. Направићемо малу колебицу за нас двоје. Радићу по цео дан и целу ноћ, ако хоћеш. Ја сам јака, погледај ми мишице ; гле, могла бих те скоро подићи. Немој ми се подсмевати ; у осталом, ја умет врло добро да везем ; а тамо ваљада има каква варош у којој су потребне везиље ? Сем тога, даваћу часове из цртања и музике, ако ко затражи ; а ако тамо знају читати, ти ћеш писати.

Опомињем се да је јадни младић био у таквом очајању, да је јавнуо кад је то рекла.

— Писати ! узвикнуо је, писати !

И он левом руком шчепа десну и стеже је.

— Писати ! Ах, што сам научио писати ? Писати ! та то може само луд човек радити !... — Веровао сам у њихову слободу штампе ! — Где ми је била памет ? И зашто ? да штампамо пет шест бедних мисли, доста слабих, које читају само они који их воле, које бацају у ватру они који их мрзе, и које не служе ничему до једино што дају повода да нас због њих гоне ! Мене, још и разумем ; али тебе, лепи анђеле, која си постала жена тек на четири дана пре тога ? Шта си ти учинила ? Објасни ми, молим те, како сам ти допустио да будеш толико добра да ме прагиш ? Знаш ли само где си, јаднице моја ? И знаш ли куда идеш ? Ускоро ћеш,

драго дете, бити на хиљаду и шест стотина миља од своје матере и својих сестара... и то због мене! све због мене!

Она за часак сакри главу у постељу, и ја сам одозго видео да плаче; али он одоздо није јој могао видети лице; и кад га је поново помолила, оно је било насмејано, да би се он расположио.

— Збиља, сад нисмо богати, рече она смејући се из гласа; погледај моју кесу, имам цигло један златник. А ти?

Он се такође стаде смејати као дете.

— Ја сам, Бога ми, имао још један талир, али сам га дао дечку који ти је носио сандук.

— Не мари ништа! рече она и пукну својим белим прстићима као кастањетама; никад човек није веселији него кад нема ништа; а после, зар немам за сваки случај своја два дијамантска прстена које ми је дала мати? Добра ствар свуда и за све, је ли? Продаћемо их кад год хоћеш. У осталом, ја мислим да нам добричина капетан није казао све своје добре намере које има с нама, и да зна шта стоји у писму. Мора да нас препоручују гувернеру Кајене.

— Може бити, рече он; ко зна?

— Је ли? настави женица; ти си тако добар, да сам уверена да те је влада прогнала на кратко време, али да није љута на тебе.

Казала је то тако лепо, кад ме је назвала добричином капетаном, да сам био дубоко потресен и тронут; и чак сам се радовао у души, што је можда тачно погодила шта је стојало у запечаћеном писму. Они почеше поново да се љубе; ја ударих јако ногом о под, да учиним томе крај.

Викнух им:

— Еј ви, моји мали пријатељи! Заповест је да се погаси сва светлост на броду. Угасите ту лампу, молим вас.

Они угасише лампу, и ја их чух како се смеју, ћућорећи сасвим тихо у мраку, као ђаци. Ја наставих шетати се сам по крову, пушећи своју лулу.

Све звезде тропскога неба биле су на своме месту, велике као мали месеци. Ја сам их посматрао, удишући ваздух свеж и пријатан.

Говорио сам у себи да су ова добра деца за цело погодила истину, и то ме сасвим расположи. Сва је прилика била да се који од петорице Директора предомислио и да ми их је препоручио; нисам могао објаснити себи зашто, јер има државних ствари које никад нисам могао разумети; али тек веровао сам у то и, не знајући зашто, био сам задовољан.

Сиђох у своју собу и погледах оно писмо под мојом старом униформом. Сад је имало други облик; учини ми се да се смеје, и печати су му изгледали ружичасте боје. Више нисам сумњао у његову доброту, и поздравих га пријатељски.

При свем том, поново га покрих својом униформом; било ми је непријатно.

Неколико дана није нам ни на ум падало да га погледамо, и били смо весели; али кад се приближисмо првом степену ширине, престадосмо разговарати.

Једно лепо јутро пробудим се доста зачуђен, што не осећам никакво кретање брода. Ја, управо, спавам увек, што но кажу, само с једним оком, и како ми је сад недостајало љуљање, отворим оба. Били смо запали у маину, и то је било на 1^о северне ширине 27^о дужине. Промолим нос преко крова: море је било глатко као тепсија уља; сва развијена једра падала су приљубљена уз катарке, као празни балони. Одмах рекох: „О, имаћу доста времена да те прочитам!“ гледајући попреко у правцу писма. Чекао сам до увече, до заласка сунчевог. Међутим, то је једном морало бити: отворим сахат и брзо извадим из њега запечаћену заповест. Ах! пријатељу, држао сам је у руци скоро четврт часа, и нисам још могао да је прочитам. Напослетку рекох у себи: „Та то је и сувише!“ и палцем сломих сва три печата; велики црвени печат строших у прашину.

Кад сам прочитао, протрљах очи, мислећи да сам се преварио.

Прочитах писмо поново. цело; прочитах га још једанпут; прочитах га одоздо. од последњег реда па до првог. Нисам веровао својим очима. Ноге су ми по мало клецале, и ја седох; нека дрхтавица обузе ми лице; протрљах мало образе румом и на-квасих њиме дланове; сажалевао сам самога себе што сам тако глуп; али то је било само за трену-так; изиђох на кров да се надишем ваздуха.

Лорета је тога дана била тако лепа, да не хтедох да јој приђем: имала је сасвим просту белу хаљину, руке голе до рамена. а дуга коса падала јој је низ леђа, као и увек. Забаве ради замакала је у море своју другу хаљину коју беше привезала за крај једног конопца, и смејући се покушавала је да заустави окреке, морске биљке сличне гроздовима, које пливају по тропским водама.

— Ходи да видиш грожђе! ходи брзо! викала је; и муж јој приђе, наслони се на њу и наже се, али воду није гледао, јер је гледао њу, погледима пуним нежности.

Ја дадох знак том младом човеку да дође на стражињи део лађе, да говорим с њим. Она се окрену. Не знам какав сам изгледао, али она испусти конопца, шчепа мужа за руку и рече му:

— Ох! не иди, зар не видиш како је блед!

То је било сасвим могућно; имао сам и зашта бити блед. Он међутим дође на стражињи део лађе; она нас је гледала, наслоњена на велику катарку. Шетали смо дуго уздуж и попреко, не говорећи ништа. Ја сам пушио једну цигару која ми се учини горка, те је бацих у море. Он ме је пратио погледом; ја га узех за руку: гушио сам се, моје ми части! гушио сам се.

— Ама, рекох му напоследку, причајте ми млади пријатељу, причајте ми мало своју историју. Шта сте то до ђавола скривили оним проклетим адвокатима, који су засели тамо као пет парчади краља. Изгледа да су страховито љути на вас! Чудновато!

Он слеже раменима, обори глазу (с тако благим изразом, јадни младић!) и рече ми :

— Боже мој, капетане, готово ништа ; написао сам три водвиљске строфе о Директоријуму, то је све.

— Није могућно ! рекох ја.

— На жалост, јесте ! Чак стихови нису ни били понајбољи. Затворен сам петнаестог фруктидора и одведен у тамницу Форс, суђено ми је шеснаестог и осуђен сам прво на смрт, а затим, благовољењем, на прогонство и заточење.

— Чудновато ! рекох. Директори су људи врло осетљиви ; јер оно писмо, за које знате, заповеда ми да вас стрелјам.

Он не одговори и осмехну се, држећи се доста добро као млад човек од деветнаест година. Само погледа у своју жену и обриса чело, скога су капале грашке зноја. Ја сам их бар толико имао на лицу, а и очи су ми биле пуне суза.

— Изгледа, наставих, да ти грађани нису хтели да сврше с вама на копну, чинило им се да та ствар овде неће изгледати тако страшна. Али за мене је то ужасно ; јер, и ако сте добар младић, ја то не могу избећи ; смртна је пресуда у реду, а заповест за извршење потписана, оверена, снабдевена печатом ; ништа на њој недостаје.

Он се поклони врло учтиво и поцрвене.

— Ја не тражим ништа, капетане, рече он гласом који је био благ као и обично ; било би ми врло жао да због мене пренебрегнете своје дужности. Хтео бих само да проговорим неколико речи с Лоретом, и да вас замолим да јој будете заштитник, на случај да ме надживи, у шта не верујем.

— О ! што се тога тиче, не брините се, млади човече, рекох му ; ако хоћете, ја ћу је по повратку у Француску одвести њеној родбини, и оставићу је тек кад не буде више хтела да ме види. Али, по моме мишљењу, можете се похвалити да она овај удар неће преболети, јадна женица !

Он ме узе за обе руке, стиште их и рече ми :

— Добри мој капетане, вас тишти више по

мене оно што вам остаје да учините, ја то добро осећам; али шта ту можемо? Ја рачунам на вас да ћете јој сачувати оно мало моје имовине, да ћете је штитити, да ћете се постарати да прими оно што јој њена стара мати може оставити. да ћете јој чувати живот и част, и пазити увек на њено здравље. — Јер треба да знате, додаде он тише, да је она врло нежнога здравља; често је груди тако боле, да дневно више пута изгуби свест; треба увек да је добро покривена. Једном речи, ви ћете јој бити место оца, мајке, па и мене, у колико је то могућно, је-л-те? Ако узмогне сачувати прстење које јој је мати дала, било би ми веома мило. Али ако се укаже потреба да се прода ње ради, онда нека тако буде. Јадна моја Лорета! Погледајте како је лепа!

Како је све ово почело бивати и сувише дирљиво, би ми непријатно, и ја се почех мрштити; дотле сам му говорио с усиљеном веселошћу, да се не бих разнежио; али више нисам могао издржати. „Добро, добро! рекох му, честити се људи разумеју. Идите говорите с њом, и похитајмо.“

Ја му пријатељски стиснух руку; и како он није пуштао моју, гледајући ме некако чудновато, додадох: — Ах! да! имам да вам дам један савет; немојте јој ништа говорити о овоме. Удесићемо све тако да она ништа не наслути, ни ви такође, не брините се; то је моја ствар.

— А! то је шта друго, рече он, нисам знао... доиста, то је боље. У осталом, опраштање! опраштање раслаби човека.

— Тако је, тако је, рекох, немојте бити дете, биће боље. Не љубите је, пријатељу, не љубите је, ако можете, иначе сте пропали.

Стиснух му руку још једанпут и пустих га да иде. Ох! како ми је било тешко све то!

И Бога ми, учинило ми се да добро чува тајну: јер су се једно четврт часа шетали, руку под руку, и вратили огради брода да узму конопац и хаљину које један од мојих дечака беше извадио из воде.

Ноћ се спусти наједанпут. То беше тренутак

који сам изабрао. Али тај тренутак трајао је за мене све до данас, и ја ћу га целог свог живота вући као ћуле.

Ту стари мајор би приморан да застане. Ја сам намерно ћутао, бојећи се да му не побркам мисли; он се удари у прса и настави.

Тај тренутак, кажем вам, не могу још ни сад да разумем. Осетио сам како ме гнев обузима, и у исти мах нешто ме је гонило на послушност и гурало напред. Позвао сам офицере и једном од њих рекао :

„Један чамац у море.. кад смо већ целати! Спустићете у њега ову жену, и одвешћете је на пучину, где ћете остати док не чујете пушке.. После ћете се вратити.“ Покоравати се једном парчету хартије! јер најзад то није било ништа друго! Мора да је било нечега у ваздуху што ме је гонило. Издалека спазио сам младог човека — ох! то је било страшно видети! — како је клекао пред своју Лорету и како јој љуби колена и ноге. Је-л-те да и ви налазите да сам у том тренутку био врло несрећан?

Викао сам као суманут: „Раставите их... ми смо сви зликовци! — Раставите их... Сирота Република мртво је тело! Директори, Директоријум, то су црви који гмижу по њему. Напустићу море! Не бојим се ја свих тих ваших адвоката; нека им кажу ово што говорим, шта ме се тиче?“ Ах! заиста ме се нису тицали! Да ми је да су били ту, стрељао бих их сву петорицу, хуље једне! Ох! учинио бих то; нисам водио рачуна о животу ни толико колико о овој киши што пада... Стало ми је до живота!... до живота као што је мој!.. Ах! да бедна ли живота!..

И глас мајоров поче се гасити мало по мало, и постаде нејасан као и његове речи. Корачао је

уједајући се за усне и мрштећи се у расејаности страшној и дивљој. С времена на време правио је грчевите покрете и ударао мазгу канијом од свога мача, као да је хтео убити је. Што ме је зачудило, то је његово жуто лице које је наједанпут постало тамно црвено. Он раскопча и нагло раздрљи униформу, излажући прса ветру и киши. Наставили смо тако ићи у највећој тишини. Ја сам видео да више неће говорити о себи, и да ми ваља решити се да га питам.

— Сасвим разумем, рекох му, као да је довршио причу, да после једног таког свирепог доживљаја човек омрзне свој занат.

— О! занат; јесте ли ви при себи? рече ми он наједанпут, то нема везе са занатом! Никад капетан једног брода неће бити приморан да буде целат, сем кад буду дошле владе убица и лопова, које ће се користити навиком сиромаша човека да слепо слуша, да слуша увек, да слуша као нека машина, и ако има срца.

У исти мах извуче он из џепа једну црвену мараму, принесе је очима и стаде плакати као мало дете. Ја застадох за часак, тобоже да наместим узенгију, и, заоставши иза кола, ишао сам неко време за њима, осећајући да би га било стид, ако бих ја сувише добро опазио његове обилне сузе.

И погодио сам, јер после једно четврт часа од прилике дође и он иза својих бедних кола и упита ме да немам бријач у својој торби; на што му просто одговорих да ми је бријач сасвим непотребан, пошто немам браде. Али њему није ни било до бријача, него је само хтео да говори о нечем другом. Међутим ја сам са задовољством приметио да се враћа на своју причу, јер ми наједанпут рече:

— Ви никад у своме животу нисте видели лађу, је-л-те?

— Видео сам је, рекох, само у панорами у Паризу, и не верујем много у морнарско знање које сам тамо стекао.

— Према томе, ви не знате шта је ленигериште?

— Немам ни појма, рекох.

— То је нека врста терасе од греда, која се пружа ван предњег дела лађе и са које се баца лангер у море. Кад некога стрељају, обично га ту наместе, додаде он тише.

— А! разумем, јер одатле пада у море.

Он не одговори, него стаде описивати све врсте чамаца које један брик може понети, и њихово место на лађи; затим, без икаквог реда у мислима, настави своју причу с оном извештаченом равнодушношћу која се дугом службом неминовно добија, јер својим потчињенима треба показати презирање опасности, презирање људи, презирање живота, презирање смрти и презирање себе самог; а све то, под окорелом спољашношћу, крије готово увек дубоку осетљивост. — Окорелост ратника је као гвоздена образина на племенитом лицу, као хелија од камена која крије краљевског суђиња.

У те чамце може да стане шест људи, настави он. Они скочише у један и поведоше са собом Лорету, не давши јој времена ни да виче ни да што каже. И сад настаје нешто, због чега се честит човек не може никад утешити, кад је он томе узрок. Нека каже ко шта хоће, тако се шта не заборавља! Ух! да гадна времена! — Који ме ђаво надари да ово причам! Кад то почнем причати, не могу више да се зауставим, свршено је. Та ме прича опија као жирасонско вино. — Ух! да гадна времена. — И шињел ми је прокисао.

Говорио сам вам, чини ми се, опет о малој Лорети. — Сирота жена! — Што има на овом свету невештих људи! Официр је био толико глуп да оде с чамцем испред брика. После овога, може се слободно рећи, да човек није у стању све да предвиди. Ја сам рачунао на ноћ да сакријем ствар, и писам се ни сетио светлости коју даје дванаест пушака, кад се опале у један мах. И тако она виде кад јој је муж пао у море, стрељан.

Ако има Бога на небу, он ће знати како је

било ово што ћу вам рећи; ја не знам, али су људи видели и чули као што ја вас видим и чујем. У тренутку кад су пушке плануле, она се ухвати за главу, као да је зрно погодило у чело, и седе у чамац, без несвестице, без вике, без и једне речи, и врати се на брик, кад су хтели и како су хтели. Ја јој приђох; говорио сам јој дуго и што сам боље умео. Она ме је као слушала и гледала право у очи, тарући руком чело. Није разумевала ништа; чело јој је било црвено, а лице сасвим бледо. Дрхтала је целим телом, као да се свакога бојала. И то јој је остало. И сад је таква, јадница! блесаста, или малоумна, или луда, како хоћете. Никад јој нисте могли ни једну реч ишчупати, сем кад тражи да јој се извади оно што јој је у глави.

Од тога тренутка ја сам постао исто тако тужан као и она, и осетио сам у себи нешто што ми је говорило: *остани с њом до краја својих дана, и чувај је*; и то сам учинио. Кад сам се вратио у Француску, замолио сам да ме са истим чином преведу у сувоземну војску, пошто сам омрзнуо море, јер сам просуо у њега невину крв. Потражио сам Лоретину родбину. Мати јој беше умрла. Сестре, којима сам је луду одвео, не хтедоше да је приме и предложише ми да је водим у шарангонску лудницу. Ја им окренух леђа, и задржах је код себе.

— Ако хоћете, друже, да је видите, до вас стоји.

— Да није у колима? рекох.

— Наравно! чекајте! О! хој! мазго...

ГЛАВА ШЕСТА

КАКО САМ НАСТАВИО ПУТ.

И он заустави своју јадну мазгу, која ми се учини врло задовољна, што сам поставио оно питање. У исто време подиже воштано платно на својим малим колима, као да намести сламу која их је готово испуњавала, и ја угледах нешто врло тужно. Угледах два плава ока, преко мере велика, дивна обликом, на глави бледој, мршавој и издуженој, коју су плавиле сасвим глатке плаве косе. У ствари, видео сам само ова два ока, која су била све на овој јадној жени, јер остало беше изнурено. Чело јој је било црвено; образи упали и бледи са плавичастим јагодицама; беше се шћућурила у слами, тако да су јој се из ње једва видела колена, на којима је сама играла домина. Она нас погледа за часак, стаде дрхтати, осмехну се мало на мене и настави своју игру. Учини ми се да се труди да схвати како јој десна рука добија а лева губи.

— Видите, има месец дана како игра ову партију, рече ми мајор; сутра ће можда почети неку другу игру, која ће трајати дуго. Зар то није чудновато?

У исти мах он стаде намештати воштано платно на свом чакоу, које киша беше мало пореметила.

— Јадна Лорета! рекох, ти си за навек изгубила!

Притерах коња колима и пружих јој руку; она ми несвесно даде своју, смешећи се с много благиности. Ја с чуђењем приметих да на својим дугачким прстима има два дијамантска прстена; одмах ми је пало на ум да је то још прстење њене матери, и питао сам се, како је код толике беде могло остати. Ни за шта на свету не бих то напоменуо староме мајору; али како ме је пратио очима и видео да су се моје зауставиле на прстима Лоретиним, он ми рече с извесним поносом:

— Доста крупни дијаманти, је-л-те? Могли би се згодном приликом добро продати. али ја нисам хтео да се јадно дете од њих одвоји. Кад јој их дарнете, плаче; никад их не скида. У осталом, она се никад не тужи, и с времена на време може и да шије. Ја сам одржао реч коју сам дао њеном јадном мужу, и заиста се не кајем. Никад је нисам остављао, и свуда сам говорио да ми је кћи која је полудела. Сви су то поштовали. О, у војсци се све може извести боље но што се мисли у Паризу. — Она је била са мном у свима Царевим ратовима, и ја сам је увек сачувао. Држао сам је увек у топлоти. Кад човек има сламе и двоколице, то није никад немогуће. Била је доста добро одевена; и, као мајор, с добром платом, с дохотком од ордена Почасне Легије, с Наполеоновим месецом у коме је давата удвојена плата, ја сам сасвим лепо излазио на крај, и она ми није била на терету. Напротив, њене детињарије увесељавале су покадшто сфицуре седмога пука.

Он јој на то приђе и потапша је руком по рамену, као што би потапшао своју мазгу.

— Но, дете моје, проговори коју с господином поручником; поздравити га бар.

Она настави играти домице.

— Данас је нешто дивљачна, рече он, зато што пада киша. Међутим никад није озебла. Луде никад нису болесне, то је код њих добро. На Березини и за све време повлачења из Москве, стално је била гологлава. — Играј, кћери, играј, немој се узнемиравати због нас; ради ти шта хоћеш, Лорета.

Она му узе руку коју јој беше спустио на раме, крупну и смежурану руку, принесе је бојажљиво својим уснама и пољуби је као бедна робиња. Срце ми се стеже од овог пољупца, ја нагло окренух коња.

— Хоћемо ли, мајоре, да крећемо? рекох му; спустиће се ноћ пре но што стигнемо у Бетуну.

Мајор брижљиво саструга врхом своје сабље жуто блато које му се беше нахватало на чизмама;

затим стаде на колску псњалину, навуче Лорети на главу чохану кукуљачу од огртача који је имала, и скиде своју цриу свилену мараму, па је метну око врата својој усвојеници; после тога удари мазгу ногом, смагну оним једним раменом и рече: „Напред, бедна дружино!“ И тако се кренусмо.

Киша је непрестано падала тужно; сиво небо и сива земља протезаху се у недоглед; нека врста тамне светлости, бледо сунце, све влажно, спушташе се иза великих ветрењача које се нису обртале. Око нас завлада дубока тишина.

Ја сам посматрао старог мајора; ишао је крупним кораком, непрестано неуморан, док му се мазга једва вукла, и док је чак и мој коњ почео обарати главу. Овај добри човек скидао је с времена на време свој чак, да обрише своје ћелаво чело и неколико седих власи на темену, или своје густе обрве и седе бркове са којих је цурила киша. Није водио ни мало рачуна о утиску који је на мене могла учинити његова прича. Није се правио ни бољим ни горим по што је био. Није изволео показати се какав је. Није ни мислио о себи и, после једног четврт часа, отпоче, истим тоном, неку много дужу причу о једној битки маршала Масене, у којој је он постројио свој батаљон у кару против не знам које коњице. Ја га нисам слушао, и ако се он ватрено трудио да ме увери о надмоћности пешака над коњаником.

Ноћ се спусти. Ми смо ишли полако. Блато је бивало све гушће и све дубље. Ништа на путу, ништа на обзору. Заушависмо се под једним сувим дрветом, јединим дрветом на путу. Он најпре намири своју мазгу, као и ја свог коња. Затим погледа у кола, као што мајка гледа у колевку свога детета. Чух како рече: „Хајде, кћери, покри ноге овим капутом, па спавај. — Добро је! ни кап кише није на њу пала. — Их! до врага! разбила ми сахат који сам јој обесио о врат. — Јадни мој сребрни сахат! — Сад, шта је ту је! спавај, моје дете. Убрзо ћемо имати лепо време. — Чудновато!

непрестано је у грозници; тако ти је то код суманутих На, ево ти чоколаде, моје дете.“

Он притера кола уз дрво, и ми поседасмо испод точкова, да се склонимо од непрестаног пљуска, и поделисмо један мали хлеб његов и један мој. Рђава вечера.

— Жао ми је што немамо ништа друго, рече он; али и ово је боље него коњско месо печено у пепелу и посуто барутом, место соли, што смо јели у Русији. Јадна женица, право је да њој дам што најбоље имам Ви видите да је увек издвајам. Од оног догађаја с писмом не може да трпи људе у својој близини. Ја сам стар, и она, рекао бих, мисли да сам јој отац; при свем том, удавила би ме, кад бих хтео да је пољубим ма и у чело. Изгледа да им увек остаје нешто од васпитања, јер је никад нисам видео да заборави сакрити се као калуђерица. — Чудновато, је-л-те?

И док је он тако о њој говорио, чусмо је како дубоко уздахну и рече: *Извадиће ми олово! Извадиће ми ово олово!* Ја устадох, он ме задржа.

— Седите, седите, рече, није то ништа; то говори вечито, јер јој се непрестано чини да осећа у глави зрно. Али то јој ни мало не смета да ради све што јој се каже, и то са много питомости.

Ја заћутах. слушајући га с тугом. Срачунао сам да је, од 1797 до 1815, у којој смо били. протекло тако овоме човеку осамнаест година. Ћутао сам дуго поред њега, трудећи се да прозрем овај карактер и овај живот. Затим му без икаквог повода стискох руку пун одушевљења. Њега то зачуди.

— Ви сте честит човек! рекох му. Он ми одговори:

— Што? Је ли због ове јадне жене?... Па ви увиђате, дете моје, да је то била једна дужност. Ја сам се одавно жртвовао за друге.

И он ми поново стаде говорити о Масени.

Сутрадан, у свануће, стигосмо у Бетуну, ружну и утврђену варошицу, у којој су бедеми, сужавајући свој круг, чисто збили куће једну уз другу.

У њој је био велики метеж, јер је баш у том тренутку била узбуна. Становници су скидали са прозора беле заставе и шили по кућама тробојке. Добоши су добовали узбуну, трубе су свирале *узјахивање*, по наредби г. војводе од Берија. Дугачка пикардијска кола носила су *Швајцарце* и њихов пртљаг; топови телесне гарде који су јурили на бедеме, кола принчева, ескадрони црвених коњаника који су се постројавали, све то беше закрчило варош. Кад сам угледао Краљеву гарду и мускетаре, сасвим сам заборавио на свога старог, сапутника. Придружио сам се своме ескадрону и изгубио сам у гомили мала кола и њихове јадне становнике. На моју велику жалост, изгубио сам их био за навек.

Тада сам први пут у своме животу загледао у дно правог војничког срца. Овај сусрет открио ми је једну људску природу која ми је била непозната, коју земља рђаво познаје и према којој се не понаша како треба; ја сам је од тога тренутка почео веома уважавати. Од тога дана често сам тражио око себе човека сличнога моме сапутнику, и способног за тако потпуно и немарно самопрегоревање. И, за четрнаест година које сам провео у војсци ја сам само у њој, и то нарочито у презре-ним и сиромашним редовима пешадије, наишао на такве људе античкога карактера, који су са осећањем дужности ишли до његових крајњих граница, који се нису кајали због послушности, нити стидели сиротиње, који су живели и понашали се скромно, који су се поносили славом своје земље, равнодушни према својој сопственој, који су са задовољством остајали непознати и делили с несрећнима црн хлеб који својом крвљу плаћају.

Дуго нисам знао шта је било с јадним мајором, тим пре што ми не беше рекао своје име и што га ја за име нисам питао. Једног дана, међутим, у кавани, мислим 1825, један стари пешачки капетан коме сам га описао, очекујући параду, рече ми:

— Разуме се, драги мој, да сам га познавао,

грешника! То је био честит човек; погинуо је на Ватерлоу: Иза себе оставио је доиста, међу стварима, неку сумануту девојку коју смо, одлазећи Лоарској војсци, одвели у болницу у Амијенс, где је после три дана умрла бесомучна.

— Верујем, рекох му; није више имала оца хранитеља.

— Ех! *оца!* шта ви то говорите? додаде он с осмехом који је требало да буде лукав и раскалашан.

— Кажем да свира збор, одговорих му излазећи. И ја сам показао извесно самопрегоревање.

КЊИГА ДРУГА.

У С П О М Е Н Е

ИЗ

РОБОВАЊА ВОЈНИЧКОГ ПОЗИВА.

THE A. B. C.

THE A. B. C.

THE A. B. C.

ГЛАВА ПРВА.

О ОДГОВОРНОСТИ:

Још се и сад сећам запрепашћености коју је ова прича изазвала у мојој души; то је можда и био први узрок што сам се полако почео лечити од болести војничког одушевљења. Наједанпут сам осетио неко понижење, што се излажем опасности да чиним злочинства, и да имам у руци ропску сабљу место витешки мач. И још многе друге сличне ствари дошле су ми до знања, које су жигосале у мојим очима овај племенити ред људи, који бих желео да је посвећен једино одбрани отаџбине. Тако је, за време Терора, један други марински капетан, као и цела marina, добио од Одбора Народнога Благостања одвратну наредбу да стреља ратне заробљенике; он је био тако несрећан да зароби једну енглеску лађу, и још несрећнији да послуша владину заповест. Кад је изишао на суво, поднео је извештај о своме стидном делу, напустио је службу и после кратког времена умро је од бола. Тај је капетан заповедао *Будезом*, фрегатом која је прва обишла око земље под заповедништвом Г. од Бугенвила, мога сродника. Овај велики морепловац плакао је од бола што је укаљана част његове старе лађе.

Зар никад неће доћи закон, који ће у таквим приликама довести у склад дужност и савест? Грешили јавно мњење кад с колена на колено прашта и ве-

лича непослушност виконта од Орта, који је Карлу IX, кад му је заповедио да париску Вартоломејску ноћ прошири и на Дакс, одговорио :

„Господару, заповест Вашег Величанства саопштио сам вашим поданицима и војницима; свуда сам нашао добре грађане и храбре војнике, и ни једног целата.“

А ако је он био у праву што је одрекао послушност, како онда ми живимо под законима за које налазимо да су паметни што кажњавају смрћу свакога који би одрекао ту исту слепу послушност? Ми се дивимо слободној вољи и убијамо је; ова бесмислица не може овако трајати дуго. Мораће се доћи до тога да се утврде прилике у којима ће војнику бити допуштено да размишља, и до ког ће степена бити остављена слободна увиђавност. а с њом примењивање савести и правде... То ће се једног дана морати извести начисто.

Ја знам да је то питање необично тешко и да задире у саму основу сваке дисциплине. Далеко од тога да желим ослабити ту дисциплину, ја мислим да је потребно ојачати је међу нама у многим погледу, и да, пред непријатељем, закони не могу бити сувише драконски. Кад војска истави своја гвоздена прса против туђина, нека иде и ради као један човек, то треба да буде; али кад се врати и кад има пред собом једино мајку отаџбину, добро је да бар тада има обазриве законе, који јој допуштају да има синовљу утробу. Исто тако желети је, да се једном за свагда поставе сталне границе безусловним заповестима које војсци издаје највиша власт, власт која је у нашој историји тако често падала у недостојне руке. Нека никад не буде могућно појединим пробисветима, који су се дочепали диктатуре, да претворе у убице четири стотине хиљада људи од части, законом од једног дана као што је њихова владавина!

Често сам истина видео, у служби, да, захваљујући можда француском немару и добродушности нашег карактера, у накнаду и напоре са жало-

сним војничким робовањем, влада у нашој војсци нека слобода духа, која је ублажавала понижење од пасивне послушности; и, опажајући у сваком ратнику нечега отвореног и благородно слободног, мислио сам да то долази од спокојства душе која се опростила огромног терета одговорности. Ја сам у то време био још дете, и осетио сам мало по мало да ово осећање олакшава моју савест; чинило ми се да у сваком главном заповеднику видим неку врсту Мојсија, који је сам имао да полаже Богу своје страшне рачуне, пошто је рекао синовима Левијевим: „Пођите тамо и амо по околу, и побијте сваки брата својега, и сина својега, и пријатеља својега, и ближњег својега.“ И погibe народа двадесет и три тисуће људи, вели Излазак, гл. XXXII, стих 27; јер ја сам знао Библију на памет, и ова књига и ја били смо тако нераздвојни да ме је она и на најдужим маршевима непрестано пратила.

Из овога се види, каква је била прва утеха коју ми је она пружила. Мислио сам да треба да сам врло несрећан, па да ми који од мојих Мојсија са златним ширитима заповеди да побијем читаву једну породицу; и доиста, то ми се није десило, као што сам врло паметно претпостављао. Исто тако мислио сам да би, и онда кад би на земљи владао неостварљиви мир опата од Сен-Пјера, и кад би њему самом било поверено да уреди ону општу слободу и једнакост, и њему требало за овај посао неколико пукова Левита, којима би могао рећи да припашу мач и којима би њихова покорност донела благослов божји. На тај начин гледао сам да се помирим с наказном предајом пасивној послушности, имајући на уму где јој је извор, и како се сваки друштвени поредак ослања на послушност; али ми је требало много расуђивања и парадокса, док сам успео да јој нађем мало места у својој души. Волео сам веома да је наређујем, али мало да је подносим; налазио сам да је особито паметна под мојим ногама, али глупа на мојој глави. Од тада сам видео да тако умују многи који нису имали извињење које сам ја имао: ја сам био Левит од шеснаест година.

Тада још не бејаш проширно своје погледе на целу отаџбину наше Фрэнцуске, и на ону другу која је окружује, Европу, а са ње на отаџбину човечанства, целу земљу, која срећом постаје свакога дана све мања, под руком цивилизације. Нисам још помишљао, колико би ратничково срце било лакше у његовим грудима, кад би у себи осећао два човека, од којих би један слушао другога; кад би знао да, после врло сурове улоге у рату, има права на улогу благотворну и не мање славну у миру; кад би, до извесног степена, имао право избора; кад би, пошто је дуго био нем у логору, имао свој глас у вароши; кад би у једној био извршилац закона које је правио у другој, и кад би, да покрије крв на мачу, имао тогу. А није немогућно да то све буде једнога дана.

Ми смо заиста без сажаљења што хоћемо да је један човек довољно јак да сам одговара за наоружани народ који му се предаје у руке. То је и по саме владе убитачно; јер данашња организација, која на овај начин веша о један прст читав електрични ланац пасивне послушности, може у извесном случају учинити и сувише простим потпун преврат у једној држави. Једна револуција, у пола створена и припремљена, требало би само да добије једног војног министра, па да буде потпуна. Све остало дошло би неминовно, по нашим законима, и ни један прстен не би могао избећи потрес који је учињен одозго.

Не — ја се позивам на савест сваког човека који је видео како се пролива или је сам проливао крв својих суграђана — једна једина глава није довољна да понесе тако тежак терет као што је терет толиких убистава; не би било одвише ни толико глава колико је бораца. Да би биле одговорне за крвави закон који врше, требало би да су га бар добро разумеле. Али и најбоље установе, које се овде захтевају, биће само врло пролазне; јер, ја и опет велим, војсци и рату мора једном бити крај; поред свег тврђења једног софисте, против кога сам на другом месту

устао, није истина да је рат *божансйвен*, чак ни против туђина; није истина да је *земља једна крви*. Рат је проклет од Бога, па и од људи који га воде и који га се потајно гнушају; и земља призива небо једино ради свеже воде својих река и бистре росе његових облака.

Ја се, у осталом, у првој младости, потпуно посвећеној делању, нисам ни могао питати, да нема модерних земаља у којима би ратник био исто што и миран грађанин, а не човек одвојен од породице и стављен у положај њена непријатеља. Нисам ни испитивао шта би било добро узети од старих народа у овом погледу; многи планови о паметнијој организацији војске били су узалуд зачети. Далеко од тога да који од њих оствари, или бар истакне, вероватно је да ће се власт, ма каква била, од њих стално све више и више удаљавати, јер јој је потребно да се окружи гладијаторима у борби која јој непрестано грози; међутим ова мисао прокрчиће себи пут и добиће свој облик, као што, пре а после, чини свака потребна мисао.

У данашњем стању, колико је добрих осећаја које ваља очувати и који би се могли још више оплеменити осећањем узвишеног личног достојанства! Ја сам прикупио у својој памети доста примера о њима; имао сам око себе, увек готове да ми их пруже, многобројне присне пријатеље, који су се тако весело помирили са својом безбрижном послушношћу и који су били тако слободни духом у ропству свога тела, да је ова њихова безбрижност освојила за тренутак и мене, а с њом и потпуна војничка и официрска мирноћа, мирноћа коња који достојанствено одмерава своје држање између узде и узенгије, поносит што није ни за шта одговоран. Нека ми дакле буде допуштено, да, у простој причи о једном честитом човеку и једној официрској породици с којима сам се свега за часак видео, пружим један пример, блажи но онај први, о оним трајним предајама својој судбини, које се провлаче кроз цео живот, које су пуне честитости, скромности и

доброте, које су тако честе у нашој војсци и чија појава освежава душу, кад се у исто време живи, као што сам ја живео, у свету отменом, из кога се излази са задовољством ради проучавања простијег живота, ма колико да је заостао.

Оваква каква је, војска је књига коју вреди отворити ради познавања људске природе; из ње човек научи све, ствари најчемерније као и најузвишеније; и најотменији и најбогатији приморани су да виде сиротињу из близа и да живе с њом, да јој погледом мере црн хлеб и количину меса. Да није војске, поједини синови велике госпде не би ни слутили како војник живи, расте, дебља целе године с четрдесет и пет пара дневно и с крчагом хладне воде, носећи на леђима ранац, који са својом садржином стаје његову отаџбину четрдесет динара.

Ова простота у навикама, ова безбрижна и весела сиромаштина толиких младих људи, овај крепак и здрав живот, без лажне учтивости и лажне осетљивости, ово мушко држање које се огледа у свему, ова једнакост осећаја које је створила дисциплина, све су то везе обично грубе, али везе које је тешко раскинути и које нису без извесне дражи, непознате осталим занимањима. Ја сам познавао офицере који су овај живот заволели тако страсно да га нису могли оставити неко време без муке, чак ни онда кад је требало да се врате најотменијим и најдражим навикама свога живота. — Пукови су мушки манастири, али манастири без сталног места; они свуда носе своје обичаје, у којима се огледа озбиљност, мир, уздржљивост. У њима се строго испуњава завет сиромаштва и покорности.

Карактер је ових усамљеника неизгладив као карактер калуђера, и ја никад нисам видео униформу кога од мојих пукова а да ми срце није живље закуцало.

ВЕНСЕНСКО ВЕЧЕ.

ГЛАВА ДРУГА.

ОБЗИРИ ЧАСТИ КОД ВОЈНИКА.

Једно летње вече 1819. шетао сам се у Венсенској тврђави, у којој сам био с гарнизонам. с Тимолеоном од Арк***, који је био гардиски поручник као и ја; шетали смо се. као и обично, по полигону, присуствовали смо вежбању у посредном гађању, слушали и причали мирно ратне догађаје, говорили о Политехничкој школи, о њеном уређењу, њеној важности, њеним махнама, и о људима жута лица које је давало ово геометријско земљиште. Бледу школску боју и Тимoleon је имао на челу. Они који су га познавали сетиће се као и ја његова правилног и сувоњавог лица, његових великих црних очију и сведених обрва које су их покривале, и тако тихе и готово сталне озбиљности његова шпартанског лица. Он је то вече био необично занет нашим врло дугим разговором о Лапласовом систему вероватности. Опомињем се да је имао у рукама ту књигу коју смо веома ценили, и која је њега често мучила.

Ноћ се спушташе или боље рећи развијаше: лепа августска ноћ. Ја сам са задовољством посмат-

рао капелу коју је подигао Свети Луји и онај венац маховином обраслих и у пола порушених кула, који је тада служио Венсену као украс; главна кула дизаше се изнад њих као краљ сред своје гарде. Мали полумесеци на капели блистали су се међу првим звездама, на врху својих дугачких и тананих торњева. Свеж и пријатан шумски ваздух долазио нам је преко бедема, па је чак и трава испод топова испуштала свој летњи вечерњи дах. Ми седосмо на један велики топ Луја XVI и ћутећи стадосмо посматрати неколико младих војника, који су огледали своју снагу, дижући редом једно љуле, док су остали лагано улазили и прелазили преко покретног моста све два и два, или четири и четири, с оном великом леношћу која долази од војничке беспослености. Круг је био пун артилеријских муницијских кола, која су била отворена и пуна барута, спремљена за сутрашњи преглед. Поред нас, близу капије кроз коју се излази у шуму, један стари артилеријски наредник отварао је и затварао, често с неспокојством, врло лака врата једне мале куле, која је служила као барутана и арсенал, припадала пољској артилерији, и била пуна буради с барутом, оружја и бојне муниције. Он нас у проласку поздрави. То је био човек висока раста, али мало погурен. Коса му је била ретка и седа, бркови седи и густе, лице отворено, крепко и још свеже, срећно, благо и паметно. Он је држао у руци три списка и проверавао је дугачке редове бројева. Упитасмо га зашто ради тако касно, кад то иначе не чини. Он нам одговори, с поштовањем и мирноћом старог војника, да је сутра у пет сахата у јутру главни преглед; да одговара за барут, и да непрестано своди и по двадесет пута проверава своје рачуне, да би се сачувао и од најмањег прекора да је немаран; да је хтео користити се последњим тренутцима дана, јер је заповест строга и забрањује поћу улазак у барутану с буктињом, па чак и са слепим фењером; да је у очајању што није имао времена да све види, и да му остаје још неколико граната

да прегледа; да би волео да може доћи он је с извесним нестрпљењем гледао који је долазио као стража на вратима и био дужан да га не пусти унутра.

Пошто нам је дао ове појединости, он клече и погледа испод врата да није остало што барута. Бојао се да га официрске мамузе или поткови на њиховим чизмама не запале сутра.

— Али за то се не бринем толико, рече устајући, колико за своје спискове; и он их тужно погледа.

— Ви сте и сувише савесни, рече Тимолеон.

— Ах! господине поручнике, кад је човек у гарди, не може никад бити сувише савестан, кад је у питању његова част. Један од наших подофицира убио се прошлог понедељника, зато што је кажњен затвором. Ја, ја треба да будем пример подофицирима. Од како служим у гарди још ниједанпут нисам ни опоменут од својих старешина, а казна би ме учинила врло несрећним.

И доиста, ови храбри војници, пробрани међу најбољима у војсци, сматрали су за срамоту и најмању своју грешку.

— Сви сте ви пуританци части, рекох му удајајући га по рамену.

Он нас поздрави и упути се касарни у којој му је био стан; затим се с безазленошћу својственом честитом војничком соју, врати, носећи у рукама конопљиног семена једној кокоши, која је подизала својих дванаест пилића под старим бронзаним топом на коме смо седели.

То је била најлепша кокош коју сам у своме животу видео; била је сасвим бела, без и једне пеге; и овај честити човек, својим дебелим прстима осакаћеним на Маренгу и на Аустерлицу, беше јој прилепио на главу малу црвену ћубу, а о врат обесио мали сребрн ланчић с металном плочицом на којој су била урезана почетна писмена његова имена. Добра кокош била је и поносите и захвална у исти мах. Она је знала да јој стражари увек при-

бављају поштовање, и није се бојала никога, на чак ни једног прасета и ћука који су били смештени поред ње, под суседним топом. Лепу кокош волеле су све тобџије; она је примала од свију нас мрве хлеба и шећера. Док смо били у униформи; али је необично мрзела грађанско одело, и, не познавајући нас овако преобучене, бежала је са својом породицом под топ Луја XIV. Диван топ на коме је било урезано вечито сунце са својим *Nec pluribus impar*, и *Ultima ratio Regum*. И под њим је сад боравила кокош!

Добри наредник говорио нам је о њој врло лепо. Она је носила јаја њему и његовој кћери с беспримерном великодушношћу, и он је њу толико волео, да није имао срца убити ни једно једино од њених пилића, бојећи се да је не ожалости. Док је он овако причао о њеним добрим особинама, трубе и добоши објавише једновременно вечерњи збор. Мостови су се у то време дизали и вратари су већ вукли ланце који су звечали. Ми нисмо били на служби и изиђосмо кроз капију која води шуми. Тимолеон, који није престајао шарати по песку углове врхом свога мача, устао је са топа жалећи што оставља своје троугле, као што сам ја жалио што остављам своју белу кокош и свога наредника.

Окренусмо лево, поред бедема; и, прошавши тако поред зелене хумке подигнуте војводи од Енгијена, над његовим стрељаним телом и његовом главом размрсканом каменом, упутисмо се јендеком, гледајући у њему белу путању којом је војвода ишао да дође до ове раке.

Има две врсте људи који могу врло лепо да се шетају заједно пуних пет сахата, а да ништа не говоре: то су сужњи и официри. Осуђени да се виђају непрестано, кад су сви на окупу, сваки је од њих сам. Ми смо ишли ћутећи, с рукама на леђима. Ја сам опазио да Тимолсон непрестано обрће једно писмо на месечини; то је било једно мало писмо, дугачко обликом; мени је био познат и облик писма и жена која га је писала, и навикао

сам био гледати свога друга како по читав дан сања над овим лепим и отменим рукописом. Стигли смо били у село према замку, попели се уз степенице наше беле кућице. хтели смо се већ ргстати на прагу наших суседних станова, и ја нисам био проговорио ни једну реч. Тек ту рече ми он наједанпут:

— Она хоће пошто пото да дам оставку; шта ви мислите о томе?

— Мислим, рекох, да је лепа као анђео, јер сам је видео; мислим да је волите до лудила, јер вас већ две године гледам таквог какав сте вечерас; мислим да сте доста доброг стања, судећи по вашим коњима и вашем начину живота; мислим да сте дали довољно доказа о својој храбрости, да бисте могли напустити службу, и да за време мира то није велика жртва; али исто тако мислим још нешто...

— Шта? упита он смешећи се горко, јер је погађао.

— Да је она удата, рекох озбиљније; ви то знате боље но ја, јадни пријатељу.

— То је истина, рече он, немамо будућности.

— А служба вам помаже да то по који пут заборавите, додадох.

— Може бити, рече он; али није вероватно да ће се моја звезда у војсци променити. Имајте на уму судбину мога живота: ја нисам учинио никад никакво добро које није остало непознато или рђаво протумачено.

— Можете ви читати Лапласа сваку ноћ, рекох, томе нећете наћи лека.

И ја се затворих у собу, да напишем један спев о Гвозденој Образини, спев који сам назвао: Тамница.

ГЛАВА ТРЕЋА.

О ЛЉУБАВИ ПРЕМА ОПАСНОСТИ.

За људе које не знам какав демон гони илузијама песништва, усамљеност не може бити сувише потпуна. Владала је дубока тишина, и густ мрак над кулама старога Венсена. Посада је спавала од девет сахата у вече. Све ватре беху погашене у шест сахата у вече, по заповести која је добошима објављена. Чуо се само глас стражара размештених по бедемима, који су редом слали један другоме и понављали свој отегнути и тужни узвик: Слушај! Гаврани са кула одговарали су још тужније, и не осећајући се више у њима сигурни, полетали су у висину, до главне куле. Ништа ме више није могло узнемирити, па ипак ме је узнемиравало нешто што није било ни ларма ни светлост. Хтео сам и нисам могао да пишем. Осећао сам нешто у мислима, као мрљу не смарагду; то беше помисао да неко у мојој близини такође бди, и то бди без утехе, с великим болом у души. То ме је тиштало. Био сам уверен да му је било потребно исповедити се, и ја сам његову исповест нагло избегао, из жеље да се предам својим најдражим мислима. Зато сам сад био кажњен забуном тих истих мисли. Оне нису летеле слободно и далеко, и чинило ми се да су им крила била отежала, овлажена можда којом потајном сузом једног напуштеног пријатеља.

Устадох са своје столице. Отворих прозор и стадох удисати мирисави ноћни ваздух. Мирис шуме допирао је до мене, преко зиова, измешан мало са slabим мирисом барута; ово ме подсети на вулкан на коме је живело и спавало три хиљаде људи, с највећим спокојством. На великом зиду тврђаве, који је одвајао од села пут широк највише четрдесет корака, спазих светлост коју је бацала лампа мог младог суседа; његова сенка прелазила је по зиду, и ја видех по његовим еполетама да није ни

помишљао да легне. Била је поноћ. Изиђох нагло из своје собе и уђох у његову. Он се ни мало не изненади кад ме виде, и рече одмах да је још на ногама зато што је хтео да прочита нешто из Ксенофона што га је веома занимало. Али како у његовој соби није било ни једне отворене књиге, и како је још држао у руци оно женско писамце, видео сам да не говори истину; али то нисам ничим показао. Наслонисмо се на прозор и ја му рекох, покушавајући да своје мисли приближим његовим:

— И ја сам радио, и трудио сам се да протумачим себи какав је то магнет који за нас лежи у челику мача. Нека неодољива привлачна сила задржава нас у служби и против наше воље, и чини да вечито очекујемо неки догађај или рат. Не знам (и о томе сам дошао да говорим с вама) да ли не би било тачно рећи и написати, да војске имају извесну драж која је њима својствена и која им даје живота, драж која није ни љубав према слави, ни амбиција; то је нека врста борбе прса у прса са судбином, борба која је извор тисућу сласти непознатих осталим људима и чији су унутрашњи триумфи велелепни; једном речи, то је љубав према опасности!

— То је истина, рече ми Тимoleon.

Ја наставих:

— Шта подржава морнара на мору? шта га теши у досади коју осећа човек који види само људе? Он полази, и казује збогом земљи; збогом осмеху жена и њиховој љубави; збогом пробраним пријатељствима и другим навикама живота; збогом добрим старим родитељима; збогом лепим пољима, дрвећу, зеленој трави, цвећу које мирише, мрачним стенама, меланхоличним шумама пуним животиња, немих и дивљих; збогом великим варошима, непрекидном раду заната, узвишеном полету свију мисли у доколици живота, везама отменим, тајанственим и љубавним у друштву; свему томе казује збогом, и полази. А наћи ће три непријатеља: воду, ваздух и човека; и сви минути његова живота имаће да се боре с једним од њих. Ово дивно неспокојство

опрашта га досаде. Он живи у сталној победи; јер победа је и прећи само преко океана, а не пропасти и не потонути; победа је ићи куда се хоће, и предати се у наручја противном ветру; победа је јурити испред буре и имати је за собом као слугу; победа је спавати на мору и имати на њему своју собу за рад. Морнар леже на леђа океанова, с осећањем краљевског достојанства, као свети Јероним на свога лава, и ужива у самоћи која му је жена.

— То је величанствено! рече Тимолеон; и ја приметих да је спустио писмо на сто.

— Љубав према опасности, то је оно што га храни, што чини да никад ни за тренутак није докон, да осећа да је у борби, и да има извештан циљ. Борба је нама увек потребна; да смо у рату, ви не бисте толико патили.

— Ко зна? рече он.

— Ви сте срећни, колико то можете бити; ваша срећа даље не може ићи. Та је срећа прави хор-сокак.

— То је истина! То је истина! прошапта он.

— Ви не можете спречити стварност: да она има младог мужа и једно дете, и не можете задобити више слободе но што је имате; ето то је узрок вашим мукама.

Он ми стеже руку: „И непрестано лагати!“ рече. Шта мислите, да ли ћемо ратовати?

— Не верујем, одговорих.

— Кад бих само могао знати, да ли је вечерас на играци! Ја сам јој забранио да иде.

— Ја бих, и без тога што сте ми рекли, видео да је поноћ, рекох му; вама није потребан Аустерлиц, пријатељу, ви сте доста заузети; можете се претварати и лагати још неколико година. Лаку ноћ!

ГЛАВА ЧЕТВРТА

ПОРОДИЧНИ КОНЦЕРАТ.

У тренутку кад сам хтео да изиђем, застадох, с руком на брави од његових врата, слушајући зачуђено музику која је била доста блиска и долазила из самога замка. Како смо је чули кроз прозор, учинило нам се да је састављају два мушка гласа, један женски и клавир. За мене је ово било пријатно изненађење, у ово доба ноћи. Предложих другу да одемо да је слушамо из веће близине. Мали покретан мост, паралелан са великим, и одређен да до извесно доба ноћи могу прелазити гувернер и официри, беше још отворен. Ми се вратисмо у тврђаву, и тумарајући по кругу, дођосмо по звуку до отворених прозора, у којима познадох прозоре доброг старог артилериског наредника.

Ови велики прозори били су при земљи; ми се заустависмо према њима, и угледасмо у дну собе породицу овог честитог војника.

У дну собе био је мали клавир од махагонија, украшен старим бакарним украсима. Наредник је (онако стар и скроман као што нам се у први мах учинио) седео за клавиром и свирао низ акорада, пратињу и модулације просте али складно повезане међу собом. Очи беше подигао к небу, и пред собом не имађаше никаквих нота; уста му беху полуотворена с милином, под дугим густим седим брковима. С десне стране стојала му је кћи, која се спремала да пева или је престала певати, јер га је гледала немирно, уста такође полуотворених, као и он. С леве стране, један млади подофицир из коњичке артилерије, у озбиљној униформи овог лепог војног одреда, гледао је ову младу особу, као да није престао слушати је.

Ничега мирнијег од њихова положаја, ничега пристојнијег од њихова држања, ничега срећнијег од њихова лица. Светлост, која је падала одозго на ова три чела, није осветљавала на њима ни један

брижан израз, и прст божји беше исписао на њима само доброту, љубав и чедност.

Трење наших мачева о зид скрену им пажњу на нас. Честити човек спази нас, и његово ћелаво чело порумене од изненађења и, рекао бих, од задовољства. Он журно устаде и, узевши један од три свећњака који су га осветљавали, отвори нам врата и понуди нас да седнемо. Ми га замолисмо да настави свој породични концерат; и, са отменом природношћу, не извињавајући се и не тражећи да му прогледамо кроз прсте, он рече својој деци:

— Где смо стали?

И сва три гласа запеваше у хору с неисказаном хармонијом.

Тимолеон је слушао непомичан; што се менс тиче, ја сам покрио главу и очи рукама и дао сам се у снове, с тронутошћу која је, не знам зашто, била тужна. Оно што су они певали преносило је моју душу у области суза и меланхоличног блаженства, и, под утицајем можда досадних мисли које ме то вече при раду нису остављале, ја сам претварао у покретне слике покретне модулације гласова. Они су певали један од оних шкотских хорова, једну од оних старих мелодија барда које још пева звучни одјек Оркадских острва. За мене, овај се меланхолични хор дизао лагано и наједанпут губио као магле Осанових планина; ове магле, које се образују на лакој пени Арвенских потока, бивају лагано све гушће, и, дижући се, као да се надимају и увећавају безбројном гомилом фантома које ветрови крећу и повијају. Ја сам видео ратнике који непрестано сневају, са шлемом наслоњеним на руку, и чије сузе и крв падају кап по кап у црне воде на стенама; бледе лепотице чије се косе пружају као зраци какве удаљене комете и губе у влажној средини месечевој: оне пролазе брзо, и њихове ноге ишчежавају увијене у магловите наборе њихових белих хаљина; оне немају крила, и лете. Лете с харфама у руци, лете оборених очију и уста полуотворених с невиношћу; у проласку се зачује њихов крик и

Наредник је седео за клавиром и свирао (Страна 67).

пестаје их у благој светлости која их зове. Видео сам ваздушне лађе које су ударале о мрачне обале и тонуле у густе таласе; планине су се савијале да их оплакују, а црне доге дизале су своје наказне главе и дуго урлале, гледајући у котур који је треперио на небу, док је море потресало беле стубове Оркадских острва, који се нижу као цеви какве огромне оргуље и шире по океану тужну хармонију што се по тисућу пута понавља у пећини у којој су таласи затворени.

Тако је музика у виду мрачних слика испуњавала душу. још врло младу, приступачну свима наклоностима и чисто заљубљену у уображене болове.

У осталом, осећати овако ове тужне и силне песме, значило је вратити се на мисао онога који их је саставио. Срећна породица осећала је и сама јако узбуђење које је изазивала, и сва три гласа уздрхтала би по каткад од треперења душе.

Песма престаде и завлада дуга тишина. Млада особа, као уморна, беше се насловила на раме свога оца; стас јој је био повисок и мало погурен, као од слабости; била је танка и изгледало је да је сувише брзо порасла, због чега су јој прса, мало смршала, изгледала болесна. Она је љубила ћелаво, широко и борама избраздано чело свога оца, а своју руку остављала је младоме подофициру који је притискивао на своје усне.

Како, из самољубља, не бих ни пошто јавно признао своје унутрашње сањарије, задовољно сам се да кажем хладно:

— Нека небо подари дуг живот и сваки благослов онима који имају дага да речима тумаче музику! Ја не могу да се надивим човеку који једној симфонији налази ману што је сувише картезијска, и другој што нагиње систему Спинозином; који се ишчуђава пантеизму једног терцета и корисности једне увертире за поправку најмногобројније класе. Кад бих био тако срећан да знам како једно бе-мол више у кључу може један квартет флаута и фагота начинити више присталицом Директоријума него

Консулата и Царства, ја не бих више говорио, него бих вечито певао; бацио бих под ноге речи и ченице, које подносе највише за једно стотину окупца, док бих овако био срећан да своје мисли сасвим јасно казујем целоме свету са својих седам нота. Али како немам тога знања, мој би музикални разговор био врло ограничен, и једино ми остаје да вам обичним језиком кажем колико ми задовољства причињава ваша појава и слога, пуна простоте и добродушности, која влада у вашој породици. Оно што ми се највише допада у вашем малом концерту, то је задовољство које ви налазите у њему; ваше ми душе изгледају лепше од најлепше музике која се икад дизала к небу са наше бедне земље, вечито тужне.

Ја пријатељски пружих руку овом добром оцу, и он је стеже с изразом озбиљне захвалности. То је био обичан стари војник, али је у његову говору и његову понашању било нечега из старе друштвене учтивости. Оно што је за овим дошло објаснило ми је то.

— Ето, господине поручнике, како ми овде живимо. Моја кћи, ја и мој будући зет одмарамо се певајући.

И говорећи ово он погледа ово двоје младих и лепих, с нежношћу која је блистала од среће.

— Ово је, додаде он озбиљнијим гласом, показујући нам једну малу слику, мајка моје кћери.

Ми погледасмо у бели зид скромне собице, и доиста спазисмо на њему једну минијатуру, која је представљала најмилокрвнију, најсвежију сељанку какву је икад Грез обдарио великим плавим очима и као трешња малим руменим устима.

— Једна врло велика госпођа била је тако добра да изради ову слику, рече ми наредник, и веома је занимљива прича о миразу моје јадне жене.

И на нашу прву молбу да нам исприча своју жељидбу, он нам, уз три чаше зеленог апсинта, који нам је претходно врло љубазно понудио, исприча ово.

ГЛАВА ПЕТА.

НАРЕДНИКОВА ПРИЧА.

ДЕЦА ИЗ МОНТРЕЈА И КАМЕНОРЕЗАЦ.

Ја сам, господине поручниче, из села Монтреја, а очувао ме је сам монтрејски парох. Од њега сам научио неколико нота из црквеног певања, у најсрећније доба свога живота: у доба кад сам био у децјем хору, кад сам имао румене и пуначке образе које би сваки у проласку потапшао, јасан глас, плаву пудровану косу, блузу и дрвене ципеле. Ја се не гледам често, али мислим да више ни мало не личим на ово. Међутим такав сам био, и никако се нисам могао да решим да оставим један крештав и неударен клавир који је стари парох имао у кући. Ја сам га удешавао са доста слуха, и добри парох, који је некад био чувен у Богородичиној цркви као певач и учитељ певања у једном тону, поучавао ме је једном старом солфеђу. Кад је био задовољан, уштиную би ме за образе тако да помодре, и рекао би ми: „Слушај, Матурене, ти си истина само син једног сељака и једне сељанке; али ако добро изучиш катихизис и солфеђо, и престанеш играти се оном зарђалом пушком у кући, моћи ћеш постати учитељ музике. Зато учи!“ То ме је храбрило, и ја сам као манит лупао по јадним клавијатурама, чији су полутонове били готово сви неми.

Било је часова кад сам имао допуштење да се шетам и да трчим; али је за мене најпријатнији одмор био, да одем на крај монтерјског парка и да свој комад хлеба поједем са зидарима и радницима који су у версаљској улици, на сто корака од варошког зида, подизали једну музичку кућицу, по краљичиној наредби.

То је било дивно место, које можете видети десно од версаљског пута, кад долазите. На крај

монтрејског парка, усред једне зелене ливаде окружене високим дрветима, ако видите једну кућицу која личи на џамију и кутију за бонбоне, то је та кућица коју сам гледао кад су је зидали.

Са собом сам водио за руку једну девојчицу мојих година, која се звала Пијерета и коју је господин парох такође поучавао певању, јер је имала леп глас. Она је носила велику кришку хлеба, намазану маслом, коју јој је давала парохова слушкиња, њена мати, и ишли смо да гледамо како се зида кућица коју је краљица правила да је поклони жени краљевог брата.

Пијерета и ја имали смо око тринаест година. Она је била већ тако лепа, да су је заустављали на путу да је похвале, и да су лепе госпође силазиле с кола да јој кажу коју реч и да је пољубе! Кад је имала уску црвену хаљину, задигнуту у џепове и утегнуту у појасу, тек онда се видело како ће лепа бити једнога дана. Она на то није ни мислила, и волела ме је као свога брата.

Ишли смо увек држећи се за руке од нашег најранијег детињства, и ова нам је навика тако прешла у крв, да је никад у своме животу нисам узео под руку. Обилазећи по своме обичају раднике, упознасмо се с јединим младим каменоресцем, који је био старији од нас осам до десет година. Он би нас посадио на камење или земљу поред себе; и, кад је имао да преструже какав велики камен, Пијерета је сипала воду на тестеру, коју сам ја држао за крај, да му помогнем; то ми је био најбољи пријатељ. Био је врло миран, врло нежан, и кадшто по мало весео, али не често. Беше саставио једну песмицу о камењу које је стругао, о томе како је оно тврђе од срца Пијеретиног, и на стотину начина играо се речима Пијер, Пијерета, Пијеро, тако да смо се сви троје смејали. Био вам је то висок момак, који је још растао, врло блед и расклиматан, дугачких руку и ногу, и покадшто као да није мислио о ономе што ради. Волео је свој занат, говорио је, јер је могао поштено да заради своју над-

ницу, мислећи о другим стварима до заласка сунчевога. Његов отац, архитекта, не знам како, беше пропао тако да му је син морао почети занат из почетка, и он се с тим сасвим помирио. Кад је резао неку велику стену, или је стругао по дужини, отпочињао је увек какву песмицу, у којој је била читава прича коју је у току рада развијао у више мање двадесет или тридесет строфа.

По који пут би ми рекао да се шетам с Пијеретом поред њега, и захтевао је да певамо заједно, учећи нас да певамо у више гласова; затим би ми, забаве ради, наредио да клекнем пред Пијерету, с руком на срцу, па је састављао какву малу сцену из речи које нам је ваљало понављати за њим. Ово му није ни мало сметало да зна добро свој занат, јер није прошло ни годину дана, па је већ постао мајстор. Са својим угломером и својим чекићем имао је да храни своју сироту мајку и два мала брата који су долазили да га с нама гледају како ради. Кад је видео око нас своју малу браћу, био је срчанији и веселији. Звали смо га Мишел; али, да вам одмах кажем истину, име му је било Мишел-Жан Седен.

ГЛАВА ШЕСТА.

ЈЕДАН УЗДАХ.

Авај! рекох, ето једног песника који је сасвим на свом месту.

Млада девојка и подофицир згледаше се, као да им је било жао што се њихов добри отац прекида; али честити наредник настави своје причање, пошто је са сваке стране подигао црну кравату коју је носио, постављену белом краватом и везану по војнички.

ГЛАВА СЕДМА.

ГОСПОЂА У РУЖИЧАСТОЈ ХАЉИНИ.

Ја сам готово уверен, драга моја децо, рече он обрнувши се својој кћери, да се провиђење постарало унапред да удеси мој живот овако како је протекао. У безбројним бурама које су га потресале, могу пред целим светом рећи, ја сам се увек уздао у Бога и очекивао помоћ од њега, пошто сам се сам помагао колико сам могао. Зато, кажем вам, идући по узбурканим таласима, нисам заслужио да будем назван *малOVERни*, као апостол; и кад ми је нога тонула, подизао сам очи к небу, и био сам спасен.

Ја погледах Тимолеона. „Он је бољи од нас“, рекох сасвим тихо. Наредник настави:

Господин монтрејски парох много ме је волео; он се понашао према мени тако очински, да сам сасвим заборавио да су ми родитељи, на шта ме је он непрестано подсећао, прости сељаци који су готово у исто време помрли од богиња, и које ја нисам ни запамтио. У својој шеснаестој години био сам диваљ и прост; али сам знао нешто мало латински, врло добро музику, и налазили су да сам доста вешт у вртарству. Живот ми је био врло пријатан и врло срећан, јер је Пијерета била увек уза ме, те сам је, радећи, непрестано гледао, и ако с њом нисам много говорио.

Једнога дана, кад сам кресао гране једне букве у парку и везивао нарамак дрва, рече ми Пијерета:

— Матурене, мене је страх. Ево иду право к нама две лепе госпође; ено их у дну стазе. Шта да радимо?

Ја погледах и доиста спазих две младе жене које су брзо ишле по сувом лишћу, не држећи се за руке. Једна је била мало већа од оне друге и обучена у хаљину од ружичасте свиле. Она је готово трчала, а она друга, пратећи је, ишла је готово иза

ње. Мене, простог сељака, обузе страх и ја рекох Пијерети :

— Бежимо!

Али јест! нисмо имали времена да побегнемо, и мој се страх удвоји кад госпођа у ружичастој хаљини даде знак Пијерети, која сва порумене и не усуди се ни маћи, него ме брзо ухвати за руку да се охрабри. Ја скидох капу и наслоних се на дрво, сав преплашен.

Кад је дошла сасвим близу нас, госпођа у ружичастој хаљини упути се право Пијерети и, не устручавајући се ни мало, ухвати је за браду да је покаже оној другој госпођи, говорећи :

— Но! шта сам вам казала? одело баш као што ми треба да представљам млекарицу, у четвртак. — Лепа девојчица! Моје дете, све те твоје хаљине, овако како стоје, даћеш људима који ће по њих доћи у моје име. Ја ћу ти у размену дати своје.

— О! госпођо! рече Пијерета и измаче се.

Она друга млада госпођа стаде се смешити, лица отмена, нежна и сетна, чији дирљив израз нећу никад заборавити. Она ступи напред, погнуте главе, благо узе Пијерету за голу руку и рече јој да приђе ближе, и како су сви дужни покоравати се вољи оне госпође.

— Али да ниси ништа изменила на тој твојој хаљини, мала лепојко, настави госпођа у ружичастој хаљини, претећи јој једним штапићем од трске са златном јабуком, који је држала у руци. Ово ће момче бити војник, и ја ћу вас привенчати.

Она је била тако лепа, да сам, сећам се, долазио у невероватно искушење да паднем пред њу на колена; смејаћете се, као што сам се и ја од тада често смејао; али да сте је видели, разумели бисте ове моје речи. Она је изгледала као нека добра вила.

Говорила је живо и весело, и, пошто је потапшала мало Пијерету по образу, оставила нас је пренеражене и сасвим збуњене, тако да нисмо знали шта да радимо. Обе госпође упутиле су се у правцу Монтреја и изгубиле у парку иза шумице.

Ми се тада погледасмо и, држећи се непрестано за руку, вратисмо се кући господина пароха; нисмо говорили ништа, али смо били врло задовољни.

Пијерету беше облила румен, а ја сам обарао главу. Он нас упита шта нам је; ја му рекох најозбиљније:

— Господине попо, хоћу да будем војник.

Он умало не паде на леђа, он који ме је научио солфеђу!

— Шта, драго дете, хоћеш да ме оставиш! Ах! Боже мој! Пијерета, шта сам му то учинио, те хоће у војнике? Зар ме не волиш више, Матурене? Зар не волиш више ни Пијерету? Шта смо ти то учинили, кажи? и шта ћеш с тим лепим васпитањем које сам ти дао? Само сам изгубио толико време. Та одговарај, неваљалче један! додаде он дрмусајући ми руку.

Ја сам се чешао по глави, и гледајући у своју обућу говорио сам непрестано:

— Хоћу да будем војник.

Пијеретина мати донесе господину пароху велику чашу хладне воде, јер беше сав поцрвенео, и ударио у плач.

Пијерета је плакала такође. и није смела ништа да каже; али није била љута на мене, јер је добро знала да сам хтео да идем, да бих се оженио њом.

У тај мах уђоше два велика напудрована момка, с једном собарицом која је изгледала као каква госпођа, и упиташе да ли је мала спремила хаљине за које су је замолиле краљица и госпођа кнегиња од Ламбале.

Јадни парох устаде тако збуњен да се ни један минут није могао држати на ногама, а Пијерета и њена мати дрхтале су тако јако да се и не усудише отворити сандучић који им је послат у размену за хаљину и капу, и одоше у собу за облачење као што се иде на стрељање.

Кад смо остали сами, парох ме упита шта је то било, и ја му рекох све као што сам вама испричао, само мало краће.

— И ти зато, сине, хоћеш да идеш? рече ми и узме ме за обе руке; али не заборави да је највећа госпођа у Европи рекла то једноме простом сељаку, као што си ти, једино забаве ради, и да више и не зна шта ти је рекла. Кад би јој испричали да си ти то схватио као заповест или као прорицање, она би рекла да си велики глупак и да можеш остати вртар целог свог живота, да јој је то свеједно. Оно што зарадиш као вртар и оно што зарадиш дајући часове из певања, твоје је, пријатељу; док оно што ћеш зарадити у пуку неће бити твоје. и наћи ћеш хиљаду прилика да то потрошиш на уживања која забрањују вера и морал; заборавићеш сва добра начела којима сам те поучавао, и натераћеш ме да те се стидим. Вратићеш се (ако се вратиш) с карактером који ниси на свет донео. Био си тих, скроман, послушан, а бићеш суров, безочан и лармација. Мала Пијерета зацело неће пристати да буде жена једног неваљалца, и њена мати стала би јој на пут баш и кад би хтела; а ја, шта ћу ја моћи учинити за тебе, ако ти савим заборавиш Бога? А заборавићеш га, уверавам те да ћеш то напоследку учинити.

Ја сам непомично гледао у своју дрвену обућу и мрштио се, и чешући се по глави рекох:

— Свеједно, хоћу да будем војник

Добри парох не могаде се уздржати; он отвори врата широм и с тугом ми показа пут.

Ја сам разумео шта је хтео да каже, и изиђох. То бих исто и ја учинио да сам на његову месту, нема сумње. Али тако сад мислим, а онда тако нисам мислио. Ја накривих своју памучну капу на десно уво, подигох јаку од своје блузе, узех штап и упутих се право у једну крчму, на версаљском друму, не казавши збогом никоме.

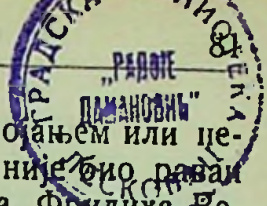
ГЛАВА ОСМА.

ПОЛОЖАЈ ПРВОГА РЕДА.

У тој малој крчми нашао сам три човека, чији су шешири били опточени златним ширитима, униформа бела, ревери ружичасти, бркови обојени црно, коса напудрована, и који су говорили брзо као варалице. Ова три човека бавила су се врбовањем војника. Они ми рекоше да треба само да седнем с њима за сто, па да добијем тачан појам о потпуној срећи коју човек вечито налази у краљевском оверњском пуку. Они ме почастеше пилетином, срнетином, јаребицама, бордоским вином, шампањцем и одличном кавом; заклеше ми се својом срећом, да у краљевском оверњском пуку никад нећу добити друго.

После сам се уверио да су говорили истину. Исто тако заклеше ми се, јер су се необично много клели, да се у том пуку живи у највећој слободи; да су војници у њему несравњено срећнији од официра у другим пуковима; да се у њему ужива у врло пријатном друштву људи и лепих жена, да се у њему много негује музика, а нарочито да се веома много цене они који свирају у клавир. Ова последња околност приволе ме.

Сутралан имао сам дакле част бити војник краљевског оверњског пука. То је заиста био доста леп пук; али више нисам виђао ни Пијерету, ни господина пароха. Кад сам за ручак затражио пилетине, дадоше ми да једем ону укусну мешавину кромпира, овчетине и хлеба која се звала, која се зове и која ће се вечито звати *јанија*. Научише ме ставу војника без оружја, и то с тако великим савршенством, да сам доцније послужио као модел цртачу који је радио слике за уредбу од 1791, уредбу која је, као што знате, господине поручнике, ремек дело тачности. Научише ме јединачној обуци и обуци водној, пуњењу у дванаест раздела, пуњењу

брзом и пуњењу произвољном, с бројањем или небројањем раздела, и то тако да ми није био раван ни најкрући каплар прускога краља Фридриха Великог, кога су се старци још сећали, с нежношћу људи који воле оне који их бију. Имао сам част добити обећање да ћу, ако се будем добро владао, бити преведен у прву чету гренадира. — И убрзо добио сам пудровани перчин, који је прилично достојанствено падао на мој бели грудник; али никако више нисам виђао ни Пијерету, ни њену мајку, ни господина монтрејског пароха, и нисам никако свирао.

Једног лепог дана, како сам био у притвору баш у овој истој касарни у којој смо сада, што сам учинио три погрешке у руковању оружјем, поставише ме у положај војника при паљби првога реда: једним коленом клечао сам на земљи, а лицем сам био окренут блиставом и дивном сунцу, у које сам био приморан нишанити, потпуно непомичан, све дотле док ми руке не клону од умора; на држање пушке бадрило ме је присуство једног честитог каплара, који је, с времена на време, својим кундаком дизао мој бајонет кад би се спустио; то је била једна мала казна коју је измислио Г. од Сен-Жермена.

Било је двадесет минута, како сам се паштио да достигнем највећи степен окамењивања који је у овом положају могућан, кад пред својом пушком угледах благо и мирно лице свога доброг пријатеља Мишела, каменоресца.

— Дошао си као наручен, драги пријатељу, рекох му; учинио би ми велику услугу кад би хтео, али да то нико не види, да подметнеш за часак свој штап под мој бајонет. То би много помогло мојим рукама, а твом штапу не би шкодило.

— Ах! Матурсне, пријатељу, рече ми он, како си кажњен што си оставио Монтреј; немаш више савете и књиге доброга пароха, и сасвим ћеш заборавити музику коју си толико волео, и која је несумњиво боља од парадне.

— Свеједно, рекох, подижући крај своје пушчане цеви са његовог штапа, из поноса, свеједно, ја знам шта хоћу.

— Нећеш више подизати шпалире и лепе мон-трејске брескве, са својом Пијеретом, која је румена као и оне, и чија је усна обрасла ситним маљама као и оне.

— Свеједно, рекох поново, ја знам шта хоћу.

— Провешћеш дуго и дуго на коленима, нишанећи ни у шта, пре но што бар каплар постанеш.

— Свеједно, рекох поново, ако и споро напредујем, опет ћу напредовати; све дочека ко уме да чека како кажу. и кад будем наредник бићу нешто, и оженићу се Пијеретом. Наредник је господин, а сваком господину свака част.

Мишел уздахну.

— Ах! Матурене! Матурене! рече ми он, ти ниси паметан и сувише си горд и честољубив. пријатељу; зар не би више волео да те ко замени, кад би неко платио за тебе, па да се ожениш својом малом Пијеретом?

— Мишел! Мишел! рекох му, ти си се много искварио у свету; не знам шта радиш, али не бих рекао да си још зидар, јер место грудника имаш сад црн свилен капут; али то ми не би рекао у оно време кад си вечито говорио: Треба сам бити ковач своје среће. — Ја нећу да је узмем помоћу туђег новца, и сам кујем своју срећу, као што видиш. — У осталом, то ми је сама краљица улила у главу, а краљица се не може преварити у томе шта ваља радити. Она је сама рекла: Он ће бити војник, и ја ћу их привенчати. Није рекла: Вратиће се кад изиђе из војске.

— Али кад би ти случајно краљица хтела дати новаца да је можеш узети, рече ми Мишел, да ли би је узео?

— Не, ја не бих примио од ње новац, кад би ми га, што је немогућно, хтела дати.

— А кад би Пијерета сама заслужила свој мираз? настави он.

— Онда бих је одмах узео, рекох.

Добри Мишел изгледао је врло тропут.

— Лепо! настави он, ја ћу то рећи краљици.

— Јеси ли ти при себи, рекох му, или си слуга у њену дворцу?

— Нисам ни једно ни друго, Матурене, и ако више не дељем камење.

— Шта онда дељеш? рекох.

— Хе! дељем комаде, хартију и пера.

— Та је ли могућно?

— Да, моје дете, ја пишем мале сасвим просте комаде, које је лако разумети. Видећеш већ.

— Доиста, рече Тимолеон прекидајући наредника, дела доброга Седена не баве се тешким питањима; у њима нема никакве синтезе о коначности и бесконачности, о крајњим узроцима, о асоцијацији идеја и личној идентичности; у њима се не убијају краљеви и краљице отровом или на губилишту; она се не зову звучним именима, окруженим психовим философским преводом; али се зову *Блез, Изгубљено јажње, Бегунац*; или *Вртлар и његов Господар, Непредвиђена Опклада*; то су људи сасвим прости, који говоре природно, који су *филозофи а не знају да су*, као и сам Седен, који је по моме мишљењу већи но што се сматра.

Ја сам ћутао.

Наредник настави:

— Но, тим боље! рекох, волим и то што радиш, као што сам волео кад си тесао камен:

— Ах! оно што сам зидао било је боље но ово што сад градим. Оно није излазило из моде, и трајало је дуже. Али кад падне, могло је убити кога; док ово сад, кад падне, не може да убије никога.

— Свеједно, мило ми је, рекох...

То јест, хтео сам рећи; јер каплар удари кун-

даком тако јако у штап мога пријатеља Мишела, да је одлетео ено чак тамо, близу барутане.

У исто време он казни са шест дана затвора стражара, који је пустио унутра једног грађанина.

Седен виде да ваља ићи; он мирно диже свој штап и, излазећи у правцу шуме, рече ми:

— Уверавам те, Матурене, да ћу све ово испричати краљици.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

МОДЕЛ.

Моја мала Пијерета била је лепа девојка, одлучна, тиха и честита. Њу није било сувише лако збунити, и, од како је оно говорила с краљицом, није више лако примала лекције; знала је да каже господину пароху и његовој слушкињи да хоће да се уда за Матурена, и устајала је ноћу да ради на својој девојачкој спреми, као да нисам избачен из куће за дуго време, ако не и за свагда.

Једнога дана (био је ускршњи понедељак; јадна Пијерета сећала се тога увек и често ми је то причала), једнога дана дакле, кад је седела пред пароховим вратима и радила и певала као да није ништа ни било, она угледа једна лепа кола која су се брзо, брзо приближавала са запрегом од шест коња, који су дивно касали друмом и на којима су јахала два мала напудрована и црвена постиљона, врло лепа и тако мала да су се из далека виделе само њихове велике јахачке чизме. Они су имали велике ките цвећа на грудима, као и коњи који су их носили за ушима.

Наједанпут коњушар, који је јахао пред коњима, стаде баш пред врата господина пароха, пред којима су имала доброту зауставити се и кола, која се изволеше широм отворити. У њима није било никога. Како је Пијерета зачуђено гледала, коњушар скиде шешир врло учтиво и замоли је да се попне у кола.

Ви мислите можда да се Пијерета снебивала? Ни најмање; била је за то и сувише паметна. Она само скиде своје дрвене ципеле, које остави на прагу, навуче обућу са сребрним копчама, сави лепо свој рад, и попе се у кола ослањајући се на руку лакејеву, као да је целог живота само то радила, јер од како беше променила хаљину с краљицом, није више сумњала ни у шта.

Често ми је казивала да се у колима била јако уплашила: прво, зато што су ишла тако брзо, да јој се чинило да дрвета на монтрејском друму као суманута јуре једно за другим; и друго, што јој се чинило да ће, ако седне на беле јастуке у колима, оставити на њима плаву и жуту мрљу какве јој је боје била сукња. Она је задиже у џепове, и седе на саму ивицу јастука, тако да је готово стојала, ни мало узбуђена својим доживљајем и погађајући да је у оваквој прилици добро радити оно што сви хоће, искрено и без устезања.

Руководјена овим тачним схватањем свога положаја, за које је имала да захвали својој срећној, тихој и увек добру и истини склоној природи, она сасвим слободно пружи руку коњушару да је одведе у Трианон, у позлаћене собе, кроз које је пролазила на прстима, из призрења према поду од лимуновог и индијског дрвета, бојећи се да га не запара својим ексерима.

Кад уђе у последњу собу, она чу весео смех два врло умиљата гласа, што је мало уплаши, те јој срце стаде доста живо куцати; али кад уђе, одмах се умири: то је била њена пријатељица краљица.

Госпођа од Ламбале била је с њом, али је седела у шупљини једног прозора, пред једним малим сликарским наслоном. На зеленој чоси наслона лежала је спремљена слонова кост; до слонове кости, четкице; до четкица, чаша воде.

— А! ево је! рече краљица весело и похита јој у сусрет и узе је за обе руке.

— Како је румена, како је лепа! Што ћете имати леп модел! Само гледајте да је погодите, госпођо од Ламбале! Седи ту, моје дете.

И лепа Марија Антоанета посади је силом на једну столицу. Пијерета је била сасвим збуњена, а столица је била тако висока да су јој ножице висиле и клатиле се.

— Гледај, молим те, како се лепо држи, настављала је краљица, и не треба јој рећи два пут оно што се хоће; кладим се да има духа. Стој

право, моје дете, и слушај ме. Сад ће доћи овде два господина. Познавала их или не, не чини ништа, и не тиче те се. Радићеш све што ти они буду рекли да радиш. Ја знам да певаш, зато ћеш певати. Кад ти буду казали да уђеш и да изиђеш, да одеш и да дођеш, ти ћеш ући, изићи, отићи, вратити се, тачно онако како ти кажу, јеси ли разумела? Све је то за твоје добро. Госпођа и ја помоћи ћемо им да те науче нечему што ја знам; а за наш труд захтевамо од тебе једино да сваки дан седиш по један сахат пред госпођом; то ти неће бити сувише тешко, је ли?

Пијерета је на сваку реч црвенела и бледела; то јој је био сав одговор; али је била тако задовољна да би радо пољубила краљицу као своју другарицу.

Како је седела очију окренутих вратима она спази како уђоше два човека, од којих је један био крупан а други висок. Кад угледа високог, не могаде се уздржати да не узвикне:

— Гле! то је...

Али се угризе за прст, да би ућутала.

— Но, господо, како вам се допада? рече краљица; ја се нисам преварила?

— Је л-те да је сушта *Роза*? рече Седен.

— Да чујем само један тон, Госпођо, рече онај крупнији, па ћу одмах знати да ли је и *Роза Монсињијева* као што је *Седенова*.

— Молим, мала, поновите ову гаму, рече Грстри певајући *ut, re, mi, fa, sol*.

Пијерета је понови.

— Има божанствен глас, Госпођо, рече он.

Краљица плесну рукама и скочи:

— Зарадиће мираз, рече.

ГЛАВА ДЕСЕТА.

ЈЕДНО ЛЕПО ВЕЧЕ.

Овде добри наредник сркну мало апсинта из своје чашице, нудећи и нас да то учинимо, и пошто је обрисао своје седе бркове једном црвеном марамом и мало их увртео својим дебелим прстима, он настави овако :

Кад бих умео да припремам изненађења, каква се приређују у књигама, и да развучим крај једне приче, да држим шећер високо, затим да га пружим слушаоцима да га окусе крајем усана, па да им га опет измакнем и тек после тога дам да га сасвим поједу, ја бих, господине поручниче, нашао неки нов начин да вам кажем шта је после овога дошло; али ја идем редом, као што ми је живот с дана на дан пролазио, и рећи ћу вам: од онога дана кад ме је мој јадни Мишел походио овде у Венсену, и нашао у положају војника из првог борбеног реда, ја сам почео глупо мршавити, јер нисам ништа више чуо о нашој монтрејској породици, те сам почео мислити да ме је Пијерета сасвим заборавила. Оверњски пук био је у Орлеану од пре три месеца, и мене је већ почињала обузимати чежња за завичајем. Слабио сам нагло и нисам више могао држати пушку. Другови су ме почели у велико презирати, као што се овде презире свака болест, ви то већ знате.

Једни су ме презирали зато што су мислили да сам врло болестан, други зато што су тврдили да се претвавам; и, у овом последњем случају, није ми остајало ништа друго до да умрем, те да докажем да сам говорио истину, пошто нисам могао оздравити наједанпут, нити се разболети толико да паднем у постељу; непријатан положај.

Једнога дана приђе ми један официр из моје чете и рече ми :

— Матурене, ти који умеш да читаш, прочитај ово овде.

И он ме одведе на трг Јованке од Арка, трг који ми је драг, где сам прочитао једну велику позоришну објаву, на којој је било штампано ово:

„По највишој заповести :

„У понедељак, ванредна представа *Ирена*, нов комад *Г. од Волтера*, и *Роза и Коле*, од *Г. Седена*, музика од *Г. Монсињија*, у корист госпођице Колombe, чувене певачице из Талијанске Комедије, која ће играти у другом комаду. *Њено Величанство Краљица* благоволела је обећати, да ће почастивати представу својим присуством.“

— Али, господине капетане, рекох, шта се то мене тиче ?

— Ти си добар војник, рече ми он, и леп момак ; наредићу да те напудрују и очешљају, да би мало боље изгледао, па ћу те одредити да будеш на стражи пред краљичином ложом.

Како је рекао тако је и било. Кад је дошло време представи, ја сам се нашао у ходнику, у парадној униформи оверњског пука, на плавој простирци, усред венаца од цвећа које је било свуда размештено, и расцветаних кринова на сваком ба-самаку позоришних степеница. Управник је трчао на све стране, весео и узбуђен. То је био омален човек, дебео и црвен, у капућу од отворено плаве свиле, с растресеним чипкама на грудима. Није никакo могао да се скраси на једном месту, и непрестано је прилазио прозору, говорећи :

— Ово је ливреја госпође војвоткиње од Монморансија; ово је момак Г. војводе од Лозена; сад дође кнез од Геменеје; Г. од Ламбеска иде за њим. Јесте ли видели ? Знате ли ? Како је добра краљица ! Како је краљица добра !

Одлазио је и долазио збуњен, тражећи непрестано Гретрија; и сrete се с њим у ходнику, баш према мени.

— Реците ми, господине Гетри, драги господине Гетри, реците ми, преклињем вас, могу ли говорити с том чувеном певачицом коју сте ми довели ? На сваки начин, једној незналици и некњижевном човеку, као ја што сам, није допуштено ни

најмање посумњати у њен дар, али бих ипак хтео чути од вас да нема опасности да ће краљица бити незадовољна. Знате, није било ни једне пробе.

— Хе! хе! одговори Гретри с подсмехом, није ми могућно одговорити вам на то, драги господине; поуздано вам могу рећи само то да је нећете видети. Таква једна глумица, господине, право вам је размажено дете. Али видећете је кад буде ступила на позорницу. У осталом, кад то и не би била госпођица Коломба него нека друга, шта вас се то тиче?

— Како, господине, ја, управник орлеанског позоришта, да немам права?... рече он с увређеним поносом.

— Никаква права, драги директоре, рече Гретри. Али како ви можете ма и за часак посумњати у дар за који Седен и ја јамчимо? настави он озбиљније.

Мени је било мило што се ово име помиње као врло важно, и обратио сам више пажње.

Управник, као човек који зна свој занат, хтеде да се користи овом приликом.

— Па то ви мене не рачунате ни у шта? рече он; какав ја онда изгледам? Уступио сам своје позориште с највећим задовољством, пресрећан што видим узвишену владарку која...

— Збиља, рече Гретри, знате ли да ми је наређено да вам кажем, да ће вам се вечерас у краљичино име предати сума равна половини укупног прихода.

Управник се дубоко поклони, измичући се не престано, што је био доказ колико му је задовољство причинио овај глас.

— О! господине! ја и не мислим на то, поред свег поштовања с којим ћу примити ту милост; али ви ми нисте дали никакве наде од стране вашег генија, и...

— Знате ли и то да се помишља на вас да budete управник Талијанске Комедије у Паризу?

— Ах! господине Гретри...

— У двору се много говори о вашој способности; сви вас тамо много воле; зато је краљица

и хтела да види ваше позориште. Управник је душа свега; од њега потиче способност писаца, композитора, глумаца, декоратера, цртача, осветљача и чистача; он је извор и утока свега; краљица то зна. Ви сте, надам се, утростручили цене вашим местима?

— Више но утростручио, господине Гретри, свако стаје двадесет динара; нисам могао увредити двор и дати их јевтиније.

У тај исти мах све се захори од топота коња и громког клицања, и краљица уђе тако брзо да сам једва имао времена узети пушку пред прси, као и стражар који је био преда мнош. За њом су ишли лепо намирисани племићи, и једна млада жена у којој сам познао њену пратиљу у Монтреју.

Представа отпоче одмах. Кен и још пет глумаца из Француске Комедије беху дошли да играју трагедију *Ирену*, и ја приметих да ова трагедија тече мирно, јер је краљица говорила и смејала се за све време њеног трајања. Плескао није нико, из поштовања према њој, као што је, мислим, још и сад обичај на двору. Али кад дође комична опера, она ућута и у њеној ложи нико ни уста не отвори.

Наједанпут чух један јак женски глас који је долазио с позорнице и који ме је потресао до дна душе; сав сам дрхтао и био сам приморан наслоњити се на своју пушку. Само је један такав глас био на свету, глас који је полазио из срца и звонио у грудима као харфа, глас пун осећаја.

Прислонио сам уво на врата и слушао, и кроз провидну завесу на малом прозору на ложи видео сам нејасно глумце и комад који су играли; међу њима је била једна омалена личност која је певала:

Била тига мала, жива
К'о мии свга.
Тичиће је лећи хтела
Па се послу дала смела
Гнездо сплела.

Она рече своме драгану :

Љуби ме, љуби, витеже мој

И како је овај седео на прозору, она се побоја да јој се отац који је спавао, не пробуди, те промени припев своје песмице и рече :

Склоните ноге да се не виде.

Нека необична језа прође ми кроз цело тело, кад сам видео колико та Роза личи на Пијерету; исти њен стас, иста њена хаљина, њен струк црвен и плав, њена бела сукња, њено отворено и безазлено лице, њена лепа ножица, њене ципелице са сребрним копчама, и чарапе црвене и плаве.

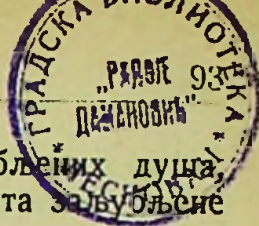
— Боже мој, рекох у себи, како морају бити веште ове глумице, кад се овако лако могу да преруше! Ето ова чувена госпођица Коломба : станује у лепој кући, дошла је овамо поштанским колима, има неколико слугу, живи у Паризу обучена као каква војвоткиња, а овако личи на Пијерету? Али се на први поглед види да није она. Моја јадна Пијерета није певала овако добро, и ако јој је глас бар овако исто леп.

Међутим нисам никако могао да престанем гледати кроз окно, и остао сам на њему све дотле док се врата нагло не отворише, тако да ме умало не ударише у лице. Краљици је било врућина и хтела је да јој лежа буде отворена. Ја чух њен глас; говорила је брзо и гласно :

— Врло сам задовољна; краља ће јако заимати ова наша авантура. Господин први коморник може рећи госпођици Коломби да се неће кајати што ми је допустила да употребим њено име. Баш сам задовољна.

— Драга кнегињо, рече она госпођи од Ламбал, преварили смо цео овај свет овде... Све ово што је овде чини једно добро дело, и не слутећи да га чини. Добри Орлеанци очарани су великом певачицом, ти цео би јој двор радо пљескао. Јест, јест, да пљескамо.

У исто време она поче пљескати, и цела сала, имајући сад одрешене руке, није више пропустила ни једну *Розину* реч без бурног пљескања. Лепа краљица била је очарана.

— Овде има три хиљаде заљубљених душа, рече она Г. од Бирона; али овог пута заљубљени су у Розу, а не у мене.

Комад се свршавао и жене су бацале своје цвеће на Розу.

— А где је прави љубавник? рече краљица Г. војводи од Лозена. Он изиђе из ложе и даде знак моме капетану, који се шуњао по ходнику.

Мене обузе неко дрхтање; осећао сам да ће ми се нешто догодити, али се нисам усуђивао да предвидим или да погодим, чак ни да помислим шта.

Капетан се дубоко поклони и стаде нешто тихо говорити Г. од Лозена. Краљица ме погледа; ја се наслоних на зид да не паднем. Неко се пео уз стенице, и ја спазих Мишела Седена са Гретријем и управником који је изгледао важан и глуп; они су водили Пијерету, праву Пијерету, моју Пијерету, моју сестру, моју жену, моју Пијерету из Монтреја.

Управник викну из далека: „Имамо лепо вече од осамнаест хиљада динара!“

Краљица се окрену и, говорећи ван ложе, са пуно искрене веселости и добротине тајанствености у исти мах, узе Пијерету за руку:

— Ходи, моје дете, рече она; нема другог занимања којим се, без греха, може зарадити мираз за један сахат. Ја ћу сутра одвести своју ученицу г. монтрејском пароху, који ће нас обе разрешити греха, надам се. Он ће ти зацело опростити што си једанпут у своме животу играла у позоришту; то је најмање што једна честита жена може учинити.

Затим поздрави мене. Да поздрави мене! мене који сам био полумртав! каква свирепост!

— Ја се надам, рече она, да ће Г. Матурен сад пристати да прими Пијеретину имовину; ја ту нисам додала ништа, сама је зарадила све.

ГЛАВА ЈЕДАНАЕСТА

КРАЈ НАРЕДНИКОВЕ ПРИЧЕ.

Овде добри наредник устаде да узме слику, која још једанпут оде од руке до руке.

— Ево је, рече он, у оном истом оделу, са оном капом и оном марамом око врата; ево је онакве какву је изволела насликати госпођа кнегиња од Ламбале. Ово је твоја мати, чедо моје, рече он лепој девојци која му је седела на колену; она није више играла у позоришту, јер никад није могла научити другу улогу до ону једну из *Розе и Кола*, којој је беше научила краљица.

Био је узбуђен. Његови стари седи бркови дрхтали су мало, и на њима је треперила једна суза.

— Ово је дете, рађајући се, убило своју јадну матер, додаде он; треба је много волети, па јој то опростити; али, шта ћете? није нам дато све да имамо. То би за мене, вероватно, било сувише, пошто Провиђење није то хтело. Од то доба ја сам много тумарао с топовима Републике и Царства, и могу рећи да сам, од Маренга до Москве, видео много лепих случајева; али нисам имао лепшега дана у своме животу од дана који сам вам сад испричао. Дан у који сам ступио у Краљевску Гарду био је такође један од најлепших. Ја сам тако радосно узео поново белу кокарду коју сам имао у краљевском оверјском пуку! И, као што сте видели, господине поручнике, са задовољством вршим своју дужност. Чини ми се да бих умро од срамоте, кад би ми сутра, при прегледу, недостајао ма и један фишек; а све ми се чини да су приликом последњег гађања узели једно буре за пешачке метке. Готово бих ишао да видим, да није забрањено улазити са свећом.

Ми га замолисмо да се одмори и да остане са својом децом, која га одвратише од његове намере; и, испијајући своју чашицу, он нам исприча

још неколико незначајних појединости из свога живота : није унапређиван зато што је увек и сувише волео одабрана одељења и био сувише привезан за свој пук. Тобдија у Консулској Гарди и подофицир у Царској Гарди изгледали су му увек већи у чину од пешачког официра. Ја сам видео много таквих старих војника. У осталом, он је имао сва достојанства која један војник може имати: почасну пушку са сребрним карикама, крст почасне легије с пензијом, а нарочито лепе војничке сведоцбе, у којима је рубрика јуначких дела била пуна. То није причао.

Било је два сахата по поноћи Ми прекинусмо седељку, устадосмо и срдачно стиснусмо руку овом добром човеку, и остависмо га врло задовољног узбуђењима његова живота, која беше поновио у својој честитој и доброј души.

— Колико је пута, рекох, овај стари војник, са покоравањем својој судбини, бољи од нас младих официра, са нашим безумним амбицијама!

Ово нас наведе на размишљање.

— Да, тако је, наставих, прелазећи преко малог моста који за нама би дигнут; по моме мишљењу, нешто што је најчедније у данашње време то је душа једног оваког војника, који толико води рачуна о части и који мисли да би је окаљала и најмања мрља недисциплине или небрижљивости; који је без амбиције, без уображења, скроман, вечито роб, вечито поносит и задовољан својим Робовањем, и коме је у животу драга једино успомена захвалности.

— И који верује да се Провиђење стара о њему! рече ми Тимолеон дубоко потресен, и растаде се са мношвом да оде у свој стан.

ГЛАВА ДВАНАЕСТА.

БУЂЕЊЕ.

Спавао сам од прилике један сахат; било је четири сахата у јутру; то је било 17 августа; нисам заборавио. Наједанпут оба моја прозора отворише се у исти мах, и сва њихова полупана окна сручише се у моју собу, са slabим сребрним треском који је било врло пријатно чути. Отворих очи и угледах бео дим који је лагано улазио у собу и долазио до моје постеље, правећи тисућу колотова. Ја га стадох посматрати погледима мало изненађеним, и брзо га познадох по његовој боји и његову мирису. Притрчах прозору. Беше почело свитати, и слаба светлост осветљавала је цео стари замак који је био још непомичан и миран, и као обамро од првог ударца који га је задесио. Никакво кретање нисам приметио у њему. Само је стари гrenaдир, који је стражарио на бедему и био на њему закључан, по обичају, ходао врло брзо, с пушком на рамену, гледајући у правцу дворишта. Ишао је као лав по кавезу.

Како је још све било мирно, почех мислити да је узрок овом потресу била каква проба оружја у опкопима, кад се зачу друга силнија експлозија. У исти мах угледах једно сунце, које није било небеско, и које се дизало над последњом кулом према шуми. Зраци су му били црвени, и на крају свакога од њих прскала је по једна граната; пред њима се дизао облак од барута. Овог пута велика кула, касарне, куле, бедеми, села и шуме задрхташе и чисто се померише с лева на десно и вратише на своје место, као фијока коју би неко отворио и сместа затворио. У том тренутку разумео сам земљотрес. Тресак, сличан треску који би произвео сав севрски порцелан кад би био бачен кроз прозор, даде ми на знање, да од свих прозора на капели, од свих окана на замку, од свих окана на касарнама

и у варошици, није остао ни један комад стакла на свом месту. Бео дим растури се у мале колуте.

— Барут је врло добар кад прави овакве колуте, рече ми Тимолеон, улазећи у моју собу потпуно обучен и наоружан.

— Мени се чини, рекох, да ћемо одлетети у ваздух.

— И ја мислим, одговори ми он хладно. Али за сад не можемо ништа.

За три минута био сам као и он обучен и наоружан, и немо смо гледали замак у коме је владала мртва тишина.

Наједанпут двадесет добоша забубњаше на узбуну; зидови су излазили из своје обамрлости и своје равнодушности и звали су у помоћ. Полуге покретног моста почеше се кретати лагано на ниже и спустише своје тешке ланце на другу страну опкопа; то је учињено да би ушли официри и изишли становници; ми појурисмо решетки: она се отвара да прими храбре и пропусти слабе.

Необичан приказ дубоко нас потресе: све су се жене тискале на капији и, у исто време, сви војнички коњи. Осећајући опасност по нагону, они бежу покидали уларе у штали или пообарали коњанике, и копајући земљу ногом чекали су да им поље буде отворено. Јурили су по кругу, кроз гомиле жена, с преплашеним хрзањем, с накомстрешеном гривом, раширених ноздрва, закрвављених очију, пропињући се уза зидове, миришући барут и завлачећи у песак своје опаљене ноздрве.

Једна млада и лепа девојка, увијена у чаршаве са своје постеље, у пратњи своје матере, која је била упола обучена, изиђе прва, на рукама једнога војника, а за њом цела гомила. У том тренутку ова обазривост изгледала ми је узалудна, јер је земља била сигурна тек на шест миља одатле.

Ми уђосмо трчећи, као и сви официри који су становали у варошици. Прво што ми је пало у очи то је мирноћа наших старих гардиских гренадира, који су били размештени на уласку. С пушком

к нози, наслоњени на пушчане цеви, они су значајки гледали у правцу барутане, не говорећи ништа и не напуштајући прописан став, с руком на кајишу од пушке. Заповедник им је био мој пријатељ Ернест од Анаше; он нас поздрави са осмехом Хенриха IV, који му је био природан; ја му пружих руку. Њему је суђено било да изгуби живот тек приликом последњег устанка у Вандеји, где је храбро погинуо.

Трчећи, ударих о нешто што ме умало не обори: то беше човечја нога. Нисам могао одолети да се не зауставим да је видим.

— Таква ће за који тренутак бити и ваша, рече ми један официр у проласку, смејући се из свег срца.

Ни по чему се није могло познати да је та нога икад била обувена. Била је као балсамована и очувана на начин на који су очуване мумије, пребијена на два палца изнад чланка, као гипсане ноге за учење у вајарским радионицама, углачана, избраздана венама као црн мрамор; само су јој нокти били ружичасти. Нисам имао времена да је нацртам; отрчао сам до последњег круга, пред касарнама.

Ту су нас чекали наши војници. У свом првом изненађењу, они су помислили да је извршен напад на замак, поскакали су из постеља, полетели сошкама за оружје, и искупили су се у кругу, већина њих у кошуљи, с пушком на рамену. Готово свима биле су ноге искрвављене и исечене разбијеним окнима. Они су остали неми и непомични пред непријатељем који није био човек, и радосно дочекаше своје офицере.

За нас је ово било јурење у само вулканско ждрело. Оно се још димило, и трећа ерупција могла је сваког тренутка наступити.

Мала кула барутане била је разваљена, и кроз њене отворене бокове видело се како се лаган дим диже у ковитлац.

Да ли је сав барут у кули сагорео? Да ли га је остало још толико да нас све баци у ваздух?

То је било велико питање. Било је и једно друго које није било сумњиво, а то је да ће сва артилериска мунициона кола, која су била пуна и у пола отворена у суседном кругу, експлодовати, ако их дохвати која варница, и да ће главна кула, у којој је било смештено четири хиљаде цената топовског барута, Венсен, његова шума, варош, околина и један део предграђа Светог Антонија одлетети у ваздух с камењем, грањем, земљом, крововима и људским главама најбоље усађеним.

Најбољи помагач кога дисциплина може наћи то је опасност. Кад су сви у опасности, сваки ћути и грчевито се хвата за првог човека који издаје заповести или даје спасоносан пример.

Први који је потрчао муниционим колима био је Тимолеон. Његов озбиљни и хладни израз није остављао његово лице; али, са хитрином која ме је изненадила, он притрча једном точку који тек што не беше плануо. Не имајући воде, он га угаси својом униформом, својим рукама, својим грудима које је на њега прислањао. У први мах помислисмо да је пропао; али кад му помогосмо, нађосмо да је точак поцрнео и угашен, да му је униформа прогорела, а лева рука мало поцрнела; иначе је био неповређен и потпуно миран. За тили час сва су кола била извучена из опасног круга и одвучена ван тврђаве, у простор полигона. Сваки тобџија, сваки војник, сваки официр хватао је за рукунице, вукао, одвлачио, гурао опасна кола, рукама, ногама, раменима и челом.

Шмркови поплавише водом малу барутану кроз црни отвор на њеним грудима; како беше испрпучала са свију страна, она се заљуља два пут напред и назад, затим отвори своје бокове као кора каквог великог дрвета, и, срушивши се наузнако, откри као неку црну и пуну дима пећ, у којој се ништа није могло распознати, у којој је сваки комад оружја, свако топовско зрно било претворено у црвенкасту и сиву прашину, растворену у кључалој води; и крв, и гвожђе, и ватра, све се то беше мешало у

неку врсту лаве, која је отицала у дворишта сагоревајући траву на своме путу. Опасност беше прошла; остајало је да се приберемо и пребројимо.

— Ово се морало чути у Паризу, рече ми Тимолеон, стежући ми руку; идем да јој пишем да је умирим. Овде више немамо никаква посла.

Он не проговори више ни с ким, и врати се у своју белу кућицу, са зеленим капцима, као да се враћао из лова.

ГЛАВА ТРИНАЕСТА.

ЦРТЕЖ РАЂЕН ПИСАЉКОМ.

Кад опасности мину, човек размишља о њима и налази да су биле велике. Он се чуди својој срећи; бледи од страха који га је могао обузети; честита себи што га није снашла никаква слабост, и осећа неку врсту смишљеног и срачунатог ужаса на који није ни помишљао за време опасности.

Барут чини превелика чуда, као што су чуда која чини муња.

Експлозија беше починила чуда, али не снаге него вештине. Изгледа да је одмеравала своје ударце и бирала свој циљ. Она се играла с нама; она нам беше рекла: „Понећу овога, али не и оне што су перед њега.“ Ишчупала је из земље један свод од тесаног камена и бацила га је целог, у истом облику, на траву, у поље, где је лежао као нека рушевина која је временом поцрнела. Зарила је три бомбе на шест стопа под земљом, поломила је калдрму под гранатама, пребила је преко средине бронзани топ, бацила је у све собе прозоре и сва врата, однела је на кровове капке са велике барутане, без и једног зрна барута; десет великих граничних каменова откоптрљала је као са претурене табле за шах; покидала је гвоздене ланце који су их везивали, као што се кида свилен конац, а прстенове на њима упрела је као што се упреда кудеља; разрила је круг поломљеним лафетама и усадила је у камење пирамиде од ђулади; а под топом, који је био најближи разрушеној барутани, оставила је у животу белу кокош коју смо у очи тога дана видели. Кад је та кокош мирно изишла са својим пилићима, радосни узвици наших добрих војника дочекаше је као стару пријатељицу, и они је стадоше миловати с дечјом безбрижношћу.

Она се окретала, прикупљајући своје мале и поносећи се својом црвеном ћубом и сребрним лан-

чићем. Изгледало је да чека господара који јој је давао храну, и преплашена трчала је између наших ногу, окружена својим пилићима. Идући за њом, дођосмо до једног страшног призора.

На подножју капеле лежале су глава и груди једног наредника, без тела и без руку. Нога о коју сам ударио својом ногом, кад сам долазио, била је његова. Несрећник без сумње није одолео жељи да још једанпут обиђе своју бурад с барутом и преброји своје гранате, и било потков на његовим чизмама, било какав шљунак који се откотрљао, ма шта, ма какав покрет беше изазвао експлозију.

Као камен из праћке, његова је глава заједно с грудима била бачена на црквени зид, шездесет стопа високо, и барут, којим је ово страшно попрсје било прожето, утиснуо је његов облик трајним цртама на зиду, на чијем је подножју пало. Дуго смо га посматрали и нико не изусти ни једну реч сажаљења. Можда зато што би жалити њега значило сажалити се на самога себе, пошто смо сви били изложени истој опасности. Само пуковски лекар рече: „Није се мучио.“

Мени се, напротив, чинило да се још мучи; али при свем том, нешто из неодољиве радозналости, нешто из официрске хвалисавости, ја га насликах.

Тако се ствари догађају у друштву из кога је осетљивост искључена. Ова претерана јачина, до које човек вечито мисли да подигне свој карактер, једна је од рђавих страна војничког заната. Човек се вежба да отврдне своје срце, крије се од сажаљења, из страха да то сажаљење не личи на слабост; усиљава се да прикрије божанско осећање саучешћа, и не помишљајући да се тим, што се једно племенито осећање затвара, угушује сужањ.

Ја сам у том тренутку осећао да заслужујем да ме мрзе. Моје младо срце било је испуњено болом због ове смрти, и ја сам ипак с упорном мирноћом наставио цртеж који сам сачувао, и који је час изазвао у мени грижу савести што сам га изradio, час опет подсећао ме на причу коју сам написао и на скроман живот овог ваљаног војника.

На подножју капеле лежале су глава и груди једног наредника.
(Страна 102).

Ова племенита глава била је сад само предмет ужаса, нека врста главе Медузине; боја јој је била као у црног мермера; коса напострешена, обрве челу подигнуте, очи затворене, уста отворена као да вичу. На овом црном попрсју био је урезан страх од пламена који је изненада избио из земље. Видело се да је имао времена да осети овај ужас брз као муња, и можда времена да претрпи неизмеран бол.

— Да ли је имао времена да помисли на Провиђење? рече ми миран глас Тимолеона од Арк***, који је преко мог рамена гледао како цртам.

У исто време један весео војник, свеж, румен и плав, саже се да са овог поцрнелог трупа узме оковратник од црне свиле.

— Још је сасвим добар, рече.

То је био један добар момак из моје чете, по имену Миге, који је имао два ширита на рукаву, али ни мало обзира ни меланхолије; у осталом, био је најбољи момак на свету. Ово прекину ток наших мисли.

Наједанпут зачу се јак топот коња који нас разгали. То беше Краљ. Луј XVIII долазио је колима да захвали својој гарди што му је сачувала његове старе војнике и његов стари замак. Он је дуго посматрао необичну литографију на зиду. Све су трупе биле у бојном реду. Он подиже свој крупан и јасан глас да упита команданта батаљона који су се официри или војници одликовали.

— Сви су учинили своју дужност, господару! одговори просто Г. од Фонтанжа, најотменији и најљубазнији официр кога сам познавао, човек из отменог друштва који ми је најбоље дао појам о томе, какви су могли бити у своме понашању војвода од Лозена и витез од Грамона.

На то, место крста почасне легије, краљ извади из својих кола само завијутке златника, даде их да се разделе војницима, и, прошавши кроз Венсен, изиђе на капију што води у шуму.

Редови беху растурени, експлозија заборав-

љена, нико није ни помишљао да буде незадовољан, нити је сматрао да је заслужнији од других. У ствари, то је било особље које је спасавало лађу да се и само спасе, и ништа више. Међутим ја сам доцније видео мања јунаштва, која су се више ценила.

Ја сам мислио на породицу јаднога наредника. Али сам мислио на њу сам. У опште владаоци, кад пролазе куда, пролазе сувише брзо.

КЊИГА ТРЕЋА.

У С П О М Е Н Е

ИЗ

ВЕЛИЧИНЕ ВОЈНИЧКОГ ПОЗИВА.

ГЛАВА ПРВА.

Колико смо пута видели да се тако, непознатим несрећним случајевима, завршују скромни животи које би требало да подржава и помаже укупна слава Царства! Наша војска беше прикупила инвалиде Велике Војске, и они су умирали на нашим рукама, остављајући нам успомену на своје просте и необичне карактере. Ови људи изгледали су нам као остатци једног циновског нараштаја који се гасио човек по човек, и за свагда. Ми смо волели оно што је доброга и честитогa било у њиховим обичајима; али наш нараштај, приљежнији, није могао да покадшто не нађе у њима нечега детињастог и мало назадног, што је беспосличење за време мира увећавало у нашим очима. Војска нам је изгледала као неко тело без покрета. Ми смо се гушили, затворени у утроби овог дрвеног коња који се никако није отварао ни у једној Троји. Ви се сећате тога, драги другови; ми нисмо престајали проучавати Цезарове *Коментаре*, Тирена и Фридриха II, и читали смо непрестано живот републиканских генерала који су тако чедно били заљубљени у славу, оних безазлених и сиромашних јунака, као што су Марсо, Дезе и Клебер, млади људи античких врлина; и пошто смо испитали њихова ратна маневровања и њихове војне походе, ми смо падали у горку тугу, поредећи наш удес с њиховим и налазећи да су се они онако високо

попели зато што су у самом почетку, и у својој двадесетој години, стали ногом високо на лествице чинова, док је нама за сваки степен на њима требало осам година. За вас који сте толико патили од чаме и одвратности војничког робовања, за вас нарочито пишем ја ову књигу. И зато, поред ових успомена у којима сам изнео неколико црта о ономе што је доброга и честитог у војскама, али у којима сам описао и неколико мучних појединости из овог живота, хоћу да испишем и успомене које могу подићи наша чела испитивањем и разматрањем њихове величине.

Ратна величина или лепота војничког живота чини ми се да је од две врсте : имамо величину заповедања и величину покорности. Прва, чисто спољна, активна, сјајна, охола, себична, ђудљива, биће с дана на дан све ређа, и све ће се мање желети, у колико цивилизација буде постајала мирољубивија ; друга, чисто унутрашња, пасивна, мрачна, скромна, одана, истрајна, биће свакога дана све више цењена ; јер, данас кад опада освајачки дух, сва величина коју један узвишени карактер може унети у војнички занат чини ми се да није толико у слави борбе колико у части да се у тајности трпи и истрајно врше дужности често одвећ непријатне.

Ако је месец јули 1830 имао своје јунаке, имао је у вама и своје мученике, добри моји другови! — Ви сте сад сви раздвојени и растурени. Многи од вас повукли су се, у тишини, после буре, под свој породични кров ; ма колико сиромашан да је био, многи су га претпоставили окриљу заставе која није била њихова. Једни су потражили своје кринове по ливадама Вандеје, и још једанпут су их залили својом крвљу ; други су отишли да погину за стране краљеве! Неки опет, којима је још текла крв из рана задобијених у тродневној буни, нису могли одолети искушењима мача : они су га поново прихватили за Француску, и задобили су јој нове градове. Свуда иста навика да се човек преда телом и душом, иста потреба да се жртвује, иста жеља да носи и упражњава негде вештину трпљења и храброг умирања.

Али свуда су били за жаљење они који нису имали да се боре тамо где су били бачени. Борба је живот војске. Кад она почне, сан постаје стварност, наука постаје слава, а робовање служба. Рат теши својом величанственошћу нечувене муке које, мртвило мира задаје робовима војске; али, и опет, велим, најчистија величина војничког заната није у борбама. Ја ћу често говорити о вама другима; али хоћу једанпут, пре но што затворим ову књигу, да говорим вама о вама самим, и о једном животу и једној смрти који су имали у мојим очима велики карактер снаге и безазлености.

ЖИВОТ И СМРТ КАПЕТАНА РЕНОА

или
ТРСКОВАЧА.

ГЛАВА ДРУГА.

ЈЕДНА ЗНАМЕНИТА НОЋ.

Ноћ 27 јула 1830 била је тиха и свечана. Ја је се сећам боље но неких најстрашнијих призора које ми је судбина изнела пред очи. — Тишина земље и мора пред буру није величанственија од тишине која је владала у Паризу пред револуцију. Булевари беху пусти. Ја сам ишао сам, после поноћи, целом њиховом дужином, жудно гледајући и слушајући. Ведро небо распростирало је по земљи белу и слабу светлост својих звезда; али куће беху неосветљене, затворене и као мртве. Сви улични фењери беху поломљени. Неколике гомилице радника икупљале су се још око дрвећа, слушајући тајанственог говорника, који им је тихим гласом казивао загонетне речи. Затим су се трком раздвајале и склањале у тесне и мрачне улице. Оне су се прибијале уз мале капије од дворишта, које су се отварале као клопке и затварале за њима. После тога ништа се више није мицало, и варош је изгледала

као да има само мртве становнике и куће кугом заражене.

На извесним одстојањима наилазили сте на неку мрачну непомичну масу коју сте распознавали тек кад је се дотакнете: то је био батаљон гарде, постројен, непомичан, нем. Мало даље, стајала је батерија, изнад које су се светлеле запаљене фаље; као две звезде.

Испред ових снажних и мрачних одреда пролазило се слободно, око њих се обилазило, ишло, враћало, и од њих се није чуло ни једно питање, ни једна увреда, ни једна реч. Били су мирни, без гнева, без мржње; били су равнодушни и чекали су.

Кад сам се приближио једноме од најјачих батаљона, један официр приђе ми, с највећом учтивошћу, и упита ме да пламен који је у даљини осветљавао капију Сен-Дени није од каквог пожара; хтео је да иде са својом четом, да се о томе увери. Ја му рекох да то гори неколико великих дрвета, која обарају и пале трговци, користећи се метежем да униште ове старе брестове који су им заклањали дућане. Официр на то седе на једну од камених клупа булеварских, и стаде шарати по песку пруге и кругове једном трсковачом. По овоме сам га познао, док је он мене познао по лицу. Како сам и даље стајао пред њим, он ми стиште руку и замоли ме да седнем поред њега.

Капетан Рено беше човек здраве и озбиљне памети и врло образован, каквих је у гарди у то време било много. Његов карактер и његове навике биле су нам врло добро познате, и они који буду читали ове успомене знаће добро на какво озбиљно лице треба да ставе његов надимак који су војници дали, официри прихватили, а сам човек равнодушно примио. Као старе породице, тако и стари цукови, који остају потпуно читави за време мира, примају породичне навике и измишљају карактеристична имена за своју децу. Једна стара рана на десној нози била је узрок капетановој навици да се увек ослања на

једну *трсковачу*, чија је јабука била доста необична и привлачила пажњу свих оних који би је први пут видели. Он је њу свуда носио и готово увек у руци. У овој навици није било, у осталом, ничега намернога: његово је понашање било сувише просто и озбиљно. Међутим осећало се да му та навика лежи на срцу. У гарди су га сви поштовали. Без амбиције и желећи да остане оно што је, гренадирски капетан, он је читао непрестано, говорио што је могућно мање, и то врло кратко. — Врло висок, врло блед и лица меланхолична, имао је на челу, између обрва, мали и доста дубок ожиљак, који је, иначе плав, често бивао црн и давао суров израз његову лицу које је обично било хладно и мирно.

Војници су га јако волели; нарочито је у шпанском рату падала у очи радост с којом су полазили, кад је одредима заповедала *Трсковача*. Трсковача у ствари и јесте заповедала; јер капетан Рено није никад узимао у руке мач, чак ни онда кад је, на челу стрелца, долазио тако близу непријатељу да је сваког часа могао доћи у непосредан додир с њима.

Он није био само вешт ратник; он је сем тога познавао тако добро најважније политичке догађаје у Европи за време Царства, да то нико није знао како да објасни; то се приписивало час врло озбиљном проучавању, час високим и врло старим везама за које се, због његове вечите повучености, није могло сазнати.

У осталом, та повученост главна је црта да-нашњих људи, а овај је са том цртом само отишао у крајност. Данас хладна учтивост крије у исти мах и карактер и поступке. Зато и не верујем да многи могу познати себе у збуњеним портретима за које се тврди да су наши. Извештаченост се у Француској исмева више но игде на другоме месту, и без сумње се зато сваки, место да на своме лицу и у своме говору покаже сувишну снагу коју дају страсти, труди да прикрије у себи јака узбуђења, дубок бол или нехотично одушевљење. Ја не мислим да је цивилизација све раслабила; видим да је све прикрила. Ја признајем да је то добро, и волим по-

вучен карактер нашега времена. У овој привидној хладноћи има срамежљивости, а она је потребна правим осећајима. Исто тако има у њој и нешто презирања, која је добра монета за плаћање људских ствари. — Ми смо већ изгубили доста пријатеља, чија успомена живи међу нама; ви их се сећате, драги моји ратни другови! Једни су погинули у рату, други у двобоју, а неки су сами себи живот одузели; сви су били људи од части и чврстог карактера, са јаким страстима, а међутим изгледали су прости, мирни, повучени. Амбиција, љубав, страст, коцкања, мржња, љубомора потајно су их раздирали; али они су једва говорили и избегавали су сваки разговор сувише непосредан и готов да се дотакне крваве тачке на њихову срцу. Они никад нису гледали да у друштву привуку на себе пажњу нарочитим трагичним држањем; и кад би их каква млада жена, после каквог прочитаног романа, видела како се покуравају и слепо повињују уобичајеном начину поздрављања и простим разговорима тихим гласом, она би их презирала: па ипак, сви су они живели и помрли, ви то знате, као јунаци какве је природа икад створила. Катони и Брути нису се боље показали, и ако су носили тоге. Наше страсти имају толико јачине колико је никад нису имале, али их поглед једнога пријатеља може познати само по трагу њихова умора. Спољашност, говор, понашање, показују извесну меру хладнога достојанства, које се налази код свију и кога се ослобођава само неколико деце што хоће да су велика и да пошто пото прибаве себи важности. Данаас је највиши закон у животу пристојност.

Нема занимања у коме хладноћа говора и навика стоји у већој противности са делатношћу живота него што је занимање војничко. Ту се далеко иде са мржњом према претеривању, и презире се говор човека који гледа да претера оно што осећа или да изазове саучешће према својим патњама. Ја сам то знао и помишљао сам да изненада оставим капетана Реноа, кад ме он ухвати за руку и задржа.

— Јесте ли видели јутрос вежбање Швајцараца? рече ми он; доста занимљива ствар. Вршили су *палбу с наситијањем*, с особитом тачношћу. Од кад служим нисам видео да се тако ради; то је вежбање парадно и оперско; али у улицама какве велике вароши, оно може бити од стварне вредности, ако се десно и лево крило брзо построје испред вода који је пуцао.

У исто време он је и даље повлачио пруге по земљи врхом свога штапа; затим лагано устаде; и како је ишао дуж булевара, у намери да се удаљи од групе официра и војника, ја пођох с њим, и он настави говорити ми с извесном грозничавом и као нехотичном ватром, којој се не бих никад надао од њега кога су сви звали хладним човеком.

Он отпоче једним врло простим питањем, ухватавши за дугме од моје униформе:

— Хоћете ли ми опростити, рече ми, што ћу вас замолити да ми пошљете свој гардиски окрватник, ако сте га сачували? Ја сам свој оставио код куће, и не могу да пошљем по њега, нити могу сам да идем, јер нас убијају по улицама као бесне псе; али како сте иступили из војске још пре три четири године, можда га и немате више. И ја сам дао оставку пре петнаест дана, јер сам сит војске; али прекјуче, кад сам видео наредбе, рекох: биће боја. Одмах сам покупио своју униформу, еполете и шубару, и отишао у касарну међу ове добре људе који ће почети гинути на сваком кораку, и који би зацело помислили у души да сам их оставио у рђаву положају и у тренутку опасности; то не би било часно, је-л-те, ни мало часно?

— Јесте ли предвиђали те наредбе, рекох, у време кад сте поднели оставку?

— Боже сачувај! нисам их шта више ни до данас прочитао.

— Па шта бисте онда могли себи да пребаците?

— Ништа друго до вероватноћу, а ја нисам хтео ни она да буде против мене.

— То је, рекох, заиста дивно.

— Дивно! дивно! рече капетан Рено кора-чајући брже, то је данашња реч; каква детињаста реч! Ја презирем дивљење; оно је извор многих рђавих дела. Оно се данас указује и сувише јев-тино, и целоме свету; требало би да се чувамо и да се не дивимо олако.

— Дивљење се искварило и квари и друге. Треба радити за себе сама, а не зато да се чује. У оста-лом, ја о томе имам своје нарочито мишљење, за-врши он нагло, и хтеде да ме остави.

— Има нешто што је тако исто лепо као ве-лики човек, то је човек од части, рекох му.

Он ме пријатељски узе за руку. — „То је мишљење које и ја делим, рече ми он живо; ја сам се целог свог живота по њему владао, али ме је то скупо стало. То није тако лако као што се мисли.“

У тај мах приђе му потпоручник из његове чете, и замоли га за једну цигару. Он извади из џепа неколико, и даде му их без и једне речи: официри стадоше пушити, ходајући горе доле, у миру и тишини коју помисао на тадашње прилике није нарушавала, пошто ни један од њих није хтео говорити о опасностима тога дана нити о својим дужностима, и ако су добро знали и једне и друге.

Капетан Рено поново ми приђе.

— Лепо време, рече, показујући ми небо сво-јом трсковачом; не знам кад ћу престати гледати свако вече једне исте звезде; једанпут сам уобра-зио био да ћу видети и оне јужног мора, али ми је суђено било да не променим хемисферу. — Све-једно! време је дивно: Парижани спавају или се претварају да спавају. Ни један од нас није ништа окусио нити шта пио, има већ двадесет и четири часа; зато су нам мисли потпуно јасне. Сећам се да сте ме једног дана, кад смо ишли у Шпанију, пи-тали шта је узрок моме спором унапређивању; онда нисам имао времена да вам то испричам; али ве-черас осећам неко искушење да говорим о своме

животу, који сам прелазио у својој памети. Ви, опомињем се, волите приче, и у својој повучености волећете да нас се сећате. — Ако хоћете да седнемо на ову ограду, моћи ћемо да разговарамо врло мирно, јер ми се чини да су за сад престали да нас узимају на око са прозора и кроз подрумске отворе. — Испричаћу вам само неке епохе из своје историје, и то оне које ми падну на памет. Ја сам много видео и много читао, али сумњам да бих умео писати. То и није мој занат, Богу хвала! и никад нисам ни покушао. — Али ја умем да живим, и живео сам онако како сам се решио (чим сам се одважио да се решим), а то доиста значи нешто. — Седимо.

Ја се упутих лагано за њим, и ми прођосмо кроз батаљон, да пређемо на леву страну његових лепих гренадира. Они су стојали, озбиљни, с брадом наслоњеном на уста својих пушака. Неколико младих људи беху поседали на ранце, уморнији од осталих. Сви су ћутали и хладно дотеривали своје одело да буде исправно. Ништа није одавало неспокојство или незадовољство. Били су у својим редовима, као после прегледа, очекујући заповести.

Кад смо сели, наш стари друг узе реч и, на свој начин, исприча ми три велике епохе које ми протумачише смисао његова живота и објаснише чудноватости његових навика и мрачне црте његова карактера. Ништа од свега онога што ми је он рекао није ишчилело из моје памети, и ја ћу то поновити готово од речи до речи.

ГЛАВА ТРЕЋА.

МАЛТА.

Ја нисам ништа, рече он пре свега, и срећан сам кад то помислим; али да сам нешто, могао бих рећи као Луј XIV: *Ја сам и сувише волео рати*. — Шта ћете? Бонапарта ме беше занео док сам још дететом био, као и друге, и његова слава пела ми је се у главу с таквом силином да у моме мозгу није више било места ни за какву другу мисао. Свога оца, који је био виши официр и непрестано на бојном пољу, нисам никако ни познавао, кад му једног дана паде на ум да ме поведе са собом у Египат. Било ми је тада дванаест година, и сећам се још и сад тог времена као да сам тамо био, осећаја читаве војске и осећаја који су већ освајали моју душу. Два духа надимала су једра на нашим лађама, дух славе и дух гусарства. Мој отац није се обазирао на овај други ни колико на северозападни ветар који нас је носио; али је први брујао у мојим ушима тако јако да сам дуго био глув за сву хуку на свету, сем за музику Карла XII — топовску грмљавину. Топ ми је изгледао као глас Бонапартин; па, и ако сам био дете, кад би он загрмео, ја бих поруменео од задовољства, скакао бих од радости, пљескао бих му и одговарао клицањем. Ова прва узбуђења припремила су претерано одушевљење које је било циљ и безумље мога живота. Један сусрет, за мене знаменит, изазвао је ову врсту кобног дивљења, ово безумно обожавање коме сам хтео и сувише жртава принети.

Флота је бродила од 30 флореала године VI. Ја сам и дан и ноћ проводио на крову, пресрећан што видим широко плаво море и наше лађе. Избројао сам сто бродова, и нисам их могао све избројати. Наш убојни ланац имао је једну миљу у простору, а полукруг који је образовало све бродовље имао их је најмање шест. Ја нисам ништа

говорио. Гледао сам како сасвим близу нас пролази Корзика, а за њом Сардинија; убрзо се помоли и Сицилија на нашој левој страни. Јер *Јунона* на којој смо се налазили мој отац и ја, беше одређена да извиђа пут и да образује претходницу са три друге фрегате. Отац ме је држао за руку и показивао ми је Етну која се пушила и стене које нисам заборавио: Фаванијану и вис Ерикс. Марсала, стара Лилибеја, видела се кроз маглу; њене беле куће изгледали су као голубови који пробијају кроз облаке; и једно јутро, то је било..., јест, то је било 24 преријала, указа ми се пред очима, у зору, једна слика која ме је двадесет година очаравала.

Пред нама је била Малта са својим утврђењима, својим топовима на површини воде, својим дугачким зидовима који су се блистали на сунцу као скоро углачан мрамор, и својим мноштвом тананих галија са дугачким црвеним веслима. Сто деведесет и четири француске лађе заклањале су је својим великим једрима и тробојним заставама, које су се у тај мах дизале на свима катаркама, док се малтеска застава лагано спуштала на острву *Гозо* и тврђави Св. Елма: то је последњи крст падао у борби. Са флоте загрме пет стотина топова.

Брод *Оријент* беше се издвојио, велики и непомичан. Испред њега прођоше лагано, један за другим, сви ратни бродови, и ја видех из далека како Дезе поздравља Бонапарту. Најзад и њега видех, први пут.

Стојао је код ограде, у разговору са Каза-Бјанком, капетаном брода (јадни *Оријент*!) и играо се косом једног детета од десет година, сина капетанова. У мени се сместа пробуди завист према томе детету, и срце ми заигра кад сам видео како хвата за сабљу генералову. Мој отац приђе Бонапарти и дуго је с њим говорио. Ја му још нисам видео лице. Наједанпут, он се окрену и погледа ме. Сав сам задрхтао кад сам угледао оно жуто чело, опточено дугом косом, опуштеном и чисто мокром, као да је из мора изишла; оне велике сиве очи,

оне суве образе и ону упалу усну на шиљастој бради. Говорио је о мени, јер рече: „Слушај, јуначе, кад баш хоћеш, ићи ћеш у Египат; генерал Вобоа може овде остати и без тебе, са својих четири хиљаде људи; али ја не волим да се воде деца; то сам допустио само Каза-Бјанки, и погрешио сам. Вратићеш свога сина у Француску; ја желим да буде добар математичар, а ако се теби тамо шта деси, ја ти одговарам за њега; ја ћу се бринути о њему и начинићу га добрим војником.“ У исти мах он се саже, узе ме на руке, подиже ме у висину својих уста и пољуби ме у чело. Мени се заврте мозак, и ја осетих да је он мој господар и да је преотео моју душу од мога оца, кога сам у осталом једва и познавао, јер је вечито живео у војсци. Учини ми се да сам осетио страх који је осетио Мојсије, пастир, кад је угледао Бога у цбуну. Бонапарта ме беше подигао слободна, а кад су ме његове руке лагано спустиле на кров, оставиле су на њему једног роба више.

У очи тога дана, ја бих скочио у море да су ме одвојили од војске; а сад сам допустио да ме воде кад су хтели. Оца сам оставио равнодушан, и оставио га за навек! Та ми смо тако рђави још од детињства, и, било да смо људи или деца, такве нас ситнице лишавају добрих природних осећаја! Мој отац није више био мој господар, јер сам видео његова господара, од кога је, чини ми се, потицала сва власт на земљи. — О снови о господарству и ропству! О заводљиве мисли о власти, које су у стању само децу да заведу! Лажна одушевљења! Фини отрови, какав ће се противотров моћи икад наћи против вас? — Ја сам био занесен, опијен; хтео сам да радим, и радио сам, да излудим! Рачунао сам и ноћу и дању, и добио сам одело, знање и, на своме лицу, жуту боју школе. С времена на време прекидала ме је топовска пуцњава, и овај полубожји глас објављивао ми је освојење Египта, Маренго, 18 бример, Царство... И цар одржа своју реч. Што се тиче мога оца, нисам знао шта је с њим било, кад ми једног дана дође ово писмо.

Ја га увек носим у овом старом бележнику, који је некад био црвен, и често га читавам да уверим себе о корисности савета које један нараштај даје другом што настаје, и да размишљам о бесмисленој упорности својих илузија.

Овде капетан раскопча своју униформу и извади из недара: прво мараму, а затим један бележник који пажљиво отвори; и ми уђосмо у једну још осветљену кавану, у којој ми он прочита ове одломке из писма који су остали у мојим рукама, видећете убрзо како.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

ПРОСТО ПИСМО.

На енглеском броду Колодону,
пред Рошфором, 1804.

Sent to France, with admiral Collingwood's permission.

Није потребно, моје дете, да знаш како ће ти доћи у руке ово писмо, и на који сам начин сазнао за твоје владање и твој садашњи положај. Знај само то да сам задовољан с тобом, али да те по свој прилици нећу никад више видети. Вероватно је да те ово обеспокојава мало. Ти си познавао свог оца у годинама кад се памћење није још развило и кад се срце није још пробудило. Оно се отвара у нама доцније но што се обично мисли, и ја сам се томе често чудио; али шта се ту може? — Ти ниси гори од других, како ми се чини, и морам се тим задовољити. Све што имам да ти кажем то је да сам енглески заробљеник од 14 термидора године VI (или 2 августа 1798, по старом календару, који данас, кажу, поново улази у моду). Отишао сам био на *Оријент*, да покушам наговорити храброг Бријеса да отплови на Крф. Бонапарта ми беше већ послао свог једног ађутанта Жилијена, који је био тако глуп да падне шака Арављанима. А ја сам дошао, али узалуд. Бријес је био тврдоглав као мазга. Говорио је да ће се наћи пролаз за Александрију, кроз који ће његове лађе проћи; али додаде неколико доста охолих речи из којих сам видео да по мало завиди сувоземној војсци. — „Мисле ли они да смо ми *скелеџије*? рече ми, и да се бојимо Енглеза?“ — Боље би било за Француску да их се бојао. Али, ако је починио погрешке, он их је бар славно платио главом, док ја, могу рећи, с досадом испаштам погрешку коју сам учинио што сам остао на његовој лађи кад је нападнута. Бријес је прво био рањен у главу и у руку.

Он настави борбу и даље, док му једно топовско зрно не разнесе утробу. Тада нареди да га метну у један цак и умре на свом мосту. Ми смо били на чисто с тим да ћемо одлетети у ваздух око десет часова у вече. Оно људства што је остало сиђе у чамце и побеже, сем Каза-Бјанке. Он остаде последњи, разуме се; али његов син, леп дечко кога си, чини ми се, видео, приђе ми и рече: „Грађанине, шта налаже част да чиним?“ — Јадно дете! Било му је, мислим, десет година, и говорило је о части у таквом једном тренутку! Ја га спустих у чамац, узех га на крило, и не дадох му да види како му је отац одлетео у ваздух са јадним *Оријентом* који се расу у ваздуху као ватрен сноп. Ми нисмо одлетели у ваздух, али нас заробише, што је много жалосније, и ја дођох у двор, под стражом једног честитог енглеског капетана који се зове Колингвуд и који сад заповеда *Колодецом*. То је љубазан човек који је, од 1761 од како служи у марињи, свега две године провео на суву; за које се време оженио и изродио две кћери. Ова деца, о којој он непрестано говори, не познају га, а његова жена зна само по писмима његов узвишени карактер. Али ја осећам да ми је бол због овог пораза код Абукира скратио живот, који је и иначе био сувише дуг, пошто сам видео овакав један слом и смрт својих славних пријатеља. Моја дубока старост дирнула је све овде; и како је енглеска клима појачала мој кашаљ и позледила све моје ране, тако да једном руком не могу да макнем, добри капетан Колингвуд тражио је и добио одобрење (што не би могао добити за самог себе, јер је морао остати на мору) да будем премештен у Сицилију, где је сунце топлије и небо чистије. Тамо ћу наравно и скончати; јер седамдесет и осам година, седам рана, дубок бол и ропство болести су којима нема лека. Имао сам једино мач који бих ти могао оставити, јадно дете! али сад ни њега немам више, јер заробљеник нема мача. Али имам бар да ти дам један савет: чувај се свога заноса за људима који

брзо долазе до великог достојанства, а нарочито за Бонапартом. Какав си, како те ја познајем, ти би био фанатик, а фанатизма се треба чувати кад је човек Француз, то јест врло склон да подлегне овој заразној бољци. За дивно је чудо колико је малих и великих тирана она створила. Ми и сувише волимо хвалише и предајемо им се тако од срца да се убрзо после кајемо. Узрок је овој махни велика потреба за делањем и велика леност за размишљање. Из овога излази, да ми много више волимо предати се телом и душом ономе који узме на себе да мисли за нас и да сноси одговорност, готов да се после смеје и нама и себи.

Бонапарта није рђав човек, али је заиста и сувише шарлатан. Ја се бојим да не створи код нас нову врсту шарлатанства; и иначе их је доста у Француској. — Шарлатанство је дрско и разорно; оно је дало таквих примера у нашем веку и толико је заталасало свет да се увукло у свако занимање и да нема тако малог човека који није њиме прожет. — Огроман је број жаба које се распадају. Ја јако желим да мој син не уђе у њихов ред.

Мило ми је што је одржао реч да ће се бринути о теби, како рече; али не уздај се у то сувише. Убрзо после мог жалосног одласка из Египта, испричали су ми овај приказ који се десио о једном ручку; ја ћу ти га казати, те можеш често на њега помишљати.

Првог вандемијера године VII, бавећи се у Каиру, Бонапарта, као члан Института, нареди једну народну светковину, приликом годишњице оснивања Републике. Александриски гарнизон прославио је тај дан око Помпејева Стуба, на коме је била пободена тробојна застава; Клеопатрина игла била је осветљена доста рђаво; а трупе Горњег Египта празновале су, што су боље могле, између пилона, стубова, тивских каријатида, на коленима Мемнонова кипа, на подножју кипова Тама и Шама. Први корпус приредио је у Каиру вежбање, трке и ватромет. Главни заповедник беше позвао на ручак цео штаб,

комесаре, научнике, пашине ћаје, емира, чланове дивана и аге, за сто постављен за пет стотина лица у ниској дворници куће на тргу Ел-Бекир, у којој је становао; фригиска капа и полумесец грлили су се заљубљено; турске и француске боје образовале су врло леп свод и простирку на којима су се венчавали Коран и Таблица Човечјих Права. Пошто су се гости понајели прстима пилетине и пилава зачињеног шафраном, лубеница и воћа, Бонапарта, који је ћутао, баци један брз поглед на све њих. Добри Клебер, који се беше извалио поред њега, јер није могао да скрсти по турски своје дугачке ноге, муну лактом Абдалах-Менуа, свога суседа, и рече му с полунемачким нагласком:

— Пази! сад ће Али-Бонапарта једну од његових.

Тако га је звао зато што је генерал, о Мухамедову празнику, забаве ради обукао био источњачко одело, и што су му, у тренутку кад је прогласио себе заштитником свију вера, свечано дали име зета пророкова и прозвали га Али-Бонапартом.

Клебер није био ни довршио, и још је провлачио руку кроз своју велику плаву косу, а мали Бонапарта већ је био на ногама; он принесе чашу својој сувој бради и великој кравати, и гласом кратким, јасним и испрекиданим рече:

— У славу тристагодишњице француске републике!

Клебер се стаде смејати иза Менуових леђа тако да је овај просуо своју чашу на једног старог агу; Бонапарта их обојицу погледа попреко и наmrшти се.

Нема сумње, моје дете, био је у праву; јер у присуству главног заповедника један дивизиски генерал не сме бити непристојан, па ма то био делија као што је Клебер; али ни за њих се не може рећи да нису били ни мало у праву, пошто је данас Бонапарта цар, а ти његов паж.

Доиста, рече капетан Рено, узимајући ми из

руку писмо, 1804 постављен сам за царева пажа. — Ах! што је то била страшна година! с каквим нам је догађајима дошла, и како бих је пажљиво посматрао да сам тада умео посматрати! Али ја тада нисам имао очи да видим, нити уши да чујем шта друго до дела царева, глас царев, покрете царева, кораке царева. Његова ме је близина опијала, његово присуство опчињавало. Слава што сам придодат томе човеку изгледала ми је нешто највеће на свету, и никад љубавник није осетио утицај своје драгане са живљим и силнијим узбуђењем но што је узбуђење које је његова појава изазивала у мени сваки дан. — Дивљење једном војсковођи постаје страст, заслепљеност, манитост, које од нас стварају робове, бесомучнике, следе људе. Ово јадно писмо, које сам вам дао да прочитате, није било за мене ништа друго до оно што ђаци зову *придика*, и ја сам осетио само безбожно задовољство деце која су се наједанпут опростила родитељске власти и мисле да су слободна зато што су изабрала ланац која им је општи ук привезао о врат. Али оно мало добрих урођених осећаја који су у мени преостали, учинише да сачувам ово свето писмо, и његов утицај на мене растао је у колико су опадали моји снови херојске потчињености. Оно је вечито остало на моме срцу, и најзад је пустило у њега невидљив корен, чим ми је здрав разум уклонио са очију облаке који су их дотле покривали. Нисам се могао уздржати, поћас, да га не прочитам с вама; и ја жалим себе кад помислим колико је спор био пут којим су моје мисли ишле док су се вратиле на најздравију и најпростију основу по којој један човек треба да се влада. Ви ћете видети на колико се мало она своди; али ја заиста мислим, господине, да је то довољно за живот једног честитог човека, и мени је требало много времена док сам нашао извор праве величине које може бити у готово варварском занату војничком.

Овде капетана Реноа прекиде један стари гренадирски поднаредник који стаде на каванска врата с пушком у руци, и извади једно писмо писано на сивој хартији, које је било у кајишу његове пушке. Капетан мирно устаде и отвори заповест коју је примио.

— Кажите Бежоу да препише ово у књигу за заповести, рече он поднареднику.

— Наредник се није вратио из арсенала, рече поднаредник гласом нежним као у девојке, и обори очи не сматрајући да треба да каже како му је друг погинуо.

— Замениће га коначар, рече капетан не питајући ништа; и он потписа своју заповест на под-официрској књизи која му је послужила као наслон.

Он се мало накашља и мирно настави:

ГЛАВА ПЕТА.

НЕПОЗНАТ РАЗГОВОР.

Писмо мога јадног оца, и његова смрт за коју сам убрзо после тога чуо, учинише на мене, и ако сам био опијен и занет звуком својих мамуза, утисак доста јак да поколеба моју слепу страст, и ја стадох изближе и мирније испитивати оно што је било натприродно у сјају који ме је опијао. Запитао сам се, први пут, у чему се састоји утицај који над нама задобијају предузимљиви људи са апсолутном влашћу, и усудио сам се покушати неколико унутрашњих напора да, у мислима, обележим границе овој вољној предаји толиких људи једном човеку. Овај први потрес отвори ми мало очи, и ја добих смелости да погледам у лице блиставог орла који ме беше однео док сам још дететом био, и чије су ми канџе стезале слабине.

Убрзо сам добио прилике да испитам изближе и да сагледам душу овог великог човека, у незнатним делима његова приватног живота.

Као што сам вам рекао, они су се усудили завести пажеве; али ми смо носили официрску униформу, док не буде готова зелена ливреја са црвеним чакширама, коју је требало да обучемо на дан крунисања. Дотле смо служили као штитоноше, секретари и ађутанти, по вољи господаревој, који је узимао оно што му је било при руци. Он је већ налазио задовољства у томе да су му предсобља пуна; и како га је потреба да заповеда пратила на сваком кораку, није могао да је не истиче и у најситнијим стварима, и мучио је око себе оне који су га окружавали неуморном употребом воље без које није никад био. Моја га је плашљивост забављала, а с мојим страхом и мојим поштовањем титрао се. — Покадшто би ме позвао изненада; и кад бих ушао блед и муцајући, изазивао би ме да говорим дуго, да посматра моју зачуђеност и да збуњује моје ми-

сли. Други пут опет, док сам писао по његову диктовању, повукао би ме од једном за уво, на свој начин, и поставио би ми какво неочекивано питање из најобичнијих знања као што су географија и алгебра, најлакше питање какво се даје само деци; у таквим тренутцима чинило ми се да ме је гром ударио. Знао сам одлично оно што ме је питао; знао сам више но што је он мислио да знам, знао сам често чак и боље од њега, али ме је његов поглед поражавао. Кад он изиђе из собе, могао сам слободније дисати, крв је почињала тећи у мојим жилама, памћење ми се повраћало, а с њим и неисказани стид; беснео сам од јада, писао сам оно што је требало да му одговорим; затим сам се ваљао по поду, плакао сам, долазио на мисао да се убијем.

— Шта! говорио сам у себи, зар има тако мудрих глава, које су поуздане у све и које се не двоуме ни пред ким? Зар има људи који неће да знају ни за шта, и чија смелост гази друге, намећући им мишљење да је кључ свега знања и све моћи, кључ који сваки тражи, у њихову цепу, и да треба само да га отворе, па да из њега изваде светлост и непогрешно мишљење! — Ја сам међутим осећао да је то снага лажна и силом присвојена. Бунео сам се, викао сам: „Лаже! Његово држање, његов глас, његови покрети, све је то само глумачка пантомима, бедно парадирање суверенства, чију таштину он мора знати. Није могуће да он тако искрено верује у себе сама! Он нам свима забрањује да подигнемо вео, али види себе нага испод њега. И шта види? једну бедну незналицу као сви ми што смо, а под свим тим једно слабо створење!“ — Међутим, нисам знао како да сагледам дно ове прерушене душе; обилазио сам је са сваке стране, и нисам успео ништа да уочим; ово бодљикаво прасе, вечито наоружано, ваљало се преда мном, показујући са свију страна само оштре бодље. — Једног дана, међутим, случај, господар свију нас, размаче их мало, и кроз ове бодље и ове жаоке продре за часак светлост. — Једног дана, то је можда

био једини у његову животу, он наиђе на човека јачег од себе и стукну за часак пред утицајем већим од његова. Ја сам томе био сведок, и осећао сам да сам освећен. — Ево како ми се то десило :

Били смо у Фонтенеблу. Папа тек што беше дошао. Цар га је нестрпљиво очекивао за крунисање, и примио га је у кола, у која су се у исти мах попели један с једне други с друге стране, са етикетом привидно пренебрегнутом, али дубоко срачунатом да један другоме не уступе првенство; талијанско лукавство ! Он се враћао у замак, у коме се чуо велики жагор ; ја сам оставио више официра у соби која је била пред царевом, и остао сам у његовој. — Ту сам посматрао један дугачак сто који је, место мрамора, имао римски мозаик, и који је био претрпан силним молбама. Често сам видео Бонапарту, кад уђе у ову собу, на како чудан начин поступа с овим молбама. Није их узимао ни редом ни насумце ; али кад би га њихов број наљутио, превукао би руком преко стола с лева на десно и с десна на лево, као косач, и растурио би их тако да им сведе број на пет шест које је отварао. Ова врста презривог титрања необично ме је потресала. Све ове хартије жалости и очајања, одбијене и бачене на под, као да их је ветар растурио, ове узалудне молбе удовица и сирочади којима је сав изглед на помоћ зависио од начина на који ће консулски шешир те молбе почистити, сви ови листови пуни бола и наквашени породичним сузама, који су се вукли под његовим чизмама и по којима је он газио као по мртвима на бојном пољу, приказивали су ми ондашњу судбину Француске као језиву лутрију; и, ма колико велика да је била равнодушна и сурова рука која је извлачила бројеве, ја сам помишљао како није право остављати ђуди њене пенице толике незнане судбине, које би једнога дана постале можда исто тако велике као његова, кад би им се указала каква помоћ. Осећао сам како ми се душа буни против Бонапарте, али кукавички, ропски, јер је роб и била. Гледао сам ова остав-

љена писма: несаслушани узвици бола чули су се из њихових оскврњених превоја; и, узимајући их да их прочитам и бацајући их затим, ја сам био судија између ових несрећника и господара кога су себи дали и који ће данас јаче но икад утврдити своју власт над њима. Баш сам држао у руци једну од ових презрених молбеница, кад ми бубњање добоша, који су добовали „пред прси“, објави изненадни долазак царев. А ви знате да се он, као год што се светлост испаљеног топа види пре но што се чује пуцањ, појављивао увек у исти мах, чим би се чуо бат његових корака, толико му је ход био брз и толико је, изгледа, хитао да живи и да гомила своја дела једно на друго. Кад је улазио на коњу у двориште каквог дворца, вође су га једва стизале, а стража није имала кад ни да узме оружје: он је већ био сјахао и пео се уз степенице. Овог пута беше оставио папина кола да се врати сам, пре, и у галопу. Звек његових мамуза чуо сам у исто време кад и добовање добоша. Једва сам имао времена да се склоним у ложницу једне велике парадне постеље коју нико није употребљавао, која је била ограђена велелепном оградом и срећом више од пола заклоњена завесама с извезеним пчелама.

Цар је био врло узрујан; ходао је сам по соби, као човек који чека с нестрпљењем, и за тренут ока пређе је три пут по дужини; затим приђе прозору и стаде по њему добовати прстима неки марш. У дворишту се чуше кола; он престаде добовати, лупи два три пут ногом као нестрпљив што нешто споро иде, затим нагло оде вратима и отвори их папи.

Пије VII уђе сам. Бонапарта похита да затвори врата за њим, брзо као тамничар. Мене обузе, признајем, велики страх, што сам се нашао као трећи с оваквим људима. Али сам остао нем и непомичан, гледајући и слушајући свом снагом ума свога.

Папа је био висока раста; имао је лице издужено, жуто, испијено, али пуно светитељског достојанства и безграничне доброте. Његове црне очи биле су велике и лепе, а уста полуотворена благим

осмехом коме је испупчена брада давала израз врло духовите и врло живе отмености, осмехом који није имао у себи ни мало политичке неосетљивости но био пун хришћанске доброте. Бела капица покривала је његове власи дуге, црне, али прошаране широким белим праменовима. На својим повијеним леђима носио је немарно дугачак огртач од црвене кадиве, а хаљина му се вукла по земљи. Он уђе лагано, одмереним и обазривим ходом жене у годинама, и седе, оборених очију, у једну од великих римских наслоњача, позлаћених и орловима украшених, чекајући шта ће му рећи онај други Талијан.

— Ах! господине, какав призор! какав призор! још и сад ми је пред очима. — Он ми није показао генија овог човека, него његов карактер; ако се његов велики ум није испољио, бар се његово срце широм отворило. — Бонапарта у то време није био онакав каква сте га ви доцније видели; није имао онај банкарски трбух, оно пуно и подбуло лице, оне костобољне ноге, ону болесну дебљину, коју је уметност на жалост дочепала те створила од ње један *thing*, како се то данас каже, и која је начинила од њега не знам какву популарну и смешну фигуру, згодну за дечје играчке, фигуру која ће једног дана постати можда баснословна и смешна као накарадни пајац. — Онда није био такав, господине, него жив и окретан, лак, жустар и танак, пргав у покретима, грациозан у извесним тренутцима, углађен у понашању, груди равних и упалих; укратко, онакав каква сам га видео на Малти, лица сетна и мршава.

Он не престаде ходати по соби кад је папа ушао; обилазио је око наслоњаче као обазрив ловац, и, зауставивши се наједанпут пред папом, у крутом и непомичном ставу једног каплара, настави разговор започет у колима, прекинут при доласку, и који је једва чекао да настави:

— И опет вам велим, Свети Оче, ја нисам човек који не верује ни у шта, и не волим мудрице и идеологе. Уверавам вас да ћу, без обзира на то шта ће рећи моји стари републиканци, ићи на службу.

Он добаци папи ове последње речи као кадионицу у лице, и застаде да сачека њихово дејство, мислећи да ће нешто мало безбожне околности, које су претходиле овом састанку, дати овом изненадном и јасном признању особиту важност. — Папа обори очи и спусти руке на орловске главе које су представљале ручице на његовој наслоњачи. Овим положајем римске статуе изгледало је да јасно каже: „Ја сам се унапред решио да саслушам све безбожне ствари које буде хтео да чујем.“

Бонапарта обиђе око собе и наслоњаче која је била у средини, и ја видех, по погледу који је са стране бацио на старог првосвештеника, да није задовољан ни собом ни својим противником, и да је пребацивао себи што је сувише лакомислено отпочео овај настављени разговор. Он стаде дакле говорити са више доследности, ходајући у круг и бацајући крадом оштре погледе у огледала у којима се видело озбиљно лице светог оца, кога је посматрао са стране, кад би прошао поред њега, али никад с лица, бојећи се да не изгледа сувише неспокојан због утиска својих речи.

— Има нешто, рече он, што ме тишти, Свети Оче, а то је што пристајете на крунисање онако исто као што сте некад пристали на конкордат, као да вас је неко присилио. Изгледате преда мном као мученик, као да сте се предали својој судбини, као да казујете небу свој бол. Али ви заиста нисте у том положају, ви нисте заробљеник, тако ми Бога! ви сте слободни као зрак.

Пије VII осмехну се тужно и погледа га право у очи. Он је осећао колико су чудесни захтеви овог деспотског карактера, коме, као и свима духовима исте природе, није било довољно што му се покорави, ако уз то они који се покоравају не показују да су ватрено желели оно што је он заповедио.

— Да, настави Бонапарта јачим гласом, ви сте потпуно слободни; можете се вратити у Рим, пут вам је отворен, нико вас не задржава.

Папа уздахну, диже десну руку и очи к небу

и не одговори ништа ; затим врло полако обори своје пуно бора чело и узе посматрати златни крст који му је висео о врату.

Бонапарта настави говорити ходајући лакше. Глас му постаде мек а осмех пун љупкости.

— Да ме озбиљност вашег карактера не спречава, Свети Оче, ја бих заиста рекао, да сте мало незахвални. Ви као да се не сећате довољно лепих услуга које вам је Француска учинила. Кардиналска скупштина у Млещима, која вас је изабрала за папу, рекао бих да је била под утицајем мога ратовања у Италији и речј које сам ја о вама казао. Аустрија у то време није била према вама пажљива, и то ме је јако ожалостило. Ваша Светост била је, чини ми се, приморана вратити се у Рим морем, не могући проћи кроз аустриске земље.

Он застаде да сачека одговор свога ћутљивог госта ; али Пије VII само климну главом, готово не приметно, и остаде као савладан малаксалошћу која га је спречавала да слуша.

Бонапарта гурну тада ногом једну столицу близу велике наслоњаче у којој је папа седео. — Ја уздрхтах, јер прилазећи тој столици цар беше додирнуо еполетом завесу на ложници у којој сам био скривен.

— То ме је у ствари, настави он, ожалостило као католика. Ја никад нисам имао времена да изучавам много теологију ; али још верујем много у моћ цркве ; у ње је чудесна животна снага, Свети Оче ; Волтер вас је истина начео мало ; али ја га не волим, и на-туткаћу на њега једног старог рашчињеног ораторијанца. Бићете задовољни, видећете. Слушајте, кад бисте хтели, ми бисмо могли починити у будућности много ствари.

Он начини врло умиљато лице, безазлено и младићско.

— Ја не знам, узалуд тражим, не видим, доиста, зашто би вам било одвратно да вам папска столица остане за увек у Паризу. Ја бих вам, вере ми, уступио Тиљерије, кад бисте хтели. Ту бисте већ

нашли своју собу из Монте-Кавала која на вас чека. Ја у њима никад не станујем. Зар не увиђате, Padre, да је то права престоница целог света? Ја бих радио све што год ви хоћете; пре свега, ја сам бољи но што се мисли. — Нека мени остану само рат и заморна политика, а ви уредите цркву како хоћете. Ја бих био сасвим ваш војник. Видите, то би доиста било лепо; имали бисмо наше саборе као Костантин и Карло Велики; ја бих их отварао и затварао; затим бих вам положио у руке праве кључеве овога света; и, како је наш Господ рекао: „Ја сам дошао с мачем“, ја бих задржао мач; само бих вам га донео да га благословите после сваког успеха нашег оружја.

Код ових последњих речи, он се лако поклони.

Папа, који је дотле непрестано био непомичан, као какав мисирски кип, подиже лагано своју упола оборену главу, осмехну се тужно, диже очи к небу и, с тихим уздахом, као да је своју мисао поверавао своме невидљивом анђелу хранитељу, рече:

— Commediante!

Бонапарта скочи са столице као рањен леопард. Обузе га страشان гнев. Био је зелен од љутине. Ходао је најпре без речи, и гризао је усне тако да је крв на њих ударила. Више није кружио око свога плена, с погледима лукавим и опрезно, него је корачао право и одлучно, горе доле, нагло, лупајући ногом тако да су му мамузе звецкале. Сва се соба тресла; завесе су трепериле као лишће на дрвећу пред буру; чинило ми се да ће се догодити нешто страшно и велико; коса ми се диже на глави и ја јој и нехотице принесох руку. Гледао сам у папу; он се и не маче; само је обема рукама стезао орловске главе на наслоњачи.

Бомба наједанпут прште.

— Комедијаш! Ја! Ах! даћу ја вама комедије, да ћете сви плакати као жене и деца. — Комедијаш! — Ах! варате се ви, ако мислите да код мене може да прође безобразна хладнокрвност! Моја је позорница свет; улога коју ја на њој играм, то је улога господара и писца; комедијаши сте ви, папа,

краљеви, народи! а конач којим вас крећем то је страх! — Комедијаш! Ах! мали сте ви да ми смете плескати или звиждати, *signor Chiaramonti*! — Знате ли ви да бисте били само један бедан парох кад бих ја то хтео? Вама и вашој тијари Француска би се у лице смејала да ја не остајем озбиљан кад вас поздрављам.

— Још до пре четири године, нико се не би усудио да говори гласно о Христу. Ко би говорио о папи, молим вас? — Комедијаш! Ах! господо, ви се брзо одомаћујете код нас! Љути сте што нисам био толико глуп да потпишем, као Луји XIV, нео-добравања галиканских слобода! — Али не дам се ја тако лако преварити. — Сви сте ви у мојим шакама; ја сам тај који вас преноси са Југа на Север као какве лутке; ја сам тај који се претвара да вас броји у нешто, зато што представљате једну стару идеју коју ја хоћу да васкрснем! И ви немате памети да то видите, и да се чините као да ништа не видите. — Не! вама треба све да се каже! треба човек да вам забоду нос у ствари, па да их разумете. И ви простодушно мислите да се без вас не може, дижете главу и правите се важни у тим вашим сукњама! — Али знајте да ми оне не утивају никакво поштовање и да ћу, ако наставите, учинити с вашом оно што је Карло XII учинио с хаљином великог везира: мамузом ћу је раздерати!

Он ућута. Ја нисам дисао. Како више нисам чуо његов громки глас, промолих главу да видим, да јадни старац није умро од страха. Она иста мирноћа у држању, она иста мирноћа на лицу. Он по други пут диже очи к небу, и, пошто је и опет дубоко уздахнуо, осмехну се горко и рече:

— *Tragediante*!

Бонапарта је у том тренутку био на крају собе, наслоњен на мермерни камин његове висине. Он пође као стрела и полете на старца; мислио сам смождиће га. Али се наједанпут заустави, шчепа са стола једну вазну од севрског порцулана, на којој су били насликани град Светог Анђела и Капитол,

хитну је о преклад и мрамор, и здоби је под ногама. Затим одједанпут седе и остаде потпуно нем и језовито непомичан.

Мени би лакше, осетих да му се враћа мирноћа, и да је разум надвладао узаврелу крв. Лице му доби тужан израз, глас му постаде потмуо и меланхоличан, и ја код прве његове речи познадох да је сад природан, и да се овај Протеј, кога су две речи укротиле, показује онакав какав је у истини.

— Да жалосна живота! рече он најпре. Затим се замисли, поцепа обод свога шешира, не говорећи још неко време ништа, па онда, кад се прибрао, настави говорити за себе:

— Заиста! Трагичар или комедијаш! — Све је улога, све је костим за мене, одавно, за увек. Како је то заморно! како жалосно! Стојати као модел! вечито као модел! с лица за ове, с профила за оне, како ко хоће. Изгледати им онако како они воле, и погађати њихове глупачке жеље. — Држати их све између наде и страха. — Опчињавати их датумима и ратним извештајима, сјајем који стварају даљина и име. Бити господар свију, и не знати шта ће се с тим. Ето, то је све! — И после свега тога, чамети овако као ја, то је и сувише. — Јер, заиста, настави он, пошто је пребацио ногу преко ноге и извалио се у једну наслоњачу, мени је страшно досадно. — Чим седнем, хоћу да скапам од досаде. — Три дана не бих могао ловити у Фонтенеблу а да не умрем од чаме. — Ја морам да идем, и да друге водим. Да ме обесе, ако знам куда. Ја вам говорим сасвим искрено. Ја имам планова за живот четрдесет царева, правим један свако јутро и један свако вече; имам уобразиљу неуморну; али нећу имати времена да изведем ни два од њих, а бићу изнурен и телом и душом; јер наше бедно кандило не гори дуго. А и кад би сви моји планови били остварени, да говоримо искрено, не бих се заклео да ће свет зато бити много срећнији; али би био лепши, и величанствена слога владала би над њим. — Ја нисам филозоф, и колико знам само је

наш флорентински секретар имао здрав разум. Ја се у извесним теоријама ни мало не разумем. Живот је и сувише кратак, те се не може заустављати. Чим нешто смислим, ја то одмах и извршujem. После моје смрти наћи ће људи доста објашњења мојим радњама, да ме начине великим, ако успем, и да ме начине мањим, ако пропаднем. Пародокси су ту, готови; њих има у Француској у изобиљу; док сам ја жив, они се неће чути, али после — ко ће то знати? Но не мари ништа, моје је да постигнем успех, и ја се у томе разумем. Ја делом стварам своју Илијаду, и то сваки дан.

Овде он устаде брзо и весело, некако чио и живахан: у том тренутку био је природан и искрен; није ни помишљао да себе црта, као што је чинио доцније у својим дијалозима са Свете Јелене; није ни помишљао да себе идсалише, нити је подешавао своју личност тако да оствари најлепше филозофске замисли; био је он потпуно онакав какав је. — Он се врати Светоме Оцу, који не беше учинио ни један покрет, и стаде ходати испред њега. И ту, загревајући се, смејући се упола иронично, рече од прилике ово, све проткано по његову обичају протачким и узвишеним, говорећи с нечувеном лакоћом, која је била одлика овог лаког и окретног генија који је у исти мах погађао све, без нарочитог проучавања:

— Рођење је све, рече он; они који долазе на свет сиромашни и голи вечито су очајници. Или се одају раду, или свршавају самоубиством, према своме карактеру. Кад имају смелости, као ја, да се лаћају свега, они чуда чине. Шта ћете? Треба живети. Треба наћи себи места и пробити се. Ја сам се пробио као љуле из топа. Тим горе по оне који су били преда мнош. — Једни су задовољни с мало, другима није никад доста. — Шта се ту може? Сваки једе према свом апетиту; а ја сам био врло гладан! Видите, Свети Оче, кад сам био у Тулону, нисам имао чиме да купим пар еполета, и место њих имао сам на раменима мајку и не знам колико браће.

Данас је све то понамештао, и то доста пристојно, надам се. Јозефина се удала за мене као из милости, а сутра ћемо је круписати пред носом њеног бележника Рагидо, који је говорио да сем плашта и мача немам нигде ништа. Имао је, богме, и право. — Царски плашт, круна, шта је све то? Је ли то моје? — Костим! глумачки костим! Обући ћу га за један сахат, и бићу га сит. Затим ћу поново узети своју обичну официрску униформу и појахаћу коња. Целог живота на коњу! — Не бих могао ни један дан седети, а да се не изложим опасности да будем оборен са столице. Зар ми на томе треба завидети? Рецител

— Кажем вам, Свети Оче; на свету има свега две врсте људи: они који имају, и они који зарађују. Први леже, други раде. Како сам ја то увидео рано и у згодан час, ја ћу дотерати далеко, то је све. Само су два човека избила на површину, а почела у четрдесетој години: Кромвел и Жан-Жак; да сте једном дали какав мајур, а другоме хиљаду и две стотине динара и слушкињу, они не би ни проповедали, ни заповедали, ни писали. Има радника који зидају, који сликају, који калупе и који пишу; ја сам радник који бије битке. То је моје занимање. — У својој тридесет петој години, ја сам их фабриковао већ осамнаест које се зову: Победе. — Право је да ми се мој рад плати. Платити га једним престолом, није сувише скупо. — У осталом ја ћу радити непрестано. Видећете ви још много ствари. Видећете да ће све династије почињати од моје, и ако сам ја скоројевић, и изабран. Изабран, као и ви, Свети Оче, извучен из гомиле. У овом погледу можемо један другоме пружити руку.

И, пришавши, он пружи своју белу и сурову руку мршавој и бојажљивој руци доброга папе, који му, можда ганут добродушношћу последњих царевих речи, а можда и сећајући се своје сопствене судбине и помишљајући с тугом на будућност хришћанских друштава, пружи лагано врх својих прстију који су још дрхтали, као стара мајка кад се мири с дететом које је сувише покарала. Он, међутим,

тужно климну главом, и ја спазих сузу која се из његових лепих очију брзо скотрља на његово тамно и суво лице. Она ми се учини као последње збогом хришћанства на умору, које оставља земљу себичности и случају.

Бонапарта баци крадом поглед на ову сузу коју је измамио овом ојађеном срцу, и ја шта више спазих, на углу његових уста, један брз покрет који је личио на победоносни осмех. — У том тренутку ова свемоћна природа учини ми се мање узвишена и мање добра од природе њеног светог противника. Ја сам се због овога застидео, иза завесе, свог ранијег одушевљења; осетио сам сасвим нову тугу, кад сам видео колико и највећа политичка величина може постати мала у свом хладнокрвном лукавству сујете, у својим бедним замкама и своје неваљалству покварене душе. Видео сам да није ништа хтео од свог заробљеника и да је прибавио себи прећутну радост што није попустио на овом састанку, и што је, подавајући се потресима гнева, натерао сужња да, под потресима умора, размишља о страху и о свима слабостима које изазивају необјашњиву тронутост на очним капцима једнога старца. — Он је хтео да његова буде последња, и изиђе, без и једне речи више, онако исто нагло као што је и ушао. Не видех да ли је поздравио папу. Не верујем.

ГЛАВА ШЕСТА

ЈЕДАН МОРНАР.

Чим је цар изишао из собе, два свештеника дођоше Светоме Оцу, узеше га испод руке и изведоше га поражена, узбуђена и уздрхтала.

Ја сам остао до мрака у ложници из које сам слушао овај разговор. Био сам збуњен, и ужас овога призора није био моје главно осећање. Мене је поразило оно што сам видео; и, знајући сад до каквих рђавих рачуна чисто лична амбиција може спустити генија, ја сам мрзео ту страст која је, на моје очи, жигосала највећег међу владарима, онога који ће можда дати своје име веку, зато што га је заставио десет година у његову току. — Осетио сам да је лудост посветити се једном човеку, пошто деспотска власт неминовно квари наша слаба срца; али нисам знао каквој идеји да се одам у будуће. Као што сам вам рекао, мени је тада било осамнаест година, и још сам само нејасно осећао шта је истина, добро и лепо; али је тај осећај у мени био толико јак да ме непрестано гони да то испитујем. То је једина ствар коју ценим у себи.

Сматрао сам да ми је дужност ћутати о ономе што сам видео; али сам имао разлога мислити да је мој тренутни нестанаk из цареве пратње примећен, јер ево шта ми се догодило. Ја нисам опазио никакву промену у цареву понашању према мени. Само, мало сам дана провео у његовој близини, и моје пажљиво проучавање његова карактера би изненада прекинуто. Једно јутро добио сам заповест да сместа отпутујем у булоњски логор; а кад сам стигао, заповест да се укрцам у једну од лађа с равним дном, с којима су чињени огледи на мору.

Отпутовао сам мање ожалошћен но што бих био да сам морао путовати пре оног призора у Фонтенеблу. Дисао сам лакше, удаљавајући се од овог старог дворца и његове шуме, и по овоме

осетио сам да је мом *сеидизму* нанет самртни удар. Ово прво откриће ожалостило ме је у први мах, и ја сам страховао за блиставо уображење које је начинило за мене дужност од моје слепе оданости. Велики себичњак беше се показао преда мном у свој својој наготи; али што сам се више удаљавао од њега, све више сам га посматрао у делима његовим, и он због овога поново доби нада мном један део оног мађиског утицаја којим беше опчињено свет. — Међутим, од тада ми је излазила пред очи пре џиновска слика рата, него слика човека који га је на тако страшан начин представљао; и ја сам осећао како се у мени удваја безумни занос за славом битака, не хотећи да мислим на господара који их је наређивао, и гледајући с поносом вечити рад људи који су ми изгледали сви само као његови скромни радници

Слика је била доста омирска и способна да придобије ученике гомилањем многобројних дела. Па ипак у њој је било нечега лажног, што сам у неколико опажао, али још не јасно, и ја сам осећао да ми је потребан бољи вид но што је био мој да пронађем суштину свега тога. Научио сам био да оцењујем војсковођу, ваљало ми је да испитам и рат. — Ево какав ми је нови догађај дао ту другу лекцију; јер ја сам у своме животу добио три сурове поуке, које вам причам пошто сам посведневно размишљао о њима. Потреси од тих поука били су врло јаки, а последња је сасвим срушила идол моје душе.

Привидно намеравање да се Енглеска освоји и у њу искрца, изазивање успомена на Виљема Освајача, проналазак Цезарева логора у Булоњи, изненадно скупљање девет стотина лађа у том пристаништу, под заштитом флоте од пет стотина бродова чији се долазак непрестано очекивао; подизање логора у Динкерку и Остенди, у Калеу, Монтреју и Сент-Омеру, под заповедништвом четири маршала; војнички престо са кога су пале прве звезде Почасне Легије; прегледи, свечаности, дели-

мични напади, сва та хука, сведена, да се изразимо језиком геометриским, на свој напростији облик, имала је три циља: да уплаши Енглеску, да успава Европу, да прикупи и одушеви војску.

Чим је ово троје постигао, Бонапарта је пустио да се растурн комад по комад ова вештачка машина која је радила у Булоњи. Кад сам ја дошао, она је радила на празно, као она у Марлију. Генерали су још вршили тобоже нека кретања, с привидном ревношћу, не знајући ни сами у ком их циљу врше. И даље су спуштане у море неколике злосрећне лађе које су Енглези презирали и с времена на време топили. Ја сам одмах сутрадан по своме доласку добио заповедништво над једном од ових малих лађа.

Тога дана била је на мору свега једна енглеска фрегата. Она је кривудала с величанственом спо-рошћу, одлазила, долазила, окретала се, нагињала се, дизала се, огледала се, клизила, заустављала се, играла се на сунцу као лабуд који се купа. Наша бедна лађа с равним дном, нов и рђав проналазак, беше се одважила далеко напред са још четири слична брода; бродили смо тако од рана јутра, и веома смо се поносили нашом смелошћу, кад наједанпут опазисмо мирно играње фрегатино. Оно би нам без сумње изгледало врло грациозно и поетично да смо га гледали с копна, или бар да се фрегата увесељавала између Енглеске и нас; али је она то чинила, напротив, између нас и Француске. Булоњска обала била је више од једне миље далеко. То нас забрину. Ми раширисмо наша рђава једра и завесласмо из све снаге нашим још горим веслима, и док смо се тако батргали, мирна фрегата настасљала је и даље своје купање у мору, описујући тисућу лепих лукова око нас, маневришући, окрећући се као добро изучен коњ, и оцртавајући по води писмена S и Z на најдопадљивији начин. Ми приметисмо да је била тако добра да нас више пута пропусти испред себе, не испаливши ни један топ; шта више наједанпут их све увуче унутра и затвори

све своје мазгале. Ја сам у први мах помислио да је ово сасвим мирољубив поступак и нисам могао да разумем од куда та учтивост. — Али један крупан стари морнар гурну ме лактом и рече ми: „Ово није добро.“ И доиста, пошто нас је пустила била да трчимо испред ње као мишеви испред мачке, љупка и лепа фрегата устреми се на нас свом својом брзином, не удостојивши нас ни једнога метка, удари нас кљуном као коњ прсима, преби нас, здружи, потопа и весело пређе преко нас, оставивши неколико чамаца да покупе заробљенике, међу којима сам и ја био, десети од две стотине људи, колико нас је било кад смо пошли. Лепа фрегата звала се *Најада*, и доследни француској склоности ка игри речи, ми смо је од тада, разуме се, редовно звали *Ноајада*.¹

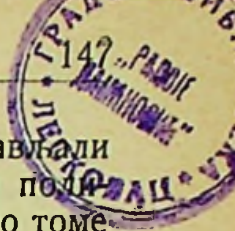
Ја сам се био тако окупао, да су ме већ хтели поново бацити у море као мртва, кад један официр, који је прегледао мој бележник, нађе у њему писмо мога оца које сте мало пре прочитали и потпис лорда Колингвуда. Он нареди да ме пажљивије прегледају, и тако опазише на мени знаке живота; кад сам дошао к себи, нисам био на лепој *Најади* него на *Победи* (the Victory) Упитах ко је заповедник ове лађе. Одговорише ми лаконски: „Лорд Колингвуд“. Ја сам мислио да је то син онога који је познавао мог оца; али кад ме одведоше к њему, видео сам да сам се преварио. То је била иста личност.

Нисам могао уздржати своје изненађење, кад ми он с родитељском добротој рече да није очекивао да ће после оца чувати и сина, али да се нада да му то неће бити мање пријатно; да је присуствовао последњим тренутцима тога старца, и да је, кад је чуо моје име, хтео да останем на његову броду. Говорио је најчистијим француским језиком, с меланхоличном благошћу чији ми је израз вечито остао у памети. Он ми понуди да останем на његову броду,

¹ Најада, богња воде; Ноајада, давање више личности у један мах.

на часну реч да нећу покушати да побегнем. И ја сам дао своју часну реч, без устезања, као што је дају младићи од осамнаест година, налазећи да ће ми на *Победи* бити много боље но на каквом понтону. Зачуђен што не видим ништа што би оправдавало предрасуде које се код нас стварају против Енглеза, ја сам се доста лако упознао с официрима на лађи, које је моје непознавање мора и њихова језика веома забављало и који су се занимали упознавајући ме и с једним и с другим, с учтивошћу у толико већом што је њихов адмирал поступао са мном као са својим сином. Међутим мене је обузимала велика туга кад бих сагледао из далека беле обале нормандиске, и ја сам се склањао да не бих плакао. Ову своју жељу савлађивао сам, јер сам био млад и храбар; али чим би моја воља престала мотрити на моје срце, чим бих легао и заспао, сузе су ми лиле из очију и против моје воље, и квасиле образе и јастук тако да бих се пробудио.

Једно вече нарочито, кад су опет уништили један француски брик, видео сам га издалека како је потонуо, тако да ни један једини човек са њега није могао бити спасен, и, поред све озбиљности и уздржљивости официра, морао сам слушати узвике и клицање морнара, који су радосно гледали како експедиције нестаје и како море гута мало по мало овај усов који је претио да упропасти њихову земљу. Повукао сам се и сакрио у собичак који ми је лорд Колингвуд дао у близини свога одељења, као да је хтео јаче да истакне своју заштиту, и кад паде ноћ изиђох сам на кров. Осећао сам непријатеља око себе више но икад, и стао сам са већом горчином размишљати о својој судбини која је тако рано запечаћена. Било је већ месец дана како сам ратни заробљеник, и адмирал Колингвуд, који је, јавно, поступао са мном с толико благовољења, говорио је са мном на само свега неколико тренутака, првог дана кад сам дошао на његову лађу; био је добар, али хладан, и у његову понашању, као и у понашању енглеских официра,

била је извесна тачка на којој су се заустављали сви знаци пријатељства, и на којој се крута политика јављала као брана на свима путовима. По томе се осећа живот у туђој земљи. Ја сам са страхом премишљао о нискости свога положаја који је могао трајати до краја рата, сматрајући као неизбежно жртвовање своје младости, која је пропала у стидној заробљеничкој некорисности. Фрегата је ишла брзо, с разапетим једрима, а ја нисам осећао да иде. Налактио сам се био на један паламар, чело наслонио на руке, и тако нагнут гледао сам у море. Његове зелене и мрачне дубине изазивале су ми у глави неку врсту несвестице, а ноћну тишину прекидали су само енглески узвици. Надао сам се за тренутак да ме лађа носи далеко од Француске и да сутрадан нећу више видети високе и беле обале, усечене у милој змљи моје јадне отаџбине. — Мислио сам да ћу се на тај начин ослободити сталне жеље коју су они у мени изазивале, и да бар нећу више подносити муке да не могу чак ни помишљати на бегство без срамоте, муке Танталове, којима ће ме силна жудња за отаџбином дуго још морити. Био сам утучен самоћом, и желео сам какву скору прилику да погинем. Сневао сам да изведем своју смрт вешто и на начин узвишен и озбиљан, као што су стари умирали. Замишљао сам смрт јуначку и достојну смрти која је била предмет толиких разговора међу пажевима и ратоборном децом, и за којом су толико жудели моји другови. Био сам занет тим сновима, који, у осамнаестој години, пре личе на продужење делања и борбе но на озбиљно размишљање, кад осетих да ме неко повуче за рукав: ја се окренух и угледах иза себе доброга адмирала Колингвуда.

Имао је у руци ноћни доглед, и био је у својој парадној униформи с крутим енглеским држањем. Он ми очински спусти руку на раме, и ја опазих дубоку сету у његовим великим црним очима и на његову челу. Седа коса, упола напращена, падала му је доста аљкаво на уши, и у непроменљивој мирној његова гласа и његова држања огледала се

извесна туга која ми је то вече нарочито пала у очи, и која ми је на први поглед улила према њему више поштовања и пажње.

— Ви сте већ тужни, моје дете, рече ми он. Ја бих имао нешто да вам кажем; хоћете ли да разговарате мало са мном?

Ја промуцах неколико речи захвалности и учтивости, које по свој прилици нису имале смисла, јер их он и не саслуша, него седе на једну клупу, држећи ме за руку. Ја сам стојао пред њим.

— Ви сте заробљеник тек од пре месец дана, настави он, а ја сам има већ тридесет и три године. Јест, пријатељу, ја сам заробљеник мора; оно ме чува са свих страна: таласи и вечито таласи; ја само њих видим, само њих чујем. Коса ми је побелела под њиховом пеном, а леђа су ми се савила под њиховом влагом. Ја сам тако мало времена провео у Енглеској да је знам само по карти. Отаџбина је за мене идеално биће које сам ја једва назрео, али које служим као роб и које је према мени све суровије у колико постајем потребнији. То је судбина свију нас, и шта више такви окови су оно што треба највише да желимо; али они су покадшто врло тешки.

Он застаде за часак, и тако смо обоје ћутали, јер ја се не бих усудио ни једну реч рећи кад сам видео да ће он наставити.

— Ја сам добро промислио и питао сам се шта ми дужност налаже, кад сам вас примио на свој брод. Могао сам вас пустити да вас одведу у Енглеску, али тамо бисте могли пасти у беду, од које ћу вас ја увек чувати, и у очајање од кога такође мислим да вас спасем; ја сам осећао према вашем оцу искрено пријатељство, и даћу му о томе доказа; ако ме види, биће са мном задовољан, је-л-те?

Адмирал поново ућута и стиште ми руку. Он ми шта више приђе ближе у ноћи, и погледа ме пажљиво да види шта сам осећао док је он говорио. Али ја сам био толико зачуђен, да му ништа нисам могао одговорити. Он настави брже:

— Писао сам већ Адмиралству, да вас при првој размени заробљеника врате у Француску. Али на то можете дуго чекати, додаде, не кријем; јер, сем тога што Бонапарта нерадо пристаје на размену, наших је уопште мало заробљених. — Међутим рећи ћу вам да бих волео да учите језик ваших непријатеља; ви видите да ми знамо ваш. Ако хоћете радићемо заједно, и ја ћу вам дати Шекспира и капетана Кука. — Немојте туговати, ви ћете бити слободни пре но ја; јер ако цар не закључи мир, ја ћу остати заробљен целог свог живота.

Овај тон пун доброте, којим ми се придружио и који нас је начинио друговима у његовој тамници на води, ожалостио ме је; видео сам да он у овом жртвованом и усамљеном животу осећа потребу да чини добра, да би се тајно утешио због суровости свога задатка вечито ратоборног.

— Милорде, рекох му, пре но што ме научите речима једног новог језика, научите ме мислима помоћу којих сте дошли до те савршене мирноће, до тог постојаног душевног расположења које личи на срећу, и које скрива вечиту досаду... Опростите што ћу вам рећи, али ја се бојим да та врлина није само једно вечито претварање.

— Јако се варате, рече он; осећање дужности поступно овлада толико духом да прелази у карактер и постаје једна од његових главних црта, онако исто као што здрава храна, која се стално узима, може да измени крв и да постане саставни део нашег тела. Ја сам искусио, више но ико можда, колико је лако постићи да се сасвим заборави на себе. Али човека не можете лишити свега људскога: има ствари које су прирасле за срце јаче но што би се желело.

Код ових речи он застаде и узе свој дугачки доглед. Он га наслони на моје раме да осмотри једну удаљену светлост која је клизила на хоризонту; одмах је по кретању знао шта је: „Рибарске лађе“, рече и седе близу мене на ивицу лађе. Ја сам видео да одавно има да ми каже нешто што никако није почињао.

— Ви ми никад не говорите о своме оцу, рече ми он наједанпут; чудо ми је што ме не питате о њему, о његовим патњама, о ономе шта је говорио, о његовим жељама.

И како је ноћ била врло јасна, ја опет спазих да ме његове велике црне очи пажљиво посматрају.

— Бојао сам се да не будем непристојан... рекох му збуњено.

Он ме стеже за руку, као да је хтео спречити ме да не говорим даље.

— Није то, рече, my child, није то.

И он затресе главом као да сумња и прашта.

— Ретко сам имао прилике да говорим с вама, милорде.

— То још мање, прекиде ме он; могли сте ми о томе говорити сваки дан, да сте хтели.

У његову гласу било је узбуђења и мало прекора. То је било оно што му је лежало на срцу. Мени паде на памет други један будаласт одговор да се оправдам; јер ништа не чини човека тако глупим као рђави изговори.

— Милорде, рекох му, срамно осећање ропства чини да се човек брине само о себи, и то више но што ви можете мислити. И ја се сећам да сам, говорећи ово, мислио да сам врло достојанствен и да имам држање Регулово, које ће му улили велико поштовање према мени.

— Ах! јадни младићу! јадно дете! — poor boy! рече ми он, то није прави разлог. Нисте себи загледали у душу. Потражите, па ћете наићи на равнодушност за коју ви нисте одговорни, но војничка судбина вашег јадног оца.

Он беше отворио пут истини, и ја је пустих.

— Право да вам кажем, рекох, ја нисам ни познавао свога оца: свега сам га једанпут видео, на Малти.

— Ето то је истина! узвикну он. То је оно што је најстрашније, млади пријатељу! Моје две кћери рећи ће једнога дана то исто. Рећи ће: *Ми не познајемо свога оца!* Сара и Мара рећи ће то! А међутим ја их волим силно и нежно, васпитавам

их из далека, пазим на њих са своје лађе, пишем им сваки дан, упућујем их шта да читају, шта да раде, шаљем им мисли и осећаје а у размену за то добијам њихове дечје исповести; ја их карам, стишавам се, мирим се с њима; знам све шта раде, знам ког су дана ишле у цркву у одвећ лепим халинама. Њиховој матери дајем непрестано упутсва за њих, предвиђам унапред ко ће их волети, ко ће их запросити, за кога ће се удати; њихови мужеви биће ми синови; ја их спремам да буду жене побожне и скромне: не може човек бити бољи отац но што сам ја... Па опет! све то није ништа, јер ме оне не виде.

Последње речи изговорио је гласом узбуђеним, у коме су се осећале сузе... После кратког ћутања он настави:

— Да, Сара ми је седела на коленима кад јој је било две године, и никад више, а Мару сам држао у наручју кад још није била ни прогледала. Да, право је што сте били равнодушни према своме оцу, и што ће оне бити једнога дана равнодушне према мени. Не може се волети онај кога не видимо. — Шта је за њих њихов отац? Писмо које добијају сваки дан. — Савет више мање хладан. — Савет се не воли, него биће, а биће које се не види, не воли се, и кад умре, оно није више одсутно но што је било, и нико га не оплакује.

Био је врло потресен, и ућута. — И како није хтео да иде даље са овим осећајем бола пред једним странцем, он се удаљи и стаде се шетати неко време, ходајући тамо амо по броду. Овај ме је призор пре свега веома дирнуо, и пробудио је у мени грижу савести што нисам довољно осетио шта значи отац; овог вечера осетило је моје срце први пут узбуђење човечно, природно, свето. По овој дубокој жалости, по овој неодољивој тузи усред највеће војничке славе, ја сам разумео шта сам све изгубио, не знајући за љубав према кући, која је овако велико срце могла тако јако да ражали, разумео сам колико има извештаченога у нашем вар-

варском и суровом васпитању, у нашој ненаситој потреби за великим делима; видео сам, као да ми је то срце изненада открило, да постоји један живот, достојан да га човек обожава и да за њим жали, од кога сам ја насилно био отргнут, прави живот пун родитељске љубави, место кога су нам стварали живот лажан, пун мржње и свакојаким детињастих таштина; разумео сам да има само једна ствар лепша од породице и којој се она може са светињом на жртву принети: то је друга породица, отаџбина. И док је стари јунак, удаљавајући се од мене, плакао за то што је био добар, ја сам покрио главу рукама и плакао сам што сам дотле био тако рђав.

После неколико минута, адмирал се врати мени.

— Хтео сам да вам кажем, настави он поузданијим гласом, да ћемо се брзо приближити Француској. Ја сам вечита стража, одређена пред вашим пристаништима. Имам само нешто да додам, и то сам хтео да вам кажем на само: не заборављајте да сте овде остали на часну реч, и да ја на вас нећу мотрити; али, моје дете, што више времена прође, искушење ће бити све веће. Ви сте још врло млади; ако искушење постане тако велико да му ваша храброст не може одолети, дођите к мени кад се побојите да ћете му подлећи, и не кријте од мене своје намере; ја ћу вас спасти од нечасног корака који су, на срамоту свога имена, неки официри учинили. Имајте на уму да је допуштено раскинути робијашке окове, ако је то могућно, али да се не сме погазити часна реч.

После ових последњих речи он ми стиште руку и остави ме.

Не знам да ли сте запазили, господине, да преврати који се збивају у нашој души често зависе од једног дана, од једног часа, од каквог значајног и неочекиваног разговора који нас поколеба и уноси у нас, тако да се изразим, сасвим нове клице које лагано расту и чије су само последице и природан развитак остале наше радње. Такво је

за мене било оно јутро у Фонтенеблу и ова ноћ на енглеској лађи. Адмирал Колингвуд изложи ме новој борби. Оно што је дотле било у мени само страшна досада од ропства и огромно и младињско нестрпљење да радим, постаде сад необуздана жудња за отаџбином; гледајући какав бол упропашћује временом човека који је вечито одвојен од отаџбине, ја осетих велико нестрпљење да познам и заволим своју; измишљао сам љубавне везе које ме у ствари нису очекивале; замишљао сам да имам родбину, и сневао сам о сродницима које сам једва познавао, пребацујући себи да их нисам довољно волео, док су они, навикнути да ме не рачунају ни у шта, живели немарни и себични, потпуно равнодушни према мом напуштеном и промашеном животу. Тако се и само добро претвори у мени у зло. Мудар савет, који је добри адмирал мислио да треба да ми да, био је пропраћен узбуђењем које је говорило гласније но он; његов потресен глас дирнуо ме је више но мудрост његових речи; и док је мислио да притеже моје окове, он је у ствари јаче распалио у мени необуздану жељу да их раскинем. — Тако готово увек бива са свима саветима, и писменим и усменим. Само искуство и разлози који проистичу из нашег сопственог размишљања могу нас поучити. Видите сад ви који се бавите лепом књижевношћу, колико је она некорисна. Нашто сте ви? кога сте ви до сад обратили? и ко вас је икад разумео, молим вас? Ви готово увек постижете да успе ствар противна оној за коју се заузимате. Сетите се само писца који је начинио од Кларисе¹ најлепшу епску песму о женској врлини. Шта је било? Свет је узео ствар наопако, и одушевљава се Ловеласом, кога она међутим баца у засенак својом девојачком величанственошћу, коју ни само насиље није могло

¹ Клариса Харлау, роман од Ричардсона (1749). То је историја једне честите девојке која се, гађана својом родбином, поверава једном човеку, чије пороке крије врло примамљива спољашност, и који је постао класичан под именом Ловеласа. Заведена Клариса умире. док Ловелас гине у двобоју.

помрачити; Ловеласом, који се узалуд вуче на коленима да измоли опроштај од своје свете жртве, и не може да поколеба ову душу коју ни пад њена тела није могао да укаља. Поуке увек испадају наопако. Ви сте само за то да износите пороке који се, поносити што их сликате, огледају у вашој слици и налазе да су лепи. — Вама је то, истина, свеједно; али мој искрени и добри Колингвуд заиста ме је био заволео, и према моме владању није био равнодушан. Зато је био пре свега веома задовољан кад је видео да сам се одао озбиљном и непрестаном учењу. У мојој обичној повучености и ћутљивости налазио је такође нечега што се подударало с енглеском озбиљношћу, и он уобичаји да ми се у више прилика поверава, и да ми казује ствари које нису биле без важности. После извеснога времена сматрали су ме као његова секретара и сродника, и ја сам говорио толико добро енглески да нисам више изгледао сувише странац.

Међутим живот ми је био чемеран, и суморни дани на мору изгледали су ми и сувише дуги. Годинама нисмо престајали тумарати око Француске, и ја сам непрестано виђао како се на хоризонту оцртавају обале ове земље коју је Гроцијус назвао најлепшим царством после царства небеског; — затим смо се поново враћали на пучину, и око мене су, по читаве месеце, биле само магле и брегови воде. Ако је каква лађа прошла близу нас или далеко од нас, то је била енглеска лађа; никаква друга није имала допуштења поверити се ветру, и океан није више чуо ни једну реч која није била енглеска. И сами Енглези били су невесели, и жалили су се да је океан постао пустиња у којој вечито себе сретају, а Европа тврђава која је за њих затворена. — Покадшто је моја дрвена тамница прилазила тако близу земљи, да сам могао распознавати људе и децу која су ишла обалом. Тада ми је срце силно куцало, и нека унутрашња поамама прождирала ме је с таком жестином да сам се крио у дно лађе да не бих подлегао жељи да скочим у воду и испли-

вам на обалу; али кад бих се вратио неуморном Колингвуду, застидео бих се своје детињске слабости и не бих се могао довољно надивити како је он тако дубоку тугу сјединио с тако раденом храброшћу. Тај човек, који од пре четрдесет година није знао ни за шта друго до за рат и море, није престајао проучавати их као неку неисцрпну науку. Кад би се једна лађа уморила, он би се попео на другу, као немилосрдан коњаник; он их је сатирао и убијао под собом. Седам их је заморио са мном. Проводио је ноћи обучен, седећи на топовима, непрестано проучавајући вештину да одржи лађу непомичну, на стражи, на истој тачки на мору, не спуштајући ленгер, поред свих ветрова и бура; вежбао је непрестано своју посаду, и бдио је над њом и за њу. Тај човек није знао ни за какво богатство; и док су га постављали за пера Енглеске, он је волео своју порцију као обичан морнар; а кад сиђе у своју собу, постајао је отац породице и писао је својим кћерима да не представљају велике госпође, да читају, не романе него путописе, огледе и Шекспира колико год хоће (*as often as they please*). Писао је: „Били смо у борби на дан рођења моје мале Саре“, после битке код Трафалгара, коју је на моје јаде добио, и за коју је утврдио план са својим пријатељем Нелсоном, на чије је место дошао. — Покадшто је осећао да му здравље попушта, и молио је да га врате у Енглеску; али је она, неумољива, одговарала: „Останите на мору“ и слала му какво звање или златну медаљу за свако храбро дело; груди су му биле претрпане њима. Писао је после: „Од како сам отишао из своје земље, нисам провео ни *десет* дана у пристаништу; вид ми слаби; кад будем могао видети своју децу, бићу потпуно слеп, море ће ме ослепити. Ја очајавам што је, код толиких официра, тако тешко наћи ми заменика, који је вештији од мене.“ Енглеска је одговорила: „Остаете на мору, непрестано на мору.“ И он је остао на мору до своје смрти.

Овај стоички и дивљења достојан живот поражаво ме је својом узвишеношћу и дирао својом

простотом, кад сам га само један дан посматрао у његовој озбиљној и промишљеној мирноћи. Презирао сам себе, себе који нисам био ништа ни као грађанин, ни као отац, ни као син, ни као брат, ни као човек с породицом, ни као јаван радник, што се ја тужим кад се он не тужи. Он се одао свега једанпут и против своје воље, и ја, некорисно дете, ја, мрав међу мравима које је газио ногама султан Француске, ја сам замерао себи због потајне жеље да се вратим и предам на милост његовим ђудима, и да опет будем зрно прашине коју је он у крви месио. Сусрет са овим правим грађанином који је био одан, не као што сам био ја, једном човеку, него отаџбини и дужности, био је за мене срећан случај, јер сам у овој озбиљној школи научио шта је права величина коју у будуће треба да тражимо у војсци, и колико она, кад се овако схвата, уздиже наш позив над свима осталим, и може да сачува дивљења достојну успомену на неке од нас, ма каква била будућност рата и војске. Никад ни један човек није имао у већем степену онај унутрашњи мир који се рађа из осећања свете дужности, и скромну безбрижност војника кога се мало тиче да ли ће му име бити славно, само ако народна ствар напредује. Видео сам кад је једног дана написао: „Очувати независност моје земље, прва је жеља мога живота, и ја више волим да се моје тело дода беду отаџбине, него да се с некорисном свечаношћу вуче кроз беспослену гомилу. — Мој живот и моја снага припадају Енглеској. — Немојте говорити о мојој последњој рани, помислиће неко да се поносим опасностима којима сам изложен.“ — Његова је туга била дубока, али пуна величине; она није стајала на пут његовој вечитој делатности, и он ми је показао какав треба да је искусан ратник, који, не као човек славољубив него као уметник, упражњава *вештину ратца*, гледајући је са висине и презирући је често, као оно Монтекукули који се, кад је Тирен погинуо, повукао, сматрајући за понижење да се бори с обичним противником. Али ја сам био

још и сувише млад да појмим сву вредност овог карактера, и што ме је највише занело беше жеља да у својој земљи дођем до положаја који је раван његову. Кад сам видео да за његову заштиту моле краљеви с југа, и да се и сам Наполеон заноси надом да је Колингвуд у индиским водама, ја сам ватрено зажелео да ми се укаже прилика да побегнем, и толико сам хитао са амбицијом коју сам у себи непрестано гајио, да за мало нисам погазио своју реч. Јест, дотле је било дошло.

Једног дана *Океан*, лађа на којој смо били, дође у Гибралтар и задржа се у њему. Ја сиђох с адмиралом [на земљу, и, шетајући се сам по вароши, сретох се са једним официром из седмог хусарског пука, који је био заробљен у шпанском рату и доведен у Гибралтар са четири своја друга. Затвор им је била варош, али се на њих строго пазило. Ја сам се познавао с овим официром у Француској, и нашли смо се са задовољством, у положају готово сличном. Било је тако давно како ми Француз није говорио француски, да ми се учинило да је речит, ма да је био врло досадан, и после четврт часа ми поверисмо један другOME свој положај. Он ми одмах искрено рече да ће да бежи са својим друговима, да су ови нашли дивну прилику, и да се не би ни најмање устезао да пође с њима. Салете и мене да учиним то исто. Ја му одговорих да је врло срећан што га чувају; да ја, пошто ме нико не чува, не могу побећи а да се не осрамотим, и да он, његови другови и ја нисмо у истом положају. Њему ово није ишло у главу.

— Ја, Бога ми, нисам казуист, рече ми он, и ако хоћеш послаћу ти једног владику који ће ти рећи своје мишљење. Али да сам на твом месту, ја бих побегао. Ја видим само ово двоје: бити или не бити слободан. Знаш ли ти да си изгубио сваки изглед на унапређење, за ових пет година од како се вучеш на тој енглеској дереглији. Они који су били поручници кад и ти, сад су већ пуковници.

На то наиђоше његови другови и одвукоше

ме у једну доста сумњиву кућу, у којој су пили ксереско вино, и ту ми именоваше толико капетана који су постали генерали и потпоручника који су постали вицекраљеви, да ми се мозак заврте, и ја им обећах да ћу се прекосутрадан у поноћ наћи на овом истом месту. Један мали чамац требало је да дође по нас, најмљен у честитих кријумчара, који ће нас одвести на једну француску лађу, одређену да пренесе у Тулон рањенике наше војске. План ми се учини одличан, и моји добри другови, пошто су ме натерали да испијем повише пуних чаша да бих ућуткао роморење своје савести, завршише своје говоре једним победоносним разлогом, кунући се својом главом да најзад можете и имати извесних обзира према честитом човеку који је с вама лепо поступао, али да их све утврђује у уверењу да Енглез није човек.

Вратио сам се на *Океан* доста замишљен; и кад сам се после спавања пробудио и јасно видео свој положај, питао сам се да моји земљаци нису збијали шалу са мном. Међутим чежња за слободом и ватрено честољубље које је у мени распаљивано још из детињства, гонили су ме на бегство, поред свег стида који сам осећао што ћу погазити своју заклетву. Првео сам читав дан поред адмирала, не усуђујући се да му погледам у очи и трудећи се да нађем да је мањи и скучене памети. — За столом сам говорио охоло, с разметањем, о Наполеоновој величини; одушевљавао сам се, хвалио сам његову свестрану даровитост која је погађала законе стварајући законике, и будућност стварајући догађаје. Наглашавао сам дрско надмоћност овог генија, кад се упореди с осредњим даром тактичара. Надао сам се да ће ми се противречити; али, противно моме очекивању, енглески официри дивили су се цару више но што сам се могао дивити ја овом њиховом заклетом непријатељу. Лорд Колингвуд нарочито; напуштајући своју суморну ћутљивост и своја непрестана размишљања, он га стаде хвалити изразима тако тачним, тако јаким, тако одређеним, —

обраћајући у исти мах пажњу својим официрима на величину царевих предвиђања, на мајску брзину с којом је своје одлуке извршавао, на сталност његових заповести, на његову поузданост у расуђивању, на његову оштроумност при преговарањима, на тачност његових мисли у саветовањима, на његову величину у биткама, његову мирноћу у опасностима, његову истрајност у припремању подuzeћа, његов понос у држању које је дао Француској, једном речју на све добре особине којима се одликовао овај велики човек, — да сам се ја питао, шта би још могла додати историја овој похвали; и ја сам био поражен, јер сам нарочито тражио повода да се наљутим на адмирала, надајући се да ћу га изазвати на неправична оптуживања.

Желео сам, злурадо, довести га у положај да нема права, и измамити му какву несмотрену или увредљиву реч, која би ми послужила као оправдање за вероломство које сам смишљао. Али он као да се, напротив, старао да удвоји сву доброту; и како су остали из његове предусретљивости извели да ме је обузела нека нова туга због које ме ваља тешити, сви су били према мени пажљивији и попустљивији више но икад. Ово ме наљути, и ја устадох од стола.

Адмирал ме сутрадан поново поведе у Гибралтар, за моју несрећу. У њему је требало да проведемо осам дана. — Вече бегства дође. — У глави ми је врело, и ја сам се непрестано решавао. Изналазио сам нарочите разлоге. и нисам хтео да мислим о њиховој неистинитости; у мени је пламтела силна борба; али док се моја душа превијала и увијала, моје је тело, као да је било судија између славољубља и части, само ишло путем бегства. Ја сам, ни сам не знам како, увезао био своје прње, и из куће у Гибралтару, у којој смо били, упутио сам се кући у којој је био састанак, кад наједанпут застадох, и осетих да је то немогућно. — У нечасним поступцима има нечега отровног што поштен човек осети на својим уснама, чим се маши за чашу која ће га упропастити. Он не може чак

ни да сркне из ње, ако није готов да одмах умре. — Кад сам видео шта ћу учинити и да ћу погазити своју реч, обузе ме такав ужас да сам мислио да сам полудео. Одјурio сам обали и побегао од оне кобне куће као из болнице кугом заражених, не усуђујући се ни да се окренем да је погледам. — Скочио сам у море и, по поноћи, допливао сам до *Океана*, наше лађе, моје тамнице на води. Успео сам се на њу нагло, хватајући се грчевито за њене па-ламаре; и кад сам стигао на кров, обгрлио сам велику катарку, припио сам се уз њу страсно, као уз уточиште које ће ме сачувати од срамоте, и у истом тренутку, како ми је осећање величине моје жртве раздирало срце, пао сам на колена, наслонио чело на гвоздене обруче и бризнуо у плач као дете. — Капетан *Океана*, кад ме виде у овом стању, помисли или се учини да мисли да сам болестан, и нареди да ме однесу у собу. Ја сам га кроз плач преклињао да ми постави стражу пред вратима, да не бих могао изићи. Затворише ме и одмах ми лакну, јер сам се најзад опростио мука да будем свој сопствени тамничар. Сутрадан видео сам да смо на широком мору, и био сам мало мирнији, јер сам изгубио из очију земљу, предмет сваког несрећног искушења у мом положају. Баш сам размишљао о томе, са више мирноће, кад се моја мала врата отворише, и добри адмирал уђе сам.

— Дошао сам да вам кажем збогом, поче он с изразом мање озбиљним но обично; сутра у јутру путујете у Француску.

— Ох! Боже мој! да ми не кажете то, милорде, да ме кушате?

— То би била свирепа шала, моје дете, настави он; ја сам се већ једанпут доста јако огрешио о вас. Требало је да вас оставим у затвору у Нортонберланду, на суву, и да вас разрешим од дате речи. Тако бисте могли без гриже савести склапати завере против својих чувара, и без икаквих обзира употребити сву своју вештину да побегнете. Овако сте били на већим мукама, имајући више

слободе; али, Богу хвала! ви сте јуче одолели једном искушењу које би вас лишило части. То би било насести у самом пристаништу, јер ја од пре петнаест дана преговарам о вашој размени, коју је адмирал Росли сад уговорио. — Стрепио сам јуче за вас, јер сам знао намеру ваших другова. Пустио сам их да побегну због вас, јер сам се бојао да с њима не будете затворени и ви. И како бисмо то могли сакрити? Ви сте били изгубљени, моје дете, и, верујте ми, рђаво би вас дочекали стари јунаци Наполеонови. Они имају права да буду строги у питањима Часте.

Ја сам био тако збуњен да нисам знао како да му захвалим; он виде моју забуну и похита да пресече отрцане реченице којима сам покушавао да промуцам како жалим што се растајем с њим:

— Но, но, прођите се онога што ми зовемо French compliments:¹ ми смо задовољни један с другим, то је све; ви имате, чини ми се, пословицу која вели: *Нема леје шамнице*. — Оставите ме да умрем у мојој, пријатељу; ја сам се на њу навикао, морао сам. Али ово неће још дуго трајати; ја осећам како ми ноге дрхте и мршаве. По четврти пут молио сам лорда Малгрева за одмор, и он ме је опет одбио; писао ми је да не може да ми нађе заменика. Међутим, кад будем умро, мораће наћи некога, и не би рђаво урадио да се за тај случај унапред спреми. — Ја ћу остати као стража у Средиземноме Мору; али ви, my child,² немојте губити време. Ту је један sloop³ који ће вас одвести. Хтео бих само једно да вам препоручим, то је да се осветите једном начелу пре него једном човеку. Љубав према вашој отаџбини довољно је велика да испуни једно срце и употреби једну памет.

— Авај! милорде, рекох, има тренутака у којима није лако знати шта хоће отаџбина. Ја ћу то питати моју.

¹ Француски комплименти.

² Дете моје.

³ Врста чамаца с једрилом.

Ми још једанпут рекосмо један другоме збогом, и ја с тешким срцем оставих овог часног човека, за чију сам смрт после кратког времена чуо. — Он је умро на широком мору, као што је живео четрдесет и девет година, не тужећи се, не хвалећи се, и не видевши своје кћери. Усамљен и мрачан као једна од оних старих Осијанових дога, које вечито чувају обале Енглеске у таласима и магли.

Ја сам научио у његовој школи колико човек може да препати у ратном изгнанству, и шта све осећање дужности може да савлада у једној великој души; задахнут овим примером и прекаљен патњама својим и његовим, дошао сам у Париз да, са искуством које сам стекао у ропству, изиђем пред свемоћног господара кога бејех оставио.

ГЛАВА СЕДМА.

ПРИЈЕМ.

Овде капетан Рено ућута, и ја погледах у свој сахат. Било је два часа по поноћи. Он устаде, и ми прођосмо кроз гренадире. Дубока тишина владала је свуда. Многи беху поседали на своје ранце, и тако заспали. Ми седосмо на неколико корака од њих, на ограду, и он настави своје причање, пошто је припалио цигару на лули једнога војника. Није било ни једне куће која је давала знака од живота.

Чим сам дошао у Париз, хтео сам да видим цара. Видео сам га у дворском позоришту, у које ме је одвео један од мојих старих другова, који је постао пуковник. То је било у Тиљеријама. Заузели смо места у једној малој ложи, према ложи царској, и чекали смо. У сали су били само краљеви. Сваки од њих, у ложи првога реда, имао је око себе свој двор, а пред собом, на галерији, своје ађутанте и добро познате генерале. Краљеви вестфалски, саксонски и виртенбершки, и сви кнежеви Рајнскога Савеза, били су у истом реду. До њих је стојао Мира, краљ неапољски, који је говорио гласно и брзо, тресао својом црном косом, коврчастом као грива, и стрељао својим лавовским очима. Више њих био је краљ шпански и, сам, у страни, руски посланик кнез Куракин, с еполетама које беху окићене дијамантима. У партеру, гомила генерала, војвода, кнежева, пуковника и сенатора. Свуда горе дворске госпође, голих руку и разголићених рамена.

Ложа над којом се налазио орао била је још празна; ми смо непрестано гледали у њу. Не прође много, а краљеви поустајаше и остадоше стојећи. Цар уђе сам у ложу брзим корацима; он седе брзо у своју наслоњачу, погледа догледом пред собом, затим се сети да је цела сала на ногама и да чека

на његов поглед, климну главом двапут, нагло и неуљудно, окрену се брзо, и пусти краљице и краљеве да поседају. Његови коморници, у црвеном оделу, стојали су иза њега. Он им је говорио и не гледајући их, и с времена на време пружао је руку да прими једну златну кутију, коју му је један од њих додавао и узимао. Кречентини је певао у *Хорацијима*, анђелским гласом који је излазио из лица мршаваог и смежураног. Оркестар је био тих и слаб, по заповести царевој, који је хтео можда, као Лакедемонци, да га музика умирује место узбуђује. Он је гледао догледом пред собом, и врло често у правцу мене. Ја сам познао оне зеленосиве очи, али нисам волео ону жуту пуноћу која беше прогутала његове оштре црте. Он пренесе леву руку своје левом оку, да боље види, по свом обичају; ја осетих да ме је познао. Затим се нагло окрену, стаде гледати само на позорницу, и после кратког времена изиђе. Ја сам већ био на месту куда ће проћи. Ишао је брзо ходником, и његове дебеле ноге, уз које су биле припијене беле свилене чарапе, његов струк испупчен под зеленим капутом, учинише да сам га једва познао. Он се нагло заустави предатном, и место да се обрати мени непосредно рече пуковнику који ме је представио:

— Зашто га нисам видео нигде? — Још поручник?

— Био је заробљеник од 1804.

— Зашто није побегао?

— Био сам заробљеник на часну реч, рекох полугласно.

— Ја не волим заробљенике, рече он; треба погинути.

Он ми окрену леђа. Ми остадосмо непомични, у реду; и кад је цела његова пратња прошла:

— Драги мој, рече ми пуковник, видиш да си глупак; изгубио си унапређење, а ни признање ниси добио.

ГЛАВА ОСМА.

РУСКА СТРАЖА.

— Је ли то могућно? рекох ударивши ногом. Кад чујем овако шта, ја сам задовољан што је официр умро у мени још пре неколико година. Остао је само усамљен и независан писац који посматра шта ће бити с његовом слободом и неће да је брани од својих старих пријатеља.

И ја сам мислио да ћу опазити код капетана Рено трагове гнева при помисли на ово што ми је причао; али он се смешио благо и задовољно.

— Ствар је сасвим проста, настави он. Тај је пуковник био красан човек; али има људи који се, како вели она чувена изрека, размећу злочинима и суровошћу. Он је хтео да буде груб према мени, зато што је цар дао пример за то.

Али каква је то срећа била за мене! — Од тога дана ја сам почео сам себе ценити, имати вере у себе, осећати како ми се карактер пречишћава, ствара, допуњава, учвршћује. Од тога дана видео сам јасно да догађаји нису ништа, да је унутрашњи човек све и сва, и ставио сам себе високо изнад својих судија. Осетио сам најзад своју савест, и решио сам се да се ослањам једино на њу, да јаван суд, сјајне награде, нагле успехе, добар глас на основу ратних извештаја, сматрам за смешно и глупо разметање и пуки случај на који није вредно освртати се.

У рату сам брзо утонуо у редове непознате, у пешадију, у пешадију која се бори, у којој су сељаци војници падали по хиљаду у један мах, као снопље пшенице у плодним њивама у Боси. — Ту сам се крио као калуђер у своме манастиру; и из средине ове оружане гомиле, пешачећи као и војници, с ранцем на леђима, и једући њихов хлеб, издржао сам велике ратове Царства, док је Царство

трајало. — Ах! да знате само како сам био задовољан за време оних нечувених напора! Како сам волео своју повученост, и какву су ми дивљу радост причињавале велике битке! Лепота је рата у средини војника, у логорском животу, у блату на маршу и на биваку. Ја сам се светио Бонапарти служећи отаџбини, а не имајући ништа од Наполеона. Кад је пролазио поред мог пука, ја сам се крио, бојећи се да ме не награди. Искуство ме је научило да ценим звања и власт по њиховој правој вредности; тежио сам једино за тим да у свакој тековини нашег оружја узмем свој удео поноса који ми је припадао по моме сопственом осећању; хтео сам да будем грађанин. где се то још могло бити, и то на свој начин. Моје су услуге остајале час неопажене, час уздизане изнад њихове вредности, и ја нисам престајао крити их колико сам год могао, бојећи се да се моје име сувише не истакне. Гомила оних који су радили сасвим противно овоме била је тако велика да ми је лако било да останем неопажен и ја сам још био само поручник Царске Гарде, 1814, кад сам добио ову рану на челу коју видите и која ме, вечерас, боли више но обично.

Овде капетан Рено превуче више пута руком преко чела, и како је изгледало да хоће да ућути, ја га стадох салетати да настави, и салетао сам га дотле док није попустио.

Он наслони главу на јабуку од свога штапа.

— Чудновато, рече он, никад нисам причао све ово, а вечерас ми се прохтело да причам. — Али не мари! волим да се поверим једном старом другу. Ово ће бити за вас предмет озбиљног размишљања, кад не будете имали важнија посла. Чини ми се да ствар заслужује пажњу. Можете помислити да сам велика слабостиња или да претерујем; али свеједно. До догађаја, доста обичног за друге, који ћу вам испричати и чије причање одлажем и против своје воље, моја љубав према ратној слави беше

постала разумна, озбиљна, одана и савршено чиста, као што је просто и јединствено осећање дужности; али од тога дана друге мисли поново помрачише мој живот.

То је било 1814; био је почетак године и крај оног жалосног рата, кад је наша јадна војска бранила Царство и цара, и кад је Француска клонула духа пратила борбу. Соасон се баш беше предао Прусу Билову. Шлеска и северна војска беху се спојиле. Макдоналд беше оставио Троју и напустио долину Ионе, да утврди своју одбранбену линију од Ножана до Монтероа, са тридесет хиљада људи.

Требало је да нападнемо на Рајмс, који је цар хтео да поврати. Време је било натмурено и киша је непрестано падала. Дан пре тога изгубили смо били једног вишег официра који је водио заробљенике. Руси га беху изненадили и убили прошле ноћи, и ослободили своје другове. Наш пуковник, који је био прави *надрибалда*, хтео је да им се освети. Били смо близу Епернеја и обилазили смо висове који су га окружавали. Вече се спуштало и, пошто смо цео дан употребили за одмарање, пролазили смо поред једног лепог белог замка с кулама који се звао Бурсо, кад ме пуковник позва. Он ме изведе на страну, док су војници састављали пушке у купе и рече ми својим старим промуклим гласом:

— Видите ли горе на оном ђувику једну шупу, тамо где се шета онај дугачки руски стражар, онај звекан с камилавком?

— Видим, рекох, видим врло добро и гренадира и шупу.

— Е лепо, ви који сте стари војник, треба да знате да је то тачка коју су Руси заузели прекјуче, и која за сад задаје цару највише брига. Он ми каже да је тај положај кључ од Рајмса, и то лако може бити. У сваком случају, направимо посла Воронцову. У једанаест сахата у вече, узећете две стотине ваших ђида, и напашћете изненада на стражу коју су поставили у овој шупи. Али да не бисте изазвали узбуну, заузећете положај на бајонет.

Он узео мало бурмута па и мени понуди, а остатак разбаца мало по мало, као ово ја сад, и рече ми, изговарајући по једну реч уза свако зрно које је растурао на ветру:

— Ви погађате да ћу и ја бити ту, иза вас, са својом колоном. — Највише да изгубите шездесет људи, а задобићете шест топова које су они тамо наместили.. Окренућете их на Рајмс... У једанаест сахата... Једанаест и по, положај ће бити ваш. После ћемо спавати до три, да се мало одморимо... од оне мале борбе код Кране, која је, како веле, од велике важности.

— Разумем, рекох му, и одох са својим млађим поручником да се спремимо мало за наш излет. Главно је, као што видите, било да се све сврши у тишини. Прегледао сам оружје, и наредио сам да се изврте метци из свију пушака које су биле пуне. Затим сам се неко време шетао са својим подофицирима чекајући одређени час. У десет и по сахата наредио сам им да обуку шињеле и да испод њих сакрију пушке; јер, ма шта да радите, као што видите вечерас, бајонет се увек види; и ако је те ноћи помрчина била много гушћа но сад, опет сам се бојао да нас не опазе. Пошто сам осмотрио стазе, оивичене живом оградом, које су водиле руској стражи, упутио сам њима најодважније момке какве сам икад имао под својом командом. — Још су овде, у строју, двојица њих који су тамо били и који се свега сећају. — Они беху навикли на Русе, и знали су како треба с њима. Стражари, на које смо у пењању наишли, нестали су нечујно, као трска коју човек руком обори. С оним што је био пред оружјем имали смо мало више посла. Стајао је непомичан, с пушком к нози, и с брадом наслоњеном на пушку; љуљао се грешник као човек кога савлађује сан од умора и хоће да падне. Један од мојих гренадира обухвати га рукама и стеже да га удави, а друга двојица запушише му уста и бацише га у трње. Ја сам прилазио лагано и нисам се могао одбратити, признајем, од извесног узбуђења, које никад

пре тог нисам осетио у другим борбама. Било ме је стид што нападам људе који спавају. Гледао сам их увијене у њихове шињеле, осветљене једним слепим фењером, и срце ми је силно куцало. Али на једанпут, у тренутку кад је требало приступити делу, ја се побојаш да то не буде слабост која личи на слабост кукавица, уплаших се што сам и ја једанпут осетио страх, и, узевши у руке сабљу коју сам носио скривену под пазухом, уђох први, нагло, претходећи примером својим гренадирима. Ја им дадох знак, који они разумедоше; они навалише најпре на оружје, затим на људе, као вуци на стадо. Ох! то је био нем и страشان покољ! Бајонет је пробадао, кундак убијао, колено гушило, рука давила. Сваки узвик, чим би се зачуо, био је угушен под ногама наших војника, и ни једна глава није се придигла а да јој није задат смртоносан удар. Кад сам ушао, ја сам насумце управио био један страховит ударац, пред собом, у нешто црно што сам кроз пробо; један стари официр, човек висок и снажан, седе косе, подиже се као авет, страховито врисну кад виде шта сам учинио, удари ме силно мачем у лице, и у исти мах паде мртав под бајонетом. Ја клонух поред њега, збуњен ударцем између очију, и чух под собом умирући и нежан глас једног детета који рече: „Тата..“

Тада разумедох шта сам урадио и погледах у своје дело са манитом брзином. Видео сам једног официра од четрнаест година, каквих је тако много било у руској војсци, која нас је у то време освајала, и које су водили у ову страшну школу. Дуга коврџава коса падала му је на груди, плава и свиlena као коса у жене, а глава му беше нагнута као да је поново заспао. Његове румене усне, развучене као усне у новорођеног детета, рекао бих, још су биле превучене млеком дојкињиним, а његове велике плаве и полуотворене очи одавале су лепоту безазлену, женску и умиљату. Ја га придигох на једну руку, и његово лице паде на моје крваво лице, као да је хтео сакрити главу између образа

и рамена своје мајке да се загреје. Изгледало је да се шћућурио испод мојих груди, да се спасе од својих убица. Синовља љубав, поуздање и спокојство слаткога сна огледаху се на његову мртвом лицу, и чинило ми се да је хтео рећи: Почивајмо мирно.

„Зар је то био непријатељ?“ узвикнуо сам. — И оно очинскога што је Бог унео у утробу свакога човека узбуди се и уздрхта у мени. Ја сам га притискивао на своје груди, кад осетих да притискујем на се балчак своје сабље која је пролазила кроз срце и која беше убила овог заспалог анђела. Хтео сам да наднесем своју главу над његову, али га моја крв поли по лицу; осетих рану на своме челу, и сетих се да ми је задао његов отац. Погледао сам са стидом у страну, и видео сам само гомилу лешева које су моји гренадири вукли за ноге и бацали напоље, одузимајући им само муницију. У тај мах уђе пуковник са својом колоном, чије сам кораке и звек оружја чуо.

— Браво, драги мој! рече ми он, ви ово вешто отесте. Али ви сте рањени?

— Погледајте ово, рекох; какве разлике има између мене и једног убице?

— До врага! драги мој, шта ћете? такав је занат.

— Имате право, одговорих, и устадох да поново предузмем команду. Дете паде у наборе свога шињела којим сам га увио, и његова ручица окићена крупним прстењем испусти један штап од трске, који ми паде на руку као да ми га је дала. Ја га узех. Реших се да никад више не носим друго оружје, ма у какве опасности запао, и не имадох смелости да извучем из његових груди своју убилачку сабљу.

Изишао сам журно из ове јазбине у којој се осећаше задах крви, и, кад сам се нашао на чистом ваздуху, имао сам снаге обрисати своје црвено и влажно чело. Моји гренадири беху постројени; сваки је од њих хладно брисао свој бајонет о траву и

Видео сам једног официра од четрнаест година... (Страна 169).

утврђивао кремен на орозу. Мој најстарији подофицир, у пратњи коначара, ишао је испред редова, са списком у руци, и, читајући при светлости једне мале свеће која је била углављена у цев његове пушке као у свећњак, вршио је мирно прозивку. Ја сам се наслонио на једно дрво и пуковски лекар дође да ми привије чело. Јака пролећна киша падала ми је на главу и чинила ми је добро. Ја се не могах уздржати да дубоко не уздахнем:

— Додијао ми је рат, рекох лекару.

— И мени, рече један озбиљан глас који ми је био познат.

Ја подигох завој са обрва и угледах, не Наполеона цара, него Бонапарту војника. Стојао је преда мношвом сам, тужан, без коња, с чизмама у блату, с поцепаним оделом, са шеширом са чијег је обода цурила киша; осећао је да су му дошли последњи дани, и гледао је око себе своје последње војнике.

Он ме пажљиво загледа.

— Ја сам те видео негде, рече, стари ратниче?

По овој последњој речи осетих да ми казује само једну отрцану фразу; ја сам знао да сам остарио лицем више него годинама, и да су ме умор, бркови и ране доста променили.

— Ја сам вас видео свуда, и ако ви мене нисте, одговорих.

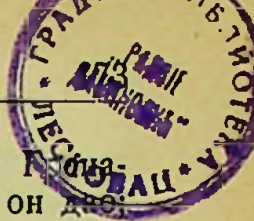
— Хоћеш ли да те унапредим?

— Сад је доцкан, рекох.

Он прекрсти руке за часак не одговарајући, затим додаде:

— Имаш право, кроз три дана оставићемо службу и ја и ти.

Он ми окрену леђа и појаха коња кога су држали на неколико корака одатле. У тај мах чело наше колоне беше прешло у напад, и гранате почеше падати на нас. Једна паде баш пред моју чету, и неколико људи и нехотице узмаче назад, чега се застидеше. Бонапарта приђе сам гранати која је горела и димила се, пред његовим коњем, и нагна га да омирише тај дим. Све је ћутало и стајало непо-

мично : граната прште и не погоди никога. Губи-
дири осетише страшну лекцију коју им је он дао,
али ја сам у том његову поступку осетио и нешто
што је личило на очајање. Француска га је на-
пуштала, и он беше посумњао за часак у своје старе
јунаке. Ја сам био и сувише освећен а он и сувише
кажњен овим напуштањем, Устао сам с напрезањем,
пришао сам му и стегао руку коју је пружио не-
колицини између нас. Он ме није познао, али је
ово било за мене прећутно измирење између нај-
незнатнијега и најславнијега човека нашега века. —
У то се зачу знак за јуриш, и сутрадан у јутру
ми смо поново заузели Рајмс. Али на неколико дана
после тога други су заузели Париз.

Капетан Рено дуго је ћутао после ове приче,
и остао је оборене главе ; ја нисам хтео прекидати
његове сањарије. Ја сам с поштовањем посматрао
овог честитог човека, и пратио сам пажљиво, док
је говорио, споре преображаје ове просте и добре
душе, чија је одушевљена оданост била вечито за-
постављена, коју је неодољив утицај вечито мучио,
али која је ипак успела да нађе спокојства у нај-
скрмнијој и најозбиљнијој дужности. — Његов не-
познати живот изгледао ми је унутрашњи приказ
онако исто леп као славан живот ма ког јавног
радника. — Сваки талас мора додаје један бели-
част вео лепотама бисернога зрна, сваки талас дела
лагано да га начини савршенијим, сваки делић пене
који се на њему заустави оставља му неку тајан-
ствену боју у пола позлаћену, у пола прозрачну,
испод које се може само наслутити унутрашњи зрак
који полази из његове средине ; на тај исти начин
створио се овај карактер у великим превратима и
у дну најмрачнијих и вечитих искушења. Ја сам
знао да је он све до цареве смрти сматрао за дуж-
ност да не служи, поштујући, поред свег наваљивања
својих пријатеља, оно што је он називао при-
стојност ; а по смрти царској, разрешен некадашњег

свога обећања господару који га више није познавао, добио је поново заповедништво, у краљевској гарди, над остатцима своје старе гарде; и како никад није говорио о себи, нико на њега није ни мислио, и остао је без унапређења. — Њему је то било свеједно, и обично је говорио: ако човек не постане генерал у двадесет петој години, кад може да оствари своја маштања, боље је да остане прост капетан, да живи са војницима као отац породице, као настојник манастира.

— Ево, рече ми он пошто се мало одморио, погледајте нашег старог гренадира Поаријера, са његовим мрачним и разроким очима, његовом ћелавом главом и ожљцима на образу, од удараца сабље, њега пред којим се заустављају да му се диве маршали Француске, кад им одаје почаст на краљевим вратима; погледајте Бекарија с његовим профилом старог римског војника; Флешуа, са његовим седим брковима; погледајте цео овај први ред одликованих, са три ширита на рукавима! Шта би рекли ови стари испосници старе војске, који никад нису хтели бити друго шта до гренадири, да сам јутрос изостао, ја који сам им још до пре петнаест дана заповедао? — Да сам се од пре неколико година научио на кућу и на одмор, или на шта друго, била би друга ствар; али овде ја заиста имам само толико вредности колико и они. У осталом, погледајте како је све мирно вечерас у Паризу, мирно као ваздух, додаде он и устаде као и ја. Скоро ће дан; више се без сумње неће разбијати фењери, и ми ћемо се сутра вратити у касарну. Ја ћу се кроз неколико дана вероватно повући на своје мало добро у једном куту Француске, на коме се налази једна мала кула, у којој ћу наставити да проучавам Полибија, Тирена, Фолара и Вобана, забаве ради. Готово сви моји другови изгинули су у Великој Војсци, или су доцније помрли; ја већ одавно не разговарам ни с ким, и ви знате на који сам начин омрзнуо рат, и ако сам га одлучно водио. Он ми на то срдачно стиште руку и остави

ме, пошто ме је још једанпут замолио за значку која му је требала, ако није зарђала и ако је нађем код куће. Затим ме поново призва и рече ми:

— Слушајте, како није сасвим немогуће да ће опет пуцати на нас са каквог прозора, причувајте ми, молим вас, овај бележник пун старих писама која само за мене имају вредности, и која ћете спалити ако се више не видимо.

— Дошло нам је неколико наших старих другова, и ми смо их замолили да се врате кућама. Ми не водимо грађански рат. Ми смо мирни као ватрогасци чија је дужност да гасе пожар. После ће се доћи до споразума; то се нас не тиче.

И он ме остави смешећи се.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

КЛИКЕР.

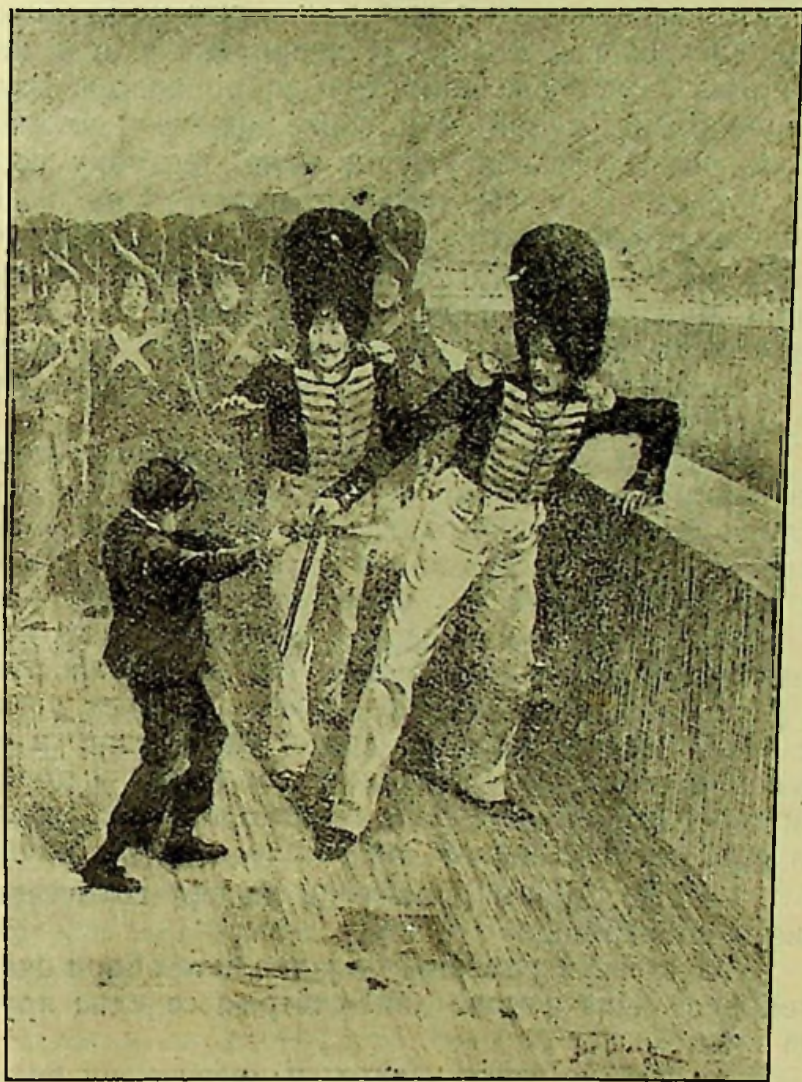
Петнаест дана после овог разговора, на који ни у самој револуцији нисам заборавио, размишљао сам усамљен о скромном јунаштву и о некористољубљу, који су тако ретки! Трудио сам се да заборавим невину крв која је проливена, и прочитавао сам у историји Америке како је, године 1783, победоносна англоамеричка војска, пошто је углавила мир и ослободила отаџбину, била готова да се побуни против Народног Представништва које се одвећ сиромашно да јој изда плату, спремало да је распусти. Вашингтон, врховни ђенерал и победилац, требало је само једну реч да каже или један знак главом да да, па да постане диктатор; он је учинио оно што је само он био у стању извршити: распустио је војску и дао оставку. — Спустио сам књигу и упоређивао сам ову светлу величину са нашим немирним славољубљем. Био сам тужан и опомињао сам се честитих ратника, без лажне славе, без шарлатанства, који су волели власт и заповедништво само ради општега добра, који су их чували без охолости, и нису их умели ни употребити против отаџбине, ни претворити у злато; помишљао сам на све људе који су водили рат свесни његове стварне важности; мислио сам на доброг Колингвуда, који се беше помирио са својом судбином, и најзад на незнатног капетана Реноа, — кад уђе један човек високог раста, у дугачком плавом шињелу који је био у доста рђавом стању. По његовим седим брковима, по ожиљцима на његову препланулом лицу, познадох једног од гренадира из његове чете; упитах га је ли капетан још у животу, и узбуђење овог доброг човека увери ме да се догодила нека несрећа. Он седе, обриса чело, и кад је, после кратког времена и нешто пажње која му је указана, дошао мало к себи, он ми рече шта се капетану догодило.

Два дана, 28 и 29 јула, капетан је Рено само крстарио улицама, на челу својих гренадира; пред првим водом своје колоне ишао је мирно посред града од каменица и куршума који су летели из кавана, са балкона и прозора. Застајао је само да збије редове које су проређивали они који су пали, и да види јесу ли му вође с левог крила на прописном одстојању и у истој висини са крилним у воду. Сабљу није ни вадио, но је ишао са штапом у руци. Заповести су му у први мах стизале тачно; али, било да су ађутанти гинули у путу, било да их штаб није ни слао, он је ноћу, између 28 и 29, остављен на бастилском тргу без икаквих других упустава до да се повуче ка Сен-Клуу, рушећи успут све барикаде. И он је то учинио, без и једне пушке. Кад је дошао на јенски мост, зауставио је чету да изврши прозивку. Био је изгубио мањс људи но и једна друга од чета које су биле одвојене, и његови су војници били најмање уморни. Он је некако умео да их на време и у хладу одмори, у овим жарким данима, и да им у напуштеним касарнама набави хране коју им непријатељско становништво није хтело давати; држањс његове колоне било је тако да је сваку барикаду налазио напуштену, те му је само остајало да се потруди да је поруши.

Он је дакле стојао на уласку јенског моста, сав прашљив, и тресао је ноге; гледао је у правцу бране, да што не смета изласку његова одреда и одређивао је извиднице које ће послати напред. На Марсову Пољу није било никога сем двојице зидара, који као да су спавали, лежећи потрбушке, и једног дечка од четрнаест година од прилике, који је ишао босоног, и са два комада од разбијена порцелана ударао као кастањетама. Он их је свремена на време стругао о ограду моста, и играјући се тако дошао је до ивичног камена крај кога је стојао Рено. Капетан је у том тренутку показивао својим штапом узвишења у Пасију. Дете му приђе, гледајући га својим великим и зачуђеним очима, извуче испод капута један пиштољ, узме га обема

рукама и управи га у груди капетану. Овај га отклони својим штапом, и, како је дете у тај мах опалило, зрно га погоди у бедро. Капетан паде, не рскавши ни речи, и с презривим сажаљењем погледа у овог необичног непријатеља. Он је видео овог дечка који је непрестано држао своје оружје обема рукама и дрхтао од страха кад је видео шта је учинио. Гренадири су у тај мах стојали тужно наслоњени на своје пушке; они не учинише ни један покрет против овог малог неваљалца. Једни подигоше свога капетана, а други ухватише за руке ово дете и доведоше га пред онога кога беше ранило. Оно брзину у плач; и кад виде како крв из ране официрове лопи низ његове беле панталоне, оно се уплаши од овог крвопролића и онесвесну. И човека и дете однели су једновремено у једну кућицу близу Пасија, у којој су се још налазили. Колона, под предвођењем поручниковим, наставила је пут у Сен-Клу, а четири гренадира скинули су униформу и остали у овој гостољубивој кући да негују свога старог командира. Један је (онај који ми је ово казивао) нашао рада у Паризу као пушкар, други као учитељ борења, и доносићи своје наднице капетану, нису му дали да остане без неге до тога дана. Беху му одсекли ногу; али је имао јаку и опаку грозницу; и како се бојао опасног појачавања ватре, послао је по мене. Нисам смео губити време. Отишао сам сместа с честитим војником, који ми је све ове појединости причао са сузама у очима и уздрхталим гласом, али без роморења, без роптања, без оптуживања, понављајући само: „То је велика несрећа за нас.“

Рањеник је био пренет код неке трговкиње, која је била удовица и живела сама у једном дућанчету, у једној забаченој улици, са својом ситном децом. Она се није ни за часак побојала да може имати непријатности, и никоме није ни на памет пало да је због овога узнемирава. Напротив, суседи беху похитали да јој помогну у неговању болесника. Како су позвати лекари били мишљења да се не

И како је дете у тај мах опалило, зрно га погоди... (Страна 178).

може преносити, после операције, она га је задржала код себе, и често је по целу ноћ провела крај његове постеље. Кад сам ушао, она изиђе преда ме с изразом захвалности и снебивања, што ми је тешко пало. Осетио сам колико је неприлика у исти мах прикрила из урођене доброте и добротинства. Била је врло бледа, а очи су јој биле црвене и уморне. Сваки час је улазила у једну врло тескобну собу иза дућана, коју сам спазио с врата, и по њеној ужурбаности видео сам да успрема рањеникову собицу, полажући доста на то да се једноме странцу учини пристојна. — Зато и нисам хитао, но сам јој дао толико времена колико јој је било потребно.

— Знате, господине, много се намучио! рече ми она отварајући врата.

Капетан Рено седео је на једној малој постељи с вуненим завесама, која је била намештена у једном углу собе, и неколико подглавака подржавало је његово тело. Био је сув као костур, а јагодице су му се необично црвенеле; рана на његову челу била је црна. Одмах сам видео да неће дуго, а то исто казивао ми је и његов осмех. Он ми пружи руку и даде ми знак да седнем. Десно од њега стојао је један дечко, који је држао чашу воде са сирупом и мешао је кашичицом. Он устаде и донесе ми своју столицу. Рено га, са своје постеље, ухвати за крај од ува, и рече ми лагано, гласом слабим:

— Ево, драги пријатељу, да вам представим свога победиоца.

Ја слегнух раменима, а јадно дете обори очи и поцрвене. Низ његово лице скотрља се једна крупна суза.

— Но! но! рече капетан и превуче му руком по коси. Оно није криво. Јадно дете! наишло је на два човека који су му дали да пије ракије, платили му и послали га да пуца на мене. Он је то учинио, као што би се бацио кликером. — Је ли тако, Жане?

И Жан стаде дрхтати, а лице му доби тако тужан израз да ме је дирнуло. Ја га погледах мало боље: било је то врло лепо дете.

— Кликер је и био, рече ми млада трговкиња. И она ми показа један мали кликер од агата, у величини највећег пушчаног зрна, којим је био напуњен пиштољ.

— То је довољно да се одсече нога једном капетану, рече Рено.

— Не дајте му да говори много, рече ми трговкиња плашљиво.

Рено је није слушао:

— Да, драги пријатељу, није ми остало довољно ноге да се на њу може утврдити дрвена.

Ја му стегох руку и не одговорих ништа; осећао сам неко понижење кад сам видео да је довољан био скок једне од оних жаба из париских олука које зову *гаменина*, па да буде убијен човек који је толико ствари видео и толико препатио, чије је груди очеличило двадесет ратова и десет рана, који је био изложен и леду и ватри, и прошао и кроз копља и кроз бајонете.

Рено одговори на моју мисао. Он прислони образ на подглавак, стеже ми руку и рече ми:

— Били смо у рату; он није убица, као што ни ја нисам био у Рајмсу. Кад сам убио оно руско дете, можда сам и ја био убица? У великом рату са Шпанијом, људи који су ножем убијали наше страже нису мислили да су убице, и, како је био рат, можда нису ни били. Католици и хугеноти јесу ли убијали један другога, или нису? — Из колико се убистава састоји једна велика битка? — То је једно од питања у којима се наш разум губи и не зна шта да каже. — Рат је крив, а не ми. Ја вас уверавам да је ово дете врло добро и врло умиљато; оно већ врло добро чита и пише. Нахотче је. — Било је столарски шегрт. — За ових петнаест дана није изишло из моје собе, и веома ме воли, јадно дете. Има дара за рачунање; од њега може бити нешто.

Како је говорио теже и примицао се моме уву, ја се нагнух, и он ми даде једну савијену хартију с молбом да је летимице прочитам. То је било једно

кратко завештање, којим је неко бедно своје пољско добро остављао сиротој трговкињи која га је примила, а после њене смрти Жану, кога је она имала да васпита, под условом да не буде никад војник; одредио је суму за његову замену, и наредио да на оном малом комаду земље живе све до своје смрти његова четири стара гренадира. Извршење свега овога стављао је у дужност једном бележнику из свога краја. Кад сам узео хартију, постаде чисто мирнији, и као да хтеде да задрема. — Затим уздрхта и, отворивши очи, замоли ме да узмем његову трсковачу и да је сачувам. — После тога поново задрема. Његов стари војник затресе главом и узе га за руку. Ја узех другу, и осетих да је хладна као лед. Он рече да му је хладно на ногама, и Жан леже и наслони своје детиње груди на постељу да га загреје. Тада капетан Рено поче пипати рукама по чаршаву, рекавши да га не осећа више, што је био кобан знак. Глас му је био потмуо. Он с муком принесе руку челу, погледа Жана пажљиво и рече:

— Чудновато! Ово дете личи на оно руско дете! Затим затвори очи и, слежући ми руку с присуством духа које му се враћало:

— Видите! рече ми, разум ми се мути, ту је крај.

Поглед му је био друкчији, мирнији. Ми разумедосмо ову борбу једног јаког духа, који је судио о себи, са болом који га је бацио у занос; и овај приказ, на једној бедној постељи, био је за мене пун свечане узвишености. Он поново поцрвене и рече врло гласно:

— Имали су четрнаест година... — обојица... — Ко зна да се она млада душа није вратила у ово друго тело, да се освети?...

Затим уздрхта, пребледе, и погледа ме мирно и тронуто:

— Реците ми!... зар не бисте могли да ми затворите уста? Бојим се да говорим... слабим... Не бих хтео више да говорим.. Жедан сам.

Давоше му неколико кашичица, и он рече:

— Чинио сам своју дужност. Ова помисао годи човеку.

Затим додаде:

— Ако по земљу буде добро све оно што је учињено, онда немамо шта да кажемо; али видећете...

Он заспа, и спавао је једно по сахата. После овог времена, једна жена приђе плашљиво вратима и даде знак да је дошао лекар; ја изиђох на прстима да говорим с њим. и у тренутку кад сам ушао с њим у градину и застао крај једног бунара да га питам, ми чусмо неки врисак. Потрчасмо и навукосмо чаршав преко главе овог честитог човека, кога више није било...

ГЛАВА ДЕСЕТА.

ЗАКЉУЧАК.

Епоха из које су ми остале ове разбацане успомене, минула је данас. Она је отпочела 1814 године париском битком и завршила се париском тродневном револуцијом године 1830. То је било време у коме је, као што сам рекао, војска Царства изумрла у крилу војске која се тада рађала и која је данас сазрела. Пошто сам, на више разних начина, објаснио природу и ожалио положај песника у нашем друштву, хтео сам овде да изнесем положај војника, другог данашњег парије.

Желео бих да ова књига буде за њега оно што је за једног римског војника био олтар богиње среће.

Ја сам нашао задовољства у овим причама, зато што изнад свију оданости стављам ону која не тражи да се на њу обраћа пажња. И најславнија пожртвовања имају у себи нечега што рачуна на славу, и што човек не може а да у њима не види, и против своје воље. Узалуд би човек хтео да их ослободи овог обележја које живи у њима и чини као њихову снагу и њихов ослонац: оно је кост њихова меса и срж њихове кости. Борба и представа нису можда биле без икаква удела у ономе што је давало снаге мученицима; улога је била тако велика па оној позорници да је могла удвојити душевну јачину свете жртве. Две идеје подржавале су је, једна с једне друга с друге стране: проглашавање за свеца на земљи, и ступање у редове светаца на небу. Нека је слава за навек овим античким жртвама са светим убеђењем; али зар не заслужују да их волимо, кад их приметимо, она незнана пожртвовања која чак и не желе да их опазе они ради којих се чине; она пожртвовања скромна, нема, мрачна, напуштена, без наде на икакву награду људску или божанску; оне неме резигнације

чији примери, многобројнији но што се мисли, имају у себи толико заслуге да ја не знам ни једну врлину која би се могла поредити с њима?

Ја сам намерно покушао скренути пажњу војске на ову *пасивну величину*, која се сва састоји из *самоодрицања* и *резигнације*. Она се никад не може поредити у сјају са величином делања, у којој се обично развијају јаке способности; али ће дуго бити једина на коју може рачунати оружан човек, јер је данас оружан готово бескорисно. Блиставе величине освајача нестале су можда за навек. Њихов некадашњи сјај слаби, ја то понављам, у колико разум више презире рат, а срце осећа већу одвратност према његовим намерним свирепостима. Сталне војске доводе у неприлику своје господаре. Сваки владалац гледа своју војску тужно; овај колос под његовим ногама, непомичан и нем, смета му и улива му страх; он не зна шта да ради, и боји се да се тај колос не окрене против њега. Он види како га прождире ватра и како не може да се крене. Потреба за кретањем, које је немогућно, не престаје узнемиравати крв овог великог тела, крв која се не пролива и кључа непрестано. С времена на време, пронесу се гласови о великим ратовима и загрме као гром у даљини; али ови немоћни облаци разилазе се, ови вихори растурају се у зрна песка, у уговоре, у протоколе, и шта ти ја знам! — Филозофија је срећом учинила рат мањим; преговарања су га заменила; механика ће га савсвим уништити својим проналасцима.

Али док се свет, који је још дете, не опрости ове сурове играчке, док не наступи оно што је, како се мени чини, неминовно, војнику, човеку у војсци, потребна је утеха због тешкоће његова положаја. Он осећа да га отаџбина, која га је волела због славе којом је увенчавао, почиње презирати због његова беспосличења, или мрзети због грађанских ратова у којима га употребљавају да својој мајци задаје ударце. — Овом гладиатору, који нема више чак ни циркуско плескање, потребно је да стече

поверења у самога себе, а нама је потребно жалити га да бисмо му одали правду, јер он је, као што сам рекао, и слеп и нем; крећући се по туђој вољи и борећи се данас против ове или оне кокарде, он се пита да је неће сутра метнути на своју капу.

Каква ће га идеја подржавати, ако не идеја дужности и заклетве? А у неизвесностима његова пута, у његовим колебањима и његову тешком кајању, какав ће га осећај загрејати и моћи одушевити у нашим данима равнодушности и клонулости?

Шта нам је остало свето?

У свеопштем бродолому убеђења, који су то остаци за које се још могу прихватити племените руке? Сем љубави према пролазном *благодатању* и раскоши ништа се не види на површини понора. Рекао би човек да је саможивост све поплавила; чак и они који гледају да спасу душе и који се с одважношћу боре с таласима, осећају да су готови да потону. Вође политичких странака узимају данас католицизам као лозинку и заставу; али какве вере имају они у његова чуда и како се придржавају његова закона у своме животу? — Уметници га истичу као неку драгоцену медаљу, и залазе у његове догме као у епски извор поезије; али колико је њих који падају на колена у цркви коју украшавају? — Многи филозофи прихватили су га и заступају га, као што племенити адвокати заступају интересе каквог сиромашног клијента који је остао без помоћи; њихови списи и њихове речи радо узимају на се његову боју и његове облике, њихове књиге радо се ките његовим готским позлатама, цео њихов рад са задовољством плете, око крста, вешт лавиринт њихових закључака; али се тај крст ретко налази поред њих у самоћи. — Ратници се боре и умиру а готово се и не сећају Бога. Наш век зна да је такав, хтео би да је друкчији, и не може то да постигне. Он посматра себе мутним погледом, и ни један други није боље осетио колико је несрећан век који сам себе види.

По овим кобним знацима, неколико странаца помислило је да смо пали у стање слично стању византијског царства, и озбиљни људи запитали су се да се народно обележје неће за навек изгубити. Али они који су нас умели видети изближе, запазили су онај карактер мушке воље који у нама живи и после свега онога што су софизми на бедан начин упропастили. Срчана дела нису у Француској ништа изгубила од своје античке снаге. Брза одлука производи тако велике жртве, тако потпуне као и пре. Хладније срачунате, борбе се изводе жестоко али мудро. — И најмања мисао ствара дела онако исто велика каква је некад стварала најсилнија вера. Међу нама је вера слаба, али је човек јак. Свака беда налази стотину Белзенса. Данашња младеж, из осећања дужности или из каприса, пркоси и даље смрти, са спартанским осмехом, а тај је осмех у толико озбиљнији што сви не верују у пир богова.

Јест, мени се учинило да на овом мрачном мору видим једну тачку која ми је изгледала поуздан ослонац. Најпре сам је видео нејасно и, у први мах, нисам веровао својим очима. Нисам смео да је испитујем, и дуго сам одвраћао од ње своје погледе. Али како ме је успомена оног првог погледа мучила, ја сам се и против воље вратио на ову тачку, видљиву али неодређену. Пришао сам јој ближе, обишао сам око ње, погледао сам испод и изнад ње, спустио сам на њу руку, нашао сам да је довољно јака да послужи као ослонац у бури, и био сам умирен.

То није нека нова вера, неки новопронађени култ, нека нејасна мисао; то је осећај који се рађа с нама, који не зависи ни од времена, ни од места, па чак ни од вере; осећај поносит, неумитан, нагон јединствене лепоте, који је тек у најновије време нашао своје право име, али који је још у старом свету стварао узвишене величине и дизао га, као оне лепе реке које на своме извору и у својим првим кривудањима немају још имена. Та вера, која је, како ми се чини, остала још у свима и која као суверен влада у војсци, то је вера *частни*.

Ја не видим да се она сама ослабила или да ју је ма шта убило. Она није никакав идол, она је за већину људи бог, и то бог око кога је много и већих богова попадало. Пад свију њихових храмова није заљуљао статуу тога бога.

Нека животна снага, коју је тешко одредити, даје полета овој врлини чудној, охолој, која се још право држи посред свију наших порока и која се чак слаже с њима, тако да расте са њихове јачине. — Док све врлине, рекао би човек, силазе с неба да нам пруже руку и узнесу нас, ова као да долази из нас самих и тежи да се попне до неба. — То је врлина чисто људска, за коју се може мислити да је рођена на земљи, без небесне награде после смрти; то је врлина живота.

Таква каква је, њен култ, који се тумачи на на разне начине, никад није оспорен. То је вера мушка, без симбола и без икона, без догме и без обреда, чији закони нису нигде исписани. И како то да сви људи осећају њену озбиљну моћ? Данашњи људи, људи из времена кад ово пишем, сумњају у све и подсмевају се свему, само њој не. Сваки се уозбиљи кад се њено име помене. — Ово није научно објашњење, него резултат посматрања. — На реч *част*, човек осећа како се у њему креће нешто што је као део њега сама, и овај потрес буди сву јачину његова поноса и његове изворне енергије. Нека несавладљива снага одржава у њему, против свију, па и против њега сама, помисао да чува овај чисти храм, који је у његовим грудима као неко друго срце у коме би био престо једнога бога. Отуда му долазе унутрашње утехе, које су у толико лепше што им не зна извор и прави узрок; отуда, изненадна осећања Истинитога, Лепога, Праведнога; отуда светлост која иде пред њим.

Част је савест, али савест с полетом. — То је поштовање сама себе и лепоте свога живота, подигнуто на најчистију висину и до најватреније страсти. Ја, истина, не видим никаква јединства у њену начелу, и ко год је покушао да је дефинише из-

губио се у речима; али исто тако не видим да је ко био тачнији и у дефинисању Бога. Је ли то какав доказ против бића које сви осећају?

У томе можда и јесте највећа вредност части што је тако моћна и увек лепа, ма који јој био извор!... Она час натерује човека да не преживи неку увреду, а час да је отрпи на начин тако сјајан и велики да се увреда спере и љага скине. Други пут опет она уме да састави и увреду и испаштање. У другим временима она изналази велика подузећа, дивне и истрајне борбе, нечувена пожртвовања, која се лагано врше и која су лепша са својим стрпљењем и својом скромношћу но полети изненадног одушевљења или претераног гнева; она ствара добротина која јеванђелско милосрђе није никад надмашило; она има чудесну толеранцију, изредну доброту, божанствену благост и узвишено праштање. Она увек и свуда одржава у свој његовој лепоти лично достојанство човеково.

Част је мушка стидљивост.

Стид да се не огрешимо о част за нас је све. То, дакле, мора да је нека светиња та ствар која се не да изразити?

Оцените шта вреди међу нама овај израз популаран, општи, одлучан а прост међутим: *Дайи своју часну реч.*

Ето тиме људска реч престаје бити само израз мисли; она постаје реч нарочита, најсветија међу свима речима, као да је рођена с првим гласовима које је људски језик изговорио; и, као да, после ње, није било више ни једног израза достојна да се изговори, она постаје обећање човека човеку, које благосиљају сви народи; она постаје оличена заклетва, јер јој додајете реч: *часна*.

Отуда сваки има своју часну реч и чува је као свој живот. Карташ има своју, сматра је за светињу, и чува је; у разузданости страсти, она се даје, прима, и, ма колико да је обична, држи се као светиња. Ова је реч лепа свуда, и свуда утврђена. И зар сад то начело, за које се може мислити да је

урођено и на које човека ништа не приморава до једино унутрашњи пристанак свију, није нарочито царске лепоте кад га се држи ратник?

Реч, која и сувише често није ништа друго до обична реч за човека који се бави високом политиком, постаје страшна чињеница за човека који је војник; што први каже олако или с вероломном намером, то други исписује по земљи крвљу својом, и зато га сви поштују, изнад свију, и зато многи треба да оборе очи пред њим.

Дај Боже да, у овим новим менама, најчистија од свих вера не покуша порећи или угушити овај осећај части који бди у нама као последње кандило у каквом опустошеном храму! Боље да га присвоји и присаједини своје сјају, стављајући га, као једну светлост више, на свој олтар који хоће да подмлади! То би било божанско дело. — Што се мене тиче, потресен овим срећним знаком, ја нисам хтео и нисам могао учинити ништа до једно врло скромно и врло човечно дело, и просто осветочити оно што сам мислио да видим још живо у нама. — Немојмо рећи за овог античког бога части да је лажан бог, јер је камен његова олтара можда камен бога непозната. Чаробни магнет овог камена привлачи и привезује срца челична, срца јаких. Кажите ако тако није, ви, добри другови, ви којима сам испричао ове приче, о нова тивска легијо, ви чија се глава размрскала на овом камену заклетве, кажите, сви ви, светитељи и мученици вере *части*.

САДРЖАЈ.

УСПОМЕНЕ

ИЗ РОБОВАЊА ВОЈНИЧКОГ ПОЗИВА.

КЊИГА ПРВА.

	СТРАНА
Глава I. Зашто сам прикупио ове успомене - - -	3
— II. О главном карактеру војске - - - - -	11
— III. О робовању војника п о његову индивидуалном карактеру - - - - -	15

ЛОРЕТА

ИЛИ ЦРВЕНИ ПЕЧАТ.

Глава IV. О познанству које сам начинио једног дана на друму - - - - -	19
— V. Прича о црвеном печату - - - - -	26 <i>177</i>
— VI. Како сам наставио пут - - - - -	45 <i>185</i>

КЊИГА ДРУГА.

Глава I. О одговорности - - - - -	53
-----------------------------------	----

ВЕНСЕНСКО ВЕЧЕ.

Глава II. Обзири части код војника - - - - -	59
— III. О љубави према опасности - - - - -	64 <i>185</i>

	СТРАНА
Глава IV. Породични концерат - - - - -	67
— V. Наредникова прича. — Деца из Монтреја и каменорезац - - - - -	72
— VI. Један уздах - - - - -	75
— VII. Госпођа у ружичастој хаљини - - - - -	76
— VIII. Положај првога реда - - - - -	80
— IX. Модел - - - - -	85
— X. Једно лепо вече - - - - -	88
— XI. Крај наредникове приче - - - - -	94
— XII. Буђење - - - - -	96
— XIII. Цртеж рађен писаљком - - - - -	101

УСПОМЕНЕ

ИЗ ВЕЛИЧИНЕ ВОЈНИЧКОГ ПОЗИВА.

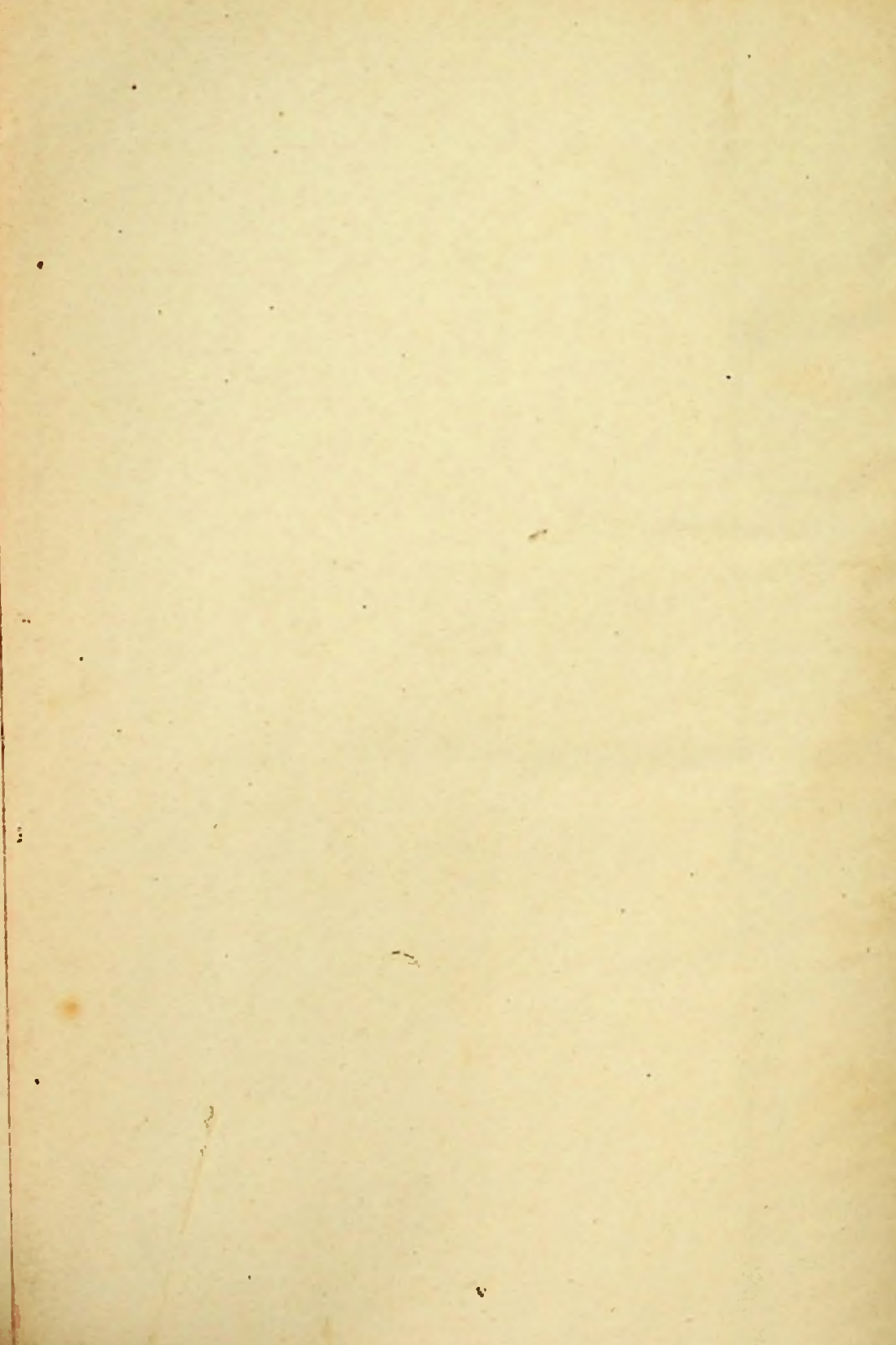
КЊИГА ТРЕЋА.

Глава I. - - - - -	109
--------------------	-----

ЖИВОТ И СМРТ КАПЕТАНА РЕНО

ИЛИ ТРСКОВАЧА.

Глава II. Једна знаменита ноћ - - - - -	112
— III. Малта - - - - -	119
— IV. Просто писмо - - - - -	123
— V. Непознат разговор - - - - -	129
— VI. Један морнар - - - - -	142
— VII. Пријем - - - - -	163
— VIII. Руска стража - - - - -	165
— IX. Кликер - - - - -	176
— X. Закључак - - - - -	184

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАКОВИЋ"

30 СР 821.133.1

ВИЊИ А. де

Робовање и величина

ДЕСКОВАЦ

